

รายงานผลการวิจัย
เรื่อง การปรับเปลี่ยนสู่สังคมสมัยใหม่ของไทย :
ศึกษาระณัฒมหาวิทยาลัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ สินลารัตน์

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2540

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง

การปรับเปลี่ยนสู่สังคมสมัยใหม่ของไทย :
ศึกษากรณีมหาวิทยาลัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

โดย

รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ สินลารัตน์

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2540

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิจกรรมประกาศ	ค
บทที่	
บทนำ.....	1
1 สภาพการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมไทย หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2488-2516)	4
1. สภาพการเมือง.....	4
2. สภาพเศรษฐกิจ.....	9
3. สภาพสังคม.....	13
รายการอ้างอิง.....	18
2 ภารกิจของมหาวิทยาลัยที่หลากหลาย.....	19
1. จุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยที่กว้างขึ้น.....	19
1.1 จากการสอนเพื่อผลิตข้าราชการสู่การผลิตบุคลากร เพื่อภาคธุรกิจเอกชน.....	19
1.2 จากการสอนสู่การวิจัยและการให้บริการทางวิชาการ.....	21
1.3 จากการศึกษาเพื่อคนส่วนน้อยสู่คนส่วนใหญ่.....	25
2. การเปิดสอนชั้นบัณฑิตศึกษา.....	27
2.1 จากการผลิตอาจารย์สู่การพัฒนาประเทศ	27
2.2 จากการวิจัยสู่การทำวิทยานิพนธ์ควบคู่กับการเรียน และการเสนอรายงาน	33
3. ความเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ.....	35

บทที่	หน้า
4. จุดกำเนิดมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาค	40
4.1 การกระจายอุดมศึกษาสู่ภูมิภาค	40
4.2 การให้โอกาสผู้เรียนในท้องถิ่น	43
รายการอ้างอิง	45
3. หลักสูตรแบบเสรีนิยม	46
1. จากความรู้แคบเฉพาะสาขาวิชาสู่การผลิตบัณฑิต ที่มีความรู้กว้าง	46
2. จากการบังคับเรียนสู่การเรียนรู้ตามความสามารถของบุคคล (ระบบหน่วยกิต)	54
การนำระบบหน่วยกิตมาใช้ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	56
การใช้ระบบหน่วยกิตในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ	60
3. จากการวัดผลโดยรวมสู่การวัดผลตามความรู้ความสามารถของผู้เรียน	61
4. จากการสอนแบบบรรยายสู่การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง	62
รายการอ้างอิง	64
4. เปิดโลกกิจกรรมนักศึกษา	65
1. การดำรงอยู่ของกิจกรรมทางอารมณ์	65
2. การเติบโตของกิจกรรมทางปัญญา	71
รายการอ้างอิง	83
5. การบริหารมหาวิทยาลัยแบบมีส่วนร่วม	84
1. สภามหาวิทยาลัย	85
1.1 องค์ประกอบสภามหาวิทยาลัยมีบุคลากรภายนอกมากขึ้น	85
1.2 อำนาจของสภามหาวิทยาลัยกระจายไปยังหน่วยงานอื่น	86
1.3 สภามหาวิทยาลัยไม่ได้ตัดสินใจเรื่องสำคัญภายใน มหาวิทยาลัย	87
2. สภาอาจารย์	88
2.1 เป็นองค์กรที่ก่อตั้งใหม่ภายใต้โครงสร้างทางการบริหาร แบบเดิม	89
2.2 เป็นองค์กรที่มีบทบาทด้านการบริหารแต่ประกอบด้วย อาจารย์ล้วน ๆ	89

บทที่	หน้า
2.3 เป็นองค์กรที่มีบทบาทในการตรวจสอบการทำงานของ ของผู้บริหาร.....	90
2.4 ศูนย์กลางอำนาจกระจายอำนาจออกจากกลุ่มผู้บริหาร ไปสู่คณาจารย์.....	93
3. การได้มาซึ่งผู้บริหารมหาวิทยาลัย.....	95
3.1 วิธีการได้มาจากการเป็นโดยตำแหน่ง เป็นการแต่งตั้ง และเลือกตั้ง.....	95
3.2 มีการกำหนดวาระในการดำรงตำแหน่งและให้มีผลใน การปฏิบัติ.....	97
3.3 คุณสมบัติของผู้ดำรงตำแหน่งบริหารเปลี่ยนจากการ พิจารณาความอาวุโสเป็นการพิจารณาความรู้ความสามารถ.....	98
3.4 อาจารย์มีส่วนในการพิจารณาคัดเลือกผู้ดำรงตำแหน่งบริหาร... รายการอ้างอิง.....	99 100
6 สรุปและวิเคราะห์.....	102
บรรณานุกรม.....	106

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	จำนวนนิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2510-2516.....	26
2	สาขาวิชาที่เปิดสอนระดับบัณฑิตศึกษา ในช่วงปี พ.ศ. 2486-2507	29
3	สาขาวิชาที่เปิดสอนระดับบัณฑิตศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2504-2514	30
4	คณะวิชาที่เปิดสอนระหว่าง พ.ศ. 2488-2516.....	37

Project Title : Transformation to Modernization of Thai Society :
The Case of Universities After World War 2
Name of Researcher : Paitoon Sinlarat
Year : 1997

Abstract

After World war II, Thailand has changed profoundly in every aspect namely: political, economic and social. These changes followed American model. The changes lead to new demands and new roles of Thai people.

University, as a social institution, was also affected by the above-mentioned changes. Missions and objectives were reviewed. Business-oriented instruction, research and social servic was introduced to university function, along with graduate studies and regional universities. General education was added as a supplement to specialization. Credit system, individualized instruction, and verious kinds of student activities was also introduced to university. Faculty members had more active roles in university administration.

The basic changes in university education were individuality, liberty and participation. Professionalization in administration and diversification in activities were also other movements of universities after world war II. In conclusion, liberalization was the fundamental concept of modernization both in Thai society and in Thai universities after world war II.

กิติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาพัฒนาการของมหาวิทยาลัยไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยกำหนดการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2488-2516 เพื่อศึกษาว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เป็นไปในแนวทางใด

ผลการศึกษาปรากฏชัดเจนว่า มหาวิทยาลัยของไทยปรับเปลี่ยนไปในแนวทางเสรีนิยม (Liberalization) ตามแนวทางของสหรัฐอเมริกา และเกือบทุกกิจกรรมของมหาวิทยาลัยและผลของแนวทางนี้น่าจะเป็นปัจจัยให้เกิดเหตุการณ์ในปี 2516 ขึ้นส่วนหนึ่งด้วย ทำให้ได้ข้อเสนอน่าจะมีการศึกษาพัฒนาการของมหาวิทยาลัยในช่วงปี 2516-2519 ด้วยว่ามีลักษณะเฉพาะอย่างไร

การศึกษาในแนวนี้ช่วยให้เราเห็นภาพพัฒนาการของมหาวิทยาลัยได้ชัดเจนขึ้นว่า การเติบโตของมหาวิทยาลัยมีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันระหว่างอดีต ปัจจุบัน อนาคต อย่างไร ซึ่งจะทำให้เรามองเห็นอนาคตได้ชัดเจนขึ้น

ผู้วิจัยขอขอบคุณสถาบันไทยศึกษาที่ได้ให้การสนับสนุนงานวิจัยนี้และขอขอบคุณ คุณรุ่งอรุณ กุลธำรง แห่งสถาบันไทยศึกษาและคุณอโนทัย แทนสวัสดิ์ แห่งศูนย์พัฒนาวิชาชีพอุดมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้ช่วยเหลืออย่างดียิ่ง

ไพฑูรย์ สิ้นลารัตน์

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

มหาวิทยาลัยของไทยก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั้น มีลักษณะเด่นที่เห็นได้ชัดเจน คือเป็นมหาวิทยาลัยของกรมที่เกี่ยวข้องกับวิชาการด้านที่มหาวิทยาลัยเปิดสอนอยู่ ดังที่มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์อยู่ในกรมมหาวิทยาลัยแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น บทบาทหน้าที่ก็คงทำแต่เพียงการผลิตข้าราชการให้กับกรม กองที่เกี่ยวข้อง หลักสูตรและการสอนก็มุ่งไปในการใช้งาน เน้นหนักไปที่การรับรู้และลงมือทำเพื่อให้รายวิชาที่มีลักษณะเฉพาะที่จะไปปฏิบัติได้ ทำได้ อาจารย์ผู้สอนก็ยังคงเป็นการบริหารตามสายบังคับบัญชา แบบข้าราชการพลเรือนปกติ

หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา แนวคิดของมหาวิทยาลัยสมัยใหม่ ที่มีลักษณะเป็นสากล ได้รับการเผยแพร่และเรียนรู้กันอย่างกว้างขวางขึ้นในวงการของมหาวิทยาลัยไทย ทั้งโดยผ่านข้อมูลข่าวสารเอกสาร และนักวิชาการต่างประเทศที่เข้ามาในเมืองไทย และผ่าน นักวิชาการไทยที่ไปศึกษาในต่างประเทศเมื่อกลับมาก็นำแนวคิดของมหาวิทยาลัยสมัยใหม่มาเผยแพร่และมาปฏิบัติกันอย่างกว้างขวางตามจังหวะ โอกาส บทบาท และความรับผิดชอบของแต่ละคน

มหาวิทยาลัยในแนวคิดใหม่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นมหาวิทยาลัยที่มีความสมบูรณ์แบบ เปิดสอนหลายสาขาวิชา ทั้งวิชาชีพและวิชาการควบคู่กันไป ทำหน้าที่ทั้งด้านการสอน การวิจัย และการบริการชุมชน ผลิตบัณฑิตให้รู้จักคิด วิเคราะห์ ค้นคว้าความรู้ไปกับการทำงานในหน่วยราชการ หลักสูตรและการสอนมีการปรับเปลี่ยนโดยเพิ่มเติมวิชาพื้นฐานทั่วไป กระบวนการเรียนการสอนเน้นการอภิปราย สัมมนา การบริหารงานวิชาการที่เปลี่ยนมาใช้ระบบหน่วยกิต ระบบบริหารโดยคณะกรรมการของอาจารย์ การบริหารงานบุคคลโดยคณะกรรมการข้าราชการมหาวิทยาลัย การมีสภามหาวิทยาลัยโดยเฉพาะและการบริหารอยู่ในกระทรวงที่มีลักษณะเฉพาะของมหาวิทยาลัยเอง คือ ทบวงมหาวิทยาลัย นอกจากนั้น ก็ยังกำหนดบทบาทของมหาวิทยาลัยให้รับใช้การพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง

จะเห็นได้ว่าการปรับเปลี่ยนมหาวิทยาลัยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้น เป็นการปรับเปลี่ยนอย่างกว้างขวางให้มีความเป็นสากลเป็นสมัยใหม่ ซึ่งจะมีผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงไทยในวงกว้างต่อไป

การปรับเปลี่ยนของมหาวิทยาลัยให้เป็นสมัยใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนอย่างสำคัญในระบบของอุดมศึกษาไทย เพราะเป็นการเปลี่ยนในเชิงแนวคิดกิจกรรม และการดำเนินงานอย่างกว้างขวางกระทบในทุกจุดของมหาวิทยาลัย ผลแห่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวปรากฏอยู่ในปัจจุบันอย่างชัดเจน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงบางประการก็ประสบผลสำเร็จอย่างดี แต่การเปลี่ยนแปลงบางอย่างก็ยังเป็นที่ยังสงสัยว่ามีความเหมาะสมกับสังคมไทยมากน้อยเพียงใด การศึกษา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ จึงมีความสำคัญต่อระบบอุดมศึกษาและระบบสังคมไทยอย่างมาก เพื่อจะได้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ผลที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และการกำหนดแนวทางในอนาคต

การศึกษาการปรับเปลี่ยนของมหาวิทยาลัยเท่าที่ผ่านมา เพื่อดูว่ามหาวิทยาลัยได้ปรับเข้าสู่ระบบสมัยใหม่อย่างไรนั้น ส่วนใหญ่จะศึกษาแต่เพียงกิจกรรมและผลที่เกิดขึ้นและมีลักษณะการบันทึก การดำเนินงานมากกว่าวิเคราะห์ให้เข้าใจถึงเหตุผล และที่มาของแนวคิด และการกระทำนั้น ๆ การที่เราจะเข้าใจถึงแนวคิดพื้นฐานของการปรับเปลี่ยน รวมทั้งเหตุผล ที่มาของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ตลอดจนปัญหาและอุปสรรค รวมทั้งยุทธวิธีที่ผู้นำในการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ตลอดจนปัญหาและอุปสรรค รวมทั้งยุทธวิธีที่ผู้นำในการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาโดยการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง และผู้รับผิดชอบการดำเนินงานในด้านนั้นโดยตรง คือการศึกษาโดยวิธีประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าและการศึกษาเอกสารประกอบกัน

ด้วยเหตุที่ผู้วิจัยซึ่งเป็นผู้อยู่ในวงการอุดมศึกษา เป็นผู้สอนในสาขาอุดมศึกษาและเป็นผู้รับผิดชอบวิชาประวัติศาสตร์การอุดมศึกษาของภาควิชาอุดมศึกษา จึงได้เห็นสมควรที่จะทำการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าในโครงการปรับเปลี่ยนสู่สังคมไทยสมัยใหม่ของไทย โดยเน้นการปรับเปลี่ยนของมหาวิทยาลัยไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นสำคัญ โดยมีวัตถุประสงค์คือ

1. เพื่อศึกษากระบวนการและขั้นตอนในการรับแนวคิดของมหาวิทยาลัยใหม่ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง
2. เพื่อศึกษาแนวคิดและความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยสมัยใหม่ของผู้บริหารและผู้รับผิดชอบในการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง
3. เพื่อศึกษาขั้นตอนดำเนินงาน รวมทั้งอุปสรรคในการปรับมหาวิทยาลัยให้ทันสมัย
4. เพื่อประเมินการปรับเปลี่ยนมหาวิทยาลัยให้ทันสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ในทัศนะของผู้เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยด้วยวิธีการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ โดยมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ ปรับมหาวิทยาลัยให้ทันสมัยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ระหว่างปี 2490-2516

วิธีดำเนินการวิจัย

1. สืบหาเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกรอบและบุคคลในการสัมภาษณ์
2. สัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง
3. ศึกษาเอกสารประกอบเพิ่มเติม
4. วิเคราะห์บทสัมภาษณ์และเอกสารเขียนเป็นรายงาน
5. วิเคราะห์งานวิจัยโดยผู้ทรงคุณวุฒิ
6. นำเสนอผลวิจัยต่อสถาบันไทยศึกษา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการวิจัยจะทำให้เราทราบแนวคิดพื้นฐาน เหตุผลความเชื่อของผู้รับผิดชอบในการ ปรับมหาวิทยาลัยให้ทันสมัยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง อันจะทำให้เราเข้าใจได้อย่างถึงที่ มาและเหตุผลของกิจกรรมมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน ซึ่งจะช่วยให้เราวิเคราะห์มหาวิทยาลัยได้ อย่างถูกต้อง ซึ่งจะทำให้เรากำหนดกิจกรรมและการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยในอนาคตได้ อย่างเหมาะสมยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ผลการวิจัยดังกล่าวยังจะทำให้เราเข้าใจการรับแนวคิดใหม่ในสังคมไทยว่า ลักษณะเฉพาะอย่างไร อันจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการในการพัฒนากรอบแนวคิดของการ พัฒนาสถาบันและพัฒนาสังคมไทยต่อไปในอนาคต

บทที่ 1

สภาพการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมไทย หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2488-2516)

นับแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โครงสร้างอำนาจของโลกเปลี่ยนแปลงไป โลกได้ก้าวเข้าสู่ยุคสงครามเย็น โดยมีสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจเป็นผู้นำในฝ่ายโลกเสรี และได้นำลัทธิทุนนิยมแพร่ขยายไปทั่วโลก ประเทศกำลังพัฒนา หลายประเทศได้ก้าวเข้าสู่ยุคปฏิรูปทางเศรษฐกิจภายใต้กระแสทุนนิยมดังกล่าว โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ผลักดันและให้ความช่วยเหลือ พร้อมกับการสร้างกระแสต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศต่าง ๆ เหล่านี้

สำหรับประเทศไทยนั้น เนื่องจากจุดที่ตั้งมีความสำคัญในภูมิภาค การแผ่อิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์ในอินโดจีนประกอบกับความไร้เสถียรภาพทางการเมืองของไทย ตั้งแต่ช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา ทำให้สหรัฐอเมริกาถือเอาประเทศไทยเป็นเป้าหมายสำคัญในการสถาปนาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการทหาร มีการลงนามในความตกลงร่วมมือและแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ การทหารและวัฒนธรรม อันนำมาซึ่งการพัฒนาประเทศเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ซึ่งสหรัฐอเมริกาได้ให้ความช่วยเหลือทั้งในด้านการพัฒนา โครงสร้างพื้นฐาน การลงทุน ตลอดจนการเปิดตลาดการค้านอกประเทศ ทำให้ไทยต้องก้าวเข้าสู่ยุคแห่งการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในยุคสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ การพัฒนาเศรษฐกิจมีความเข้มข้นภายใต้นโยบายรวมศูนย์อำนาจทางการเมือง การปกครองของรัฐบาล ที่มุ่งหวังให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างแท้จริง และได้ทำให้เกิดผลกระทบที่สำคัญหลายประการต่อระบบการศึกษา โดยเฉพาะการนำการอุดมศึกษาเข้าเป็นกลไกในแผนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้เกิดการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงขึ้นในมหาวิทยาลัยเพื่อให้มหาวิทยาลัยมีความทันสมัยในเวลาต่อมา

1. สภาพการเมือง

ประเทศไทยเป็นประเทศเดียวในเอเชียที่ได้รับผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ไม่มากนัก กล่าวคือ แทนที่จะรบกับญี่ปุ่น ประเทศไทยกลับเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นและประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ ดังนั้น นอกจากจะปะทะกับกองกำลังทหารญี่ปุ่นเพียงชั่วระยะเวลาอันสั้นในตอนต้นสงครามแล้ว กล่าวได้ว่า ประเทศไทยผ่านภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยได้รับความเสียหายน้อยมาก (ลิขิต วีระเวทิน, 2535 : 128-129)

เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงคราม ประเทศไทยซึ่งเป็นพันธมิตรญี่ปุ่นก็แพ้อด้วย แต่มีเหตุผลสองประการที่ทำให้ผู้นำไทยสามารถจัดการกับสถานการณ์ เพื่อหลุดพ้นจากวิกฤตการณ์ครั้งนี้ คือ

1. หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ซึ่งเป็นเอกอัครราชทูตไทย ประจำกรุงวอชิงตัน ปฏิเสธที่จะส่งสาส์นประกาศสงครามให้รัฐบาลสหรัฐอเมริกา
2. ได้มีการจัดตั้งขบวนการเสรีไทย ซึ่งประกอบด้วยคนไทยที่อยู่ต่างประเทศ โดยมีเป้าหมาย คือ กู้เอกราชของชาติ

ดังนั้น เมื่อสงครามสิ้นสุดลง นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ออกประกาศที่เห็นชอบโดยเอกฉันท์จากสภาผู้แทนแห่งชาติ โดยมีเนื้อความทำนองว่าคนไทยไม่เห็นด้วยกับการประกาศสงครามและการกระทำอันเป็นศัตรูต่อสหประชาชาติ และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งกระทำการแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ประกาศในนามของประชาชนชาวไทยว่า การประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและอังกฤษนั้นเป็นโมฆะและไม่ได้ผูกมัดชาวไทย (ลิขิต ชีระเวคิน, 2535 : 132)

ลักษณะสำคัญของประเทศไทยสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

1. กลุ่มเสรีนิยมได้อำนาจคืนมาจากรัฐบาลทหาร ทหารโดยเฉพาะจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สูญเสียความน่าเชื่อถือเพราะแพ้สงคราม ท่ามกลางสภาพทางการเมืองดังกล่าว ทำให้โอกาสของกลุ่มเสรีนิยมในการที่จะสร้างรัฐบาล ในระบอบประชาธิปไตยดูเหมือนจะแจ่มใสอย่างไรก็ตาม กลุ่มเสรีนิยมก็ยังไม่สามารถพัฒนาระบบประชาธิปไตยได้ดีเท่าที่ควร
 2. สงครามเย็นซึ่งเริ่มส่งกระแสมายังทวีปเอเชีย สหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นผู้ชนะสงครามและเป็นผู้นำฝ่ายเสรีนิยม ได้เริ่มต้นเข้ามามีบทบาทเกี่ยวกับภูมิภาคแถบนี้ ประเทศไทยได้หันเหความสัมพันธ์จากญี่ปุ่นมาสู่ประเทศตะวันตกมากขึ้น
 3. ภาวะเศรษฐกิจหลังสงครามโลก เต็มไปด้วยการขาดแคลนสินค้า ภาวะเงินเฟ้อรุนแรง ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก และประเทศในเอเชียเป็นส่วนใหญ่
 4. การเริ่มเข้าสู่โครงสร้างอำนาจของทหาร แม้ว่าหลังสงครามทหารจะเสียความน่าเชื่อถือและฐานไปบ้าง แต่โครงสร้างชั้นพื้นฐานยังคงเดิม รัฐบาลเสรีนิยมไม่สามารถสร้างสิ่งแวดล้อมทางการเมืองในการถ่วงดุลอำนาจทหารได้ ดังนั้น เมื่อมีการรัฐประหาร ในปี พ.ศ. 2490 จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการปกครองโดยทหารมานานกว่า 25 ปี จนถึง พ.ศ. 2516
- รัฐบาลที่ขึ้นมาบริหารประเทศในระยะแรกเป็นรัฐบาลพลเรือน (สิงหาคม 2488 - พฤศจิกายน 2490) เป็นที่น่าสังเกตว่า รัฐบาลพลเรือน 7 ชุด มีอายุเฉลี่ยเพียง 4 เดือนเศษเท่านั้น (พรภิรมย์ (เอี่ยมธรรม) เชียงกุล, 2535 : 104) ซึ่งถูกนำไปตีความว่า เป็นความล้มเหลวของการบริหารงานของรัฐบาลพลเรือน ที่ไม่สามารถแก้ไขภาวะยุ่งยากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ (สุชิน ตันติกุล, 2515 : 68 อ้างจาก พรภิรมย์ (เอี่ยมธรรม) เชียงกุล, 2535 : 104) แต่สิ่งที่รัฐบาลพลเรือนได้ให้ไว้กับการพัฒนาประชาธิปไตย คือ การเคารพในกฎเกณฑ์ตาม

ครรลองแห่งประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ในสมัยนี้ รัฐสภาเป็นเวทีของการต่อสู้ทางการเมือง รัฐบาลทุกยุคจะยอมลาออกตามกฎเกณฑ์ประชาธิปไตย เมื่อมีการแพ้โหวตในสภามีการรับฟังเสียงของสภานิติบัญญัติ (อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ และพัชรี สีโรรส, 2533 : 9) นอกจากนั้นยังเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีสิทธิในการเลือกพรรคการเมืองตามอุดมการณ์ของตน ซึ่งมีตั้งแต่ อุดมการณ์อนุรักษนิยม (พรรคธรรมาธิปัตย์ของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และพรรคประชาธิปไตยปัตย์ของ นายควง อภัยวงศ์ และ ม.ร.ว. เสณีย์ ปราโมช) อุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตย คือ แนวร่วมรัฐธรรมนูญของหลวง ชำรง นาวาสวัสดิ์ ตลอดจนอุดมการณ์สังคมนิยมอย่างชัดเจน คือ พรรคสหชีพ ของ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (พรภิรมย์ (เอี่ยมธรรม) เชียงกูล, 2535 : 104)

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างความคิดอนุรักษและความคิดก้าวหน้าทางการเมืองในสังคมไทย ยังคงเกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อย่างชัดเจน ยิ่งพรรคสหชีพได้นำนโยบายเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ตามความคิดเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจ ของ นายปรีดี พนมยงค์ มาเป็นนโยบายหลักของพรรคด้วยแล้ว ยิ่งทำให้ฝ่ายอนุรักษนิยม และกลุ่มทหารเกรงว่าอาจทำให้เกิดแนวทางการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองไปสู่สังคมนิยม นอกจากนั้นฝ่ายทหารกล่าวหาว่า ฝ่ายรัฐบาลซึ่งประกอบด้วยเสรีไทยนั้น ดูถูกเหยียดหยามทหาร บางคนถึงกับประณามว่า ควรยุบเลิกกองทัพ เพราะไม่มีความจำเป็นสำหรับประเทศเล็ก ๆ เช่น ประเทศไทย และประเด็นที่สามารถสั่นคลอนเสถียรภาพรัฐบาล คือ การตั้งสถาบันกษัตริย์ในกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางการเมือง โดยฝ่ายค้าน ซึ่งได้แก่พรรคประชาธิปไตย ได้ถือโอกาสในกรณีสวรรคต โจมตีรัฐบาลอย่างรุนแรงทั้งภายในและภายนอกสภา นอกจากนั้นยังได้นำประเด็นภาวะเศรษฐกิจตกต่ำซึ่งเกิดขึ้นทั่วโลกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มาโจมตีรัฐบาลด้วยสาระที่ว่า การเกิดภาวะเงินเฟ้อ ค่าเงินตก สินค้าราคาแพง ค่าครองชีพสูง ภายหลังสงคราม รัฐบาลไม่สามารถหาเงินตราต่างประเทศเพื่อซื้อสินค้ามาบรรเทาความขาดแคลนภายในประเทศได้ เนื่องจากรัฐบาลไม่สามารถส่งสินค้าออก เช่น ดีบุก ยาง ไม้สัก ไปขายยังต่างประเทศได้ ความยากลำบากในทางเศรษฐกิจทำให้เกิดปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมตามมา การมีอาวุธเหลือใช้หลังสงคราม ทั้งของทหารญี่ปุ่นและเสรีไทย ทำให้มีการใช้อาวุธเหล่านั้นก่ออาชญากรรม ทหารที่ถูกปลดประจำการ ไม่มีงานทำ ก็หันไปกระทำการทุจริต (พรภิรมย์ (เอี่ยมธรรม) เชียงกูล, 2535 : 105) จากประเด็นปัญหาดังกล่าวได้นำไปสู่การรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน 2490 โดยฝ่ายทหาร

แม้การรัฐประหารจะสำเร็จ แต่ก็เกิดความวุ่นวายแก่งแย่งอำนาจ การเมืองภายในฝ่ายรัฐบาลเอง มีความพยายามก่อการกบฏหลายครั้ง ด้วยจุดมุ่งหมายที่ต่างกัน ดังจะเห็นได้จากตั้งแต่ที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้าดำรงตำแหน่งผู้นำประเทศเมื่อเดือนเมษายน 2491 ถึง พ.ศ. 2494 มีการกบฏ จลาจลเกิดขึ้นไม่ต่ำกว่า 10 ครั้ง (สมุทฺร สุรักษกะ, 2507 อ้างจากพรภิรมย์ (เอี่ยมธรรม) เชียงกูล, 2535 : 115) แต่รัฐบาลก็สามารถปราบได้ทุกครั้ง ทำให้ทหารสามารถเข้าไปมีบทบาททางการเมืองได้อย่างมากมาย แต่ยังคงถูกจำกัดโดยรัฐธรรมนูญฉบับ

2492 ที่บัญญัติไม่ให้ข้าราชการประจำดำรงตำแหน่งทางการเมือง ทำให้ทหารเริ่มเข้าแทรกแซง การดำเนินงานของรัฐสภา โดยวันที่ 28 พฤศจิกายน 2484 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ ทำการยึดอำนาจ โดยให้เหตุผลว่า สถานการณ์โลกอยู่ในภาวะคับขัน ลัทธิคอมมิวนิสต์เข้าแทรก ซึมทั้งในคณะรัฐมนตรีและรัฐสภา ดังนั้น จึงขอพระราชทานญัตติฉบับ 2475 กลับมาใช้ใน รัฐ ธรรมนูญฉบับ 2475 กำหนดให้มีสภาผู้แทนประเภท 2 ที่มาจากการแต่งตั้งของรัฐบาล และ ไม่ ได้กีดกันข้าราชการในการเข้าร่วมคณะรัฐมนตรีหรือสภา ทำให้รัฐบาลมีเสียงสนับสนุนและ มี ความมั่นคงมากขึ้น นอกจากนี้ มีการประกาศยุบเลิกพรรคการเมือง ห้ามชุมนุมทางการเมือง ดังนั้น ในต้นปี พ.ศ. 2495 คณะรัฐประหารจึงประสบความสำเร็จในการควบคุมรัฐบาลทหาร มี อำนาจอย่างมาก อย่างไรก็ตาม ระยะนี้ก็มีความขัดแย้งระหว่างบุคคลผู้ทรงอำนาจในรัฐบาล 3 คนคือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ เหตุการณ์ดังกล่าวเรียกว่า การปกครองแบบเผด็จการอำนาจสามฐาน (Authoritarian Triumvirate Rule) (ทักษิณ เฉลิมเตียรณ. 2525 อ้างจาก ลิขิต ชีระเวคิน, 2535 : 138)

เพื่อเป็นการดำเนินการตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตย และเพื่อเป็นการคานอำนาจ ระหว่างผู้นำทั้งสาม รัฐบาลซึ่งมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ประกาศใช้ พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2498 เมื่อวันที่ 25 กันยายน 2498 ซึ่งได้บัญญัติเป็น กฎหมายว่าด้วยพรรคการเมืองเป็นครั้งแรก เพราะเท่าที่เคยเป็นมาในอดีต อาศัยบทบัญญัติว่า ด้วยสิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทย ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับ 2489 ซึ่ง กำหนดให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนใน “การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา การศึกษา อบรม การชุมนุมสาธารณะ การตั้งสมาคม การตั้งพรรคการเมือง” (ราชกิจจานุเบกษา, 2489)

ใน พ.ศ. 2500 เกิดการประท้วงคัดค้านการเลือกตั้ง ซึ่งพรรครัฐบาลภายใต้การนำ ของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นฝ่ายชนะการเลือกตั้ง โดยประชาชน นิสิตนักศึกษา และ สื่อมวลชน ต่างประณามว่าเป็นการเลือกตั้งสกปรก มีการโกงด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เรียกว่าไฟไฟ และพลร่ม มีการลดธงครึ่งเสาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การประท้วงลุกลามไปจนมีการเดิน ขบวนมายังทำเนียบรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ ได้สร้างความประทับใจแก่ผู้เดินขบวน ด้วยการห้าม ทหารทำร้ายประชาชน ทำให้ประชาชนเกิดศรัทธานิยมเลื่อมใส จึงทำให้จอมพลสฤษดิ์มีความ กล้าที่จะแยกตัวออกมาจากรัฐบาล และเป็นผู้นำในการรัฐประหารโค่นล้มรัฐบาลจอมพล ป. พิบูล สงคราม ได้เป็นผลสำเร็จ เมื่อวันที่ 15 กันยายน 2500

จอมพลสฤษดิ์ พยายามหาแบบแผนทางการเมืองใหม่ ที่คิดว่าสอดคล้องกับสังคม ไทย เสนอสร้างประชาธิปไตยแบบไทย ที่วางอยู่บนหลักการแนวคิดที่มีลักษณะอนุรักษ์ เช่น ยอมรับว่า สังคมมีลำดับชั้น (รัฐบาล ข้าราชการ ประชาชน แต่ละคนต้องอยู่ในลำดับชั้นของ ตนเอง มีวินัย สถาบันหลัก คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และมีทัศนคติว่า คน ๆ เดียว สามารถนำประเทศไปสู่ความเจริญได้)

จากพื้นฐานปรัชญาการเมืองดังกล่าว จอมพลสฤษดิ์ ได้ยกเลิกพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2498 ออกประกาศฉบับที่ 5 ลงวันที่ 20 ตุลาคม 2501 ให้สภาผู้แทนราษฎรและคณะรัฐมนตรีสิ้นสุดลง มีการเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์ ห้ามการชุมนุมทางการเมือง มีการจับกุมคุมขังหรือถึงกับประหารชีวิตด้วยคำสั่งมาตรา 17 ตามธรรมนูญการปกครองแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2501 ดังนั้น ยุคสมัยของจอมพลสฤษดิ์ จึงมีลักษณะรวบอำนาจเพื่อสร้างความชอบธรรม โดยวางอยู่บนหลักการพัฒนาและหลักความมั่นคงของชาติ ในทัศนะของจอมพลสฤษดิ์ ประชาธิปไตยแบบไทยควรเป็นไปในรูปแบบที่รัฐบาล หรือฝ่ายบริหารมีอำนาจเหนือฝ่ายนิติบัญญัติ และระบบพรรคการเมืองและการเลือกตั้งนั้นไม่เหมาะสมกับสังคมไทย เพราะจะทำให้เกิดการแตกสามัคคี ทางออกของปัญหานี้ คือ ต้องให้อำนาจรัฐบาลมากขึ้น กล่าวคือ รัฐบาลเป็นสถาบันที่กำหนดว่าอะไรคือเจตนารมณ์ของชาวไทยทั่วประเทศ โดยมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่ความมั่นคงและเสถียรภาพทางการเมืองของประเทศ (ลิขิต ธีระเวคิน, 2535 : 155-158)

ภายหลังการอสัญกรรมของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในวันที่ 8 ธันวาคม 2506 จอมพลถนอมได้สืบทอดอำนาจในการบริหารและพัฒนาประเทศ มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับที่เริ่มร่าง เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2504 และร่างเสร็จเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2511 รวมเวลาทั้งสิ้น 7 ปี 11 วัน ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญที่ใช้เวลาร่างยาวนาน และเสียค่าใช้จ่ายมากที่สุด มีสาระสำคัญ คือ กำหนดให้ฝ่ายบริหารมีอำนาจเหนืออำนาจนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหารไม่ต้องมาจากสภาผู้แทนราษฎร รัฐบาลสามารถบริหารประเทศได้ โดยไม่ต้องขอความเห็นจากสภา และฝ่ายบริหารมีสิทธิยุบสภาได้ ทำให้รัฐบาลถูกวิพากษ์วิจารณ์จากพรรคฝ่ายค้านอย่างรุนแรง เป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำทางการเมือง ประกอบกับกลุ่มพลังต่าง ๆ ได้เรียกร้องสิทธิมากขึ้น กลุ่มเหล่านี้ ได้แก่ กลุ่มการเมืองที่เสียผลประโยชน์ กลุ่มนักธุรกิจ ซึ่งผูกพันอยู่กับกลุ่มการเมืองที่เสียผลประโยชน์ กลุ่มผู้ใช้แรงงาน ซึ่งต้องรักษาผลประโยชน์เกี่ยวกับรายได้และความเป็นอยู่ของตน และกลุ่มปัญญาชน ซึ่งเป็นกลุ่มที่สำคัญมาก เป็นกลุ่มที่เรียกได้ว่า เป็นมันสมองของชาติ กลุ่มนี้ ได้แก่ นิสิตนักศึกษา อาจารย์มหาวิทยาลัย และนักคิดนักเขียน ประเด็นที่มีการพูดถึงเสมอคือ เรื่องรัฐธรรมนูญ ระบอบประชาธิปไตย สิทธิเสรีภาพ และการมีส่วนร่วมทางการเมือง อุดมการณ์หลัก คือ การต่อต้านเผด็จการทหารและการผูกขาดทางเศรษฐกิจ และการฉ้อราษฎร์บังหลวงในกลุ่มอาจารย์มหาวิทยาลัย มีการลงนามเรียกร้องรัฐธรรมนูญ ส่วนกลุ่มนิสิตนักศึกษาได้มีการรวมตัวกัน จัดตั้งเป็นศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (ศนท.) เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2513 (ลิขิต ธีระเวคิน, 2535 : 185) และดำเนินกิจกรรมทางการเมืองอย่างต่อเนื่อง อันนำไปสู่การปรับเปลี่ยนมหาวิทยาลัยให้มีความทันสมัยเป็นเสรีนิยมในเวลาต่อมา

2. สภาพเศรษฐกิจ

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ภาวะเศรษฐกิจไทยทรุดหนัก เกิดการขาดแคลนเครื่องอุปโภค บริโภค ราคาสินค้าสูงขึ้นโดยไม่มีทางลดลง มีการกักตุนสินค้าไว้ขายในราคาแพง ค่าเงินบาทตกลง เกิดภาวะเงินเฟ้อ โจรผู้ร้ายชุกชุม รวมทั้งมีการคอร์รัปชัน อันเป็นสาเหตุให้คณะรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 อ้างเป็นเหตุในการรัฐประหาร

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้นำประเทศภายหลังการรัฐประหาร ประกาศนโยบายบริหารประเทศ มีใจความโดยสรุปว่า จะดำรงไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยตามวิถีทางรัฐธรรมนูญและส่งเสริมสหประชาชาติ พร้อมกันนี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศเสียใหม่ คือ พยายามหันไปผูกมิตรกับประเทศฝ่ายชนะสงคราม คือ มหาอำนาจตะวันตกซึ่งมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ มีการลงนามในความตกลงร่วมมือและแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ การทหาร และวัฒนธรรม พร้อมกัน 3 ฉบับ (แถมสุข นุ่มนนท์, 2525 : 4) ได้แก่ ความตกลงทางการศึกษาและวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนนักศึกษา อาจารย์และนักวิจัย เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจอันดีในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ฉบับต่อมา คือ ความตกลงร่วมมือทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี (Development Grants and Technical Cooperation) ประกอบด้วยความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ (จันทร์ชานุกรณฤกษ์, 2521 : 124) ได้แก่ ด้านผู้เชี่ยวชาญ ทุนการศึกษาและทุนงานในสหรัฐอเมริกาและประเทศอื่น วัสดุอุปกรณ์เพื่อการฝึกอบรมและการสาธิต นอกจากความช่วยเหลือแบบให้เปล่าแล้ว ยังมีความช่วยเหลือในรูปแบบเงินกู้ด้วย การพัฒนาและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในสมัยนี้ จึงมีผลผลักดันให้ไทยเข้าไปมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกามากขึ้น ทำให้สหรัฐอเมริกามีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายและการวางแผนเศรษฐกิจไทยในเวลาต่อมา

เศรษฐกิจของไทยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรมเป็นหลัก สินค้าออกที่สำคัญ คือ ข้าว และต่อมาได้แก่ ไม้สัก ดีบุก และยางพารา จะมีอุตสาหกรรมการผลิตอยู่บ้างไม่มากนัก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นพันธมิตรใกล้ชิดกับไทย ได้ให้คำแนะนำให้พัฒนาเศรษฐกิจ ด้วยการสนับสนุนการลงทุนโดยเอกชนต่างประเทศจะเป็นการพัฒนาประเทศไทยได้ นโยบายการพัฒนาประเทศไทยจึงหันมาเน้นการส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมแทนการนำเข้า (Import Substitution Industry) (ลิขิต ธีระเวคิน, 2535 : 32-33) และเพื่อให้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นไปอย่างมีแบบแผน รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้แต่งตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาเศรษฐกิจ มีหน้าที่ปรับปรุงแก้ไขเศรษฐกิจของประเทศชาติให้พ้นจากภาวะ ยุ่งยากและหาหนทางที่จะทำให้ประเทศชาติก้าวหน้าไปสู่ความเจริญและนำความผาสุกมาสู่ปวงชนชาวไทยอย่างถาวร (รอง ศยามานนท์, 2525 : 384) คณะกรรมการได้วางโครงการออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจเฉพาะหน้า คือ การควบคุมราคาสินค้าหลักในการครองชีพ

ระยะที่ 2 โครงการเศรษฐกิจระยะสั้น 5 ปี ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมีวัตถุประสงค์จะพัฒนาโครงสร้างขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะด้านคมนาคมขนส่ง การพลังงาน และชลประทาน

ระยะที่ 3 โครงการเศรษฐกิจระยะยาว จะพัฒนาทั้งเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ให้สมดุลย์กัน เพราะการอุตสาหกรรมยังไม่พอเพียง (วิมล พงศ์พิพัฒน์, ม.ป.ป. : 47)

จอมพลสฤษดิ์ ได้ดำเนินการให้มีการจัดตั้งสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้น ใน พ.ศ. 2502 โดยให้ศึกษาภาวะทางเศรษฐกิจ และวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการสำรวจเศรษฐกิจและผู้เชี่ยวชาญจากธนาคารโลกในรายงานโครงการพัฒนาการของรัฐ สำหรับประเทศไทย พ.ศ. 2502 (A Public Administration of Thailand) โดยเน้นการพัฒนาด้านเกษตรกรรม การขนส่ง การค้าระหว่างประเทศ เป็นต้น มีการจัดส่วนราชการหรือกิ่งราชการที่จะรองรับนโยบายของรัฐบาลในการพัฒนาเศรษฐกิจที่สำคัญ ๆ ได้แก่ สภาวิจัยแห่งชาติ คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่อการอุตสาหกรรม คณะกรรมการส่งเสริมสินค้าขาออก บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรม องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ กรมพัฒนาที่ดิน กรมวิเทศสหการ สำนักวิชาการ และวางแผนของกระทรวงพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ กรมพัฒนาชุมชน สำนักงานสถิติแห่งชาติ สถาบันวิทยาศาสตร์ประยุกต์ (จรูญ วงศ์สายัณห์, 2531 : 45-58) และเพื่อเป็นการสนับสนุนการลงทุนส่วนเอกชนจากต่างประเทศ รัฐบาลได้ดำเนินการต่าง ๆ คือ

1. แก้ไขพระราชบัญญัติส่งเสริมอุตสาหกรรม
2. ตั้งสำนักงานกลางที่เข้มแข็งเพื่อส่งเสริมการลงทุน
3. แก้ไขบทบังคับต่าง ๆ เกี่ยวกับศุลกากร เพื่อจูงใจให้มีการนำส่วนสำคัญของ

เครื่องจักรเข้ามาประกอบและจำหน่ายในประเทศไทย (จันทร์หา บวรณฤกษ์, 2521 : 210)

ดังนั้น รัฐบาลได้สร้างกลไกเพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในด้านต่าง ๆ เช่น

ด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจในส่วนของชลประทาน มีโครงการเขื่อนเก็บน้ำและโครงการเพื่อทดน้ำและส่งน้ำในภาคต่าง ๆ เช่น โครงการน้ำพอง เขื่อนแก่งกระจาน โครงการลำพระเพลิง เป็นต้น ในส่วนของพลังงาน ได้ดำเนินโครงการไฟฟ้าพลังน้ำยันฮี ก่อสร้างเครื่องปฏิกรณ์ปรมาณูเพื่อการวิจัย นอกจากนี้ มีการพัฒนาทางหลวงจากกรุงเทพฯ ถึงสระบุรี นครปฐม トラด จากนครราชสีมาถึงหนองคาย จากสุราษฎร์ธานีถึงถนนเพชรเกษม (จรูญ วงศ์สายัณห์, 2531 : 47) เป็นต้น เป็นการสร้างโดยใช้งบประมาณแผ่นดิน และเงินกู้จากต่างประเทศ ตามคำแนะนำของธนาคารโลก และผู้เชี่ยวชาญชาวอเมริกันขององค์การ USOM (United States Operation Mission)

ด้านการพัฒนาอุตสาหกรรม นอกจากการมีพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน เพื่อ
กิจการอุตสาหกรรม พ.ศ. 2505 เพื่อสนับสนุนและอำนวยความสะดวกแก่การลงทุนของชาว
ต่างชาติ เช่น ยกเว้นอากรขาเข้าสำหรับเครื่องจักรและอุปกรณ์ที่ใช้ในกิจการอุตสาหกรรม
ยกเว้น ภาษีเงินได้ ระหว่าง 2-5 ปีแรก อนุญาตให้ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินเพื่อประกอบการ อนุญาต
ให้นำช่างฝีมือหรือผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาได้ และไม่ให้มีการตั้งโรงงานแข่งขัน
เป็นต้น (พรภิรมย์ (เอี่ยมธรรม) เชียงกุล, 2535 : 154 และวิมล พงศ์พิพัฒน์, ม.ป.ป. : 114-
115)

ด้านการปรับปรุงประสิทธิภาพของข้าราชการและหน่วยงานราชการนั้น นอกจาก
การโอนมหาวิทยาลัยที่มีอยู่ตามกระทรวงต่าง ๆ ไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรีแล้วได้มีการ
รวบรวมกรมต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่สร้างพื้นฐานเศรษฐกิจให้มั่นคงเข้าเป็นกระทรวงพัฒนาการ
แห่งชาติ ใน พ.ศ. 2505 บรรดากรมที่ถูกโอนไปสังกัดกระทรวงนี้ ได้แก่ กรมชลประทาน กรม
พัฒนาที่ดิน กรมทาง และกรมทรัพยากรธรณีแห่งชาติ เป็นต้น และเพื่อให้ข้าราชการได้รับรู้
อุดมการณ์ใหม่ ๆ ในการพัฒนาประเทศ รัฐบาลได้ส่งข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ไปศึกษาต่อ และ
ดูงานในมหาวิทยาลัยในอเมริกา เช่น ทูนฟูลไบรท์ เริ่มให้ทุนแก่นักศึกษาไทยไปเรียนในระดับ
อุดมศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา นอกจากนี้ รัฐบาลยังจัดให้ข้าราชการพลเรือนและ
ทหารได้เข้าอบรมร่วมกันในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เพื่อสร้างความเข้าใจ ความคุ้นเคย
และให้มีความร่วมมือกันในการพัฒนาประเทศได้เป็นอย่างดี

ส่วนการพัฒนาภาคเกษตรกรรม คณะผู้เชี่ยวชาญได้แนะนำให้รัฐบาลเข้าควบคุม
ด้วยการจัดระบบบริหารและการจัดการทางเทคนิคให้มีประสิทธิภาพด้วยการพัฒนาเทคโนโลยี
ให้ทันสมัยเพื่อเพิ่มผลผลิต มีการเพาะปลูกพืชผลอย่างอื่น นอกเหนือจากข้าวเพื่อป้อนตลาดโลก
แต่ไม่มีการวางรากฐานโครงสร้างเศรษฐกิจทางการเกษตรในระยะยาว ดังนั้น จึงไม่มีการพูดถึง
การปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร การประกันราคาพืชผลทางการเกษตร การกระจายรายได้ให้เป็น
ธรรมในสังคม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 ประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์
ประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้เป็นส่วนใหญ่ ในระยะ 3 ปีแรก เศรษฐกิจขยายตัวในอัตราร้อยละ
5.4 ต่อปี และใน 3 ปีสุดท้าย เพิ่มขึ้นร้อยละ 8.5 ต่อปี (รอง ศยามานนท์, 2525 : 393)

เมื่อ จอมพลสฤษดิ์ ถึงแก่อสัญกรรม จอมพลถนอม กิตติขจร ได้สืบทอดอำนาจ
ทางการเมืองและแสดงอย่างชัดเจนว่า จะดำเนินนโยบายการบริหารประเทศไปตามแบบอย่าง
ของจอมพลสฤษดิ์ โดยมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-
2514) เน้นการเพิ่มประสิทธิภาพและอัตราการขยายตัวของการผลิต มุ่งเพิ่มอัตราการเจริญ
เติบโตทางเศรษฐกิจ โดยวัดออกมาในรูปของรายได้ประชาชาติโดยไม่สนใจเรื่องการกระจาย
รายได้ การพัฒนาเช่นนี้ ก่อให้เกิดความแตกต่างทางรายได้มากขึ้น ดังนั้น ในแผนพัฒนาฯ
ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) แม้จะเน้นการพัฒนา เช่น แผนฯ 1 แต่ได้เพิ่มมาตรการที่จะ
กระจายรายได้และการพัฒนาสังคมมากขึ้น เช่น การลดอัตราการเกิด การกระจายบริการด้าน
เศรษฐกิจและสังคม เช่น การศึกษา การสาธารณสุข การสาธารณสุขูปโภค เป็นต้น

ผลของการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมไทย ทั้งในด้านที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ กล่าวคือ ในด้านเศรษฐกิจ รายได้ประชาชาติโดยส่วนรวมเพิ่มขึ้น อุตสาหกรรมหลายสาขาขยายตัว เช่น อุตสาหกรรมปูนซีเมนต์ การบริการขนส่ง รวมถึง อุตสาหกรรมภาคพาณิชยกรรมอื่น ๆ เงินตราต่างประเทศเข้าประเทศมากขึ้น มีการส่งสินค้าเข้ามากขึ้น นับจากปี พ.ศ. 2509 ปริมาณการนำเข้ารถยนต์ รถบรรทุก สินค้าเครื่องสุขภัณฑ์ เครื่องไฟฟ้าและอาหารเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ไทยจึงเริ่มอยู่ในภาวะเสียเปรียบดุลการค้าระหว่างประเทศ (แถมสุข นุ่มนนท์, 2525 : 27)

ด้านการเมืองนั้น จากการพัฒนาประเทศที่ควบคู่ไปกับการรักษาความมั่นคงของชาติ ทำให้ไทยและสหรัฐอเมริกาที่มีความใกล้ชิดกันมากขึ้น ก่อให้เกิดความไม่พอใจในกลุ่มปัญญาชน ทั้งนี้ เนื่องจากความไม่สอดคล้องของค่านิยมประชาธิปไตยของสหรัฐอเมริกา กับนโยบายการสนับสนุนรัฐบาลทหารในประเทศไทยของสหรัฐอเมริกา กล่าวคือ ได้มีการจัดส่งนักศึกษาไปเรียนต่อที่สหรัฐอเมริกา นักศึกษาเหล่านี้ คาดว่าจะกลับมาเป็นผู้นำประเทศ ซึ่งควรจะเป็นระบอบประชาธิปไตย แต่ค่านิยมที่พบที่สหรัฐอเมริกานั้น ตรงกันข้ามกับรัฐบาลที่สหรัฐอเมริกากำลังสนับสนุน ข้อขัดแย้งดังกล่าว ทำให้กลุ่มปัญญาชนมองว่า รัฐบาลไทยถูกสหรัฐอเมริกาครอบงำกำหนดนโยบายของประเทศ นอกจากนั้น ยังเกิดความขัดแย้งระหว่างข้าราชการกับประชาชน เพราะข้าราชการพยายามเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ทัศนคติ และค่านิยมดั้งเดิมของประชาชน เพื่อการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างรัฐบาลกับประชาชนมากขึ้น

ในด้านสังคม พบความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตตั้งแต่รากเหง้าของชุมชน นั่นคือความสัมพันธ์ของคนในชนบทเปลี่ยนไป (พรภิรมย์ (เอี่ยมธรรม) เชียงกูล, 2525 : 171-178) เนื่องจากการพัฒนาเกษตรกรรมที่เปลี่ยนจากการเกษตร เพื่อบริโภคเป็นการเกษตรเพื่อการส่งออก ทำให้มีหนี้สิน จึงต้องดิ้นรนเพื่อตัวเองมากกว่าการให้ความช่วยเหลือร่วมมือกันเช่นแต่ก่อน ลักษณะครอบครัวแบบครอบครัวขยายลดลง กลายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ผู้อุปถัมภ์ซึ่งเคยเป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้าน กลายเป็นนายทุน เจ้าของที่ดิน พ่อค้า มีการอพยพแรงงานจากชนบทสู่เมืองอย่างมากมาย ประกอบกับจากการที่ไทยอนุญาตให้สหรัฐอเมริกาตั้งฐานทัพหลายแห่ง เพื่อเข้าแทรกแซงกิจการทางการเมืองในเวียดนาม การมีฐานทัพทำให้มีความเจริญทางวัตถุเพิ่มขึ้น แต่ผลที่ตามมา คือ ปัญหาโจรผู้ร้าย อาชญากรรม การรับวัฒนธรรมตะวันตกที่รวดเร็วเกินไปจนขัดกับระบบคุณค่าเดิมของไทย และปัญหาที่เด่นชัดที่สุด คือปัญหาโสเภณีในรูปเมียเช่า และปัญหาเด็กถูกผสม (แถมสุข นุ่มนนท์, 2525 : 27)

ลักษณะเด่นของเศรษฐกิจของไทยในระยะเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เน้นการส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรม โดยการให้สิ่งจูงใจ ยกเว้นภาษีหลายชนิดแก่ต่างชาติที่เข้ามาลงทุน ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมการลงทุนด้วยวิธีการต่าง ๆ สำหรับนักลงทุนภายในประเทศ สมัยนี้มีการใช้นักวิชาการสาขาต่าง ๆ โดยเฉพาะนักเศรษฐศาสตร์และนักบริหารรัฐกิจมาปฏิบัติการ

และให้ความสนับสนุนทางการเมืองแก่รัฐบาล อันเป็นการระดมทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติมาพัฒนาประเทศ จอมพลสฤษดิ์ ได้กล่าวถึงการระดมนักวิชาการมาร่วมทำงานให้ว่า

...วิธีการใหม่อีกอย่างหนึ่งในระบอบปฏิวัติ คือ ให้เกียรติทางวิชาการ ซึ่งแต่ก่อนเรามีเกียรติน้อย เศรษฐกิจเป็นเรื่องเกี่ยวกับสามัญสำนึกอยู่มาก คนที่ไม่ได้เล่าเรียนศึกษาเศรษฐศาสตร์มาเลย ก็อาจจะพูดเรื่องเศรษฐกิจได้มาก ...ทำให้เกิดความคิดต่อไปว่าไม่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยทางวิชาการ อาจจะคิดเอาเองได้ ความคิดเช่นนี้ ไม่มีในตัวข้าพเจ้า... (Thak Chalermtiarana, 1979 : 152)

จอมพลสฤษดิ์ ได้รวบรวมนักวิชาการที่มีการศึกษาดีให้เข้าทำงานในคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจในสังกัดของกระทรวงการคลัง นักวิชาการเหล่านี้ ได้แก่ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ บุญชนะ อัดถาวร อำนวน วิรวรรณ เป็นต้น นักวิชาการเหล่านี้ ได้รับการศึกษาอบรมจากประเทศตะวันตก ส่วนมากจากสหรัฐอเมริกา และได้ร่วมกันปฏิบัติงานเพื่อพัฒนาประเทศอย่างจริงจัง เพื่อให้ได้รับความช่วยเหลือจากประเทศตะวันตก และเพื่อให้การลงทุนทางอุตสาหกรรมดำเนินไปด้วยดี จึงได้มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การตั้งหน่วยงานใหม่ ๆ เพื่อรองรับและอำนวยความสะดวกในการลงทุน ในขณะที่เดียวกันก็ได้ปรับปรุงการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยให้ตอบสนองการพัฒนาเศรษฐกิจในแนวทางใหม่ ด้วยการเน้นบทบาทมหาวิทยาลัยที่มีลักษณะเป็นเสรีนิยม เพื่อส่งเสริมและสนองตอบต่อเป้าหมาย และการดำเนินการทางเศรษฐกิจที่เน้นทุนเสรีนิยมเป็นหลักสำคัญ ด้วยการขยายการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยเทคนิคไปสู่ต่างจังหวัด เพื่อเป็นกลไกรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม มีการตั้งสถาบันระดับบัณฑิตศึกษาเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ตลอดจนมีการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นระยะ ๆ นอกจากนี้ มีความพยายามสร้างบรรยากาศและเสถียรภาพทางการเมือง การยกเลิกกฎหมายจำกัดการถือครองที่ดิน รวมทั้งส่งเสริมความร่วมมือระหว่างเอกชนและหน่วยราชการ โดยเฉพาะผู้นำทางการเมืองที่สำคัญ ๆ ได้มีส่วนเข้าร่วมกิจการทางธุรกิจและการลงทุนกับธุรกิจภายในประเทศ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจอย่างชัดเจน คือ สัดส่วนของผลผลิตทางอุตสาหกรรมมีแนวโน้มสูงขึ้น

3. สภาพสังคม

สภาพสังคมไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายใต้การนำของรัฐบาลพลเรือนต้องประสบกับความยุ่งยากต่าง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลพลเรือนหลายชุด แต่ละชุดมีเวลาบริหารประเทศในเวลาอันสั้น ทำให้รัฐบาลไม่สามารถแก้ไขปัญหาสำคัญให้สำเร็จลุล่วงไป

ได้ ประกอบกับนักการเมืองและข้าราชการประจำ ซึ่งเป็นกลไกของรัฐ ขาดประสิทธิภาพในการทำงาน เกิดการทุจริต คอร์รัปชันโดยทั่วไป ปัญหาด้านความปลอดภัย อาชญากรรม มีมากขึ้น เกิดการขาดแคลนสินค้า และประการสำคัญ คือ มีความขัดแย้งทางความคิดระหว่างผู้ถืออาวุธ กับพลเรือนที่มีมันสมอง (อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ และพัชรี สีโรรส, 2533 : 8) และระหว่างผู้ถืออาวุธด้วยกันเอง ทำให้มีการปฏิวัติรัฐประหารบ่อยครั้งในระยนี้ มีปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย คือ การเข้ามาของสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีผลกระทบต่อการดำเนินนโยบายของประเทศอย่างมาก

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐอเมริกาได้กลายเป็นมหาอำนาจ และเป็นผู้นำในค่ายทุนนิยม ประกอบกับความกังวลที่จีนอยู่ภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์ และการประสบภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ในช่วง พ.ศ. 2470-2475 ทำให้สหรัฐอเมริกาต้องวางแผนระยะยาว เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับระบบทุนนิยม โดยการศึกษาวิจัยถึงบทบาทของอเมริกา หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ผลการศึกษาพบว่า ดินแดนแถบเอเชียแปซิฟิกเป็นตลาดและแหล่งวัตถุดิบที่สำคัญของอเมริกา โดยเฉพาะประเทศไทย ซึ่งเป็นประเทศเดียวที่มีความมั่นคงทางการเมือง ในขณะที่ประเทศในแถบอินโดจีน มาเลเซีย และอินโดนีเซีย ยังมีความวุ่นวายจากการเรียกร้องเอกราช อเมริกาจึงถือโอกาสที่ไทยถูกบีบคั้นจากญี่ปุ่นและอังกฤษ เข้ามาเกี่ยวข้องให้ความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งการแทรกแซงทางอุดมการณ์และวิชาการ เพื่อให้ นักวิชาการไทยได้รับอุดมการณ์หรือแนวคิดแบบทุนนิยมเสรี อเมริกาได้ส่งเจ้าหน้าที่มาฝึกอบรมข้าราชการ และนักวิชาการของไทย ให้ทุนการศึกษาแก่คนไทยเพื่อไปศึกษายังอเมริกา ตั้งโครงการเอเชียอาคเนย์ศึกษาในมหาวิทยาลัยคอร์เนล (Cornell Southeast Asia Program) ตั้งโครงการศึกษาหมู่บ้านตั้งแต่ พ.ศ. 2491 ศึกษาพฤติกรรมทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง จิตวิทยาในสังคมไทย สร้างแนวทฤษฎี เช่น สังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างหลวม (Loosely Structured Society) เป็นต้น (พรภิรมย์ (เอี่ยมธรรม) เชียงกูล, 2535.: 124-125) นอกจากนี้ ยังมีสภาพพัฒนาการเกษตร (Agricultural Development Council) ในปี 2495 และสมาคมเอเชีย (Asia Society) ในปี 2498 ซึ่งทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่มหาวิทยาลัยและหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาลไทย

ดังนั้น การเข้ามาของอิทธิพลของอเมริกาในประเทศไทย จึงส่งผลกระทบต่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจของไทยอย่างมาก การเกิดชนชั้นใหม่ที่มาพร้อมกับความเติบโตของเศรษฐกิจ การเติบโตของชุมชน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพของคนกลุ่มต่าง ๆ ทำให้เกิดกลุ่มอาชีพขึ้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เห็นได้ชัด คือ การเพิ่มจำนวนประชากรจาก 25 ล้านคน ใน พ.ศ. 2503 เป็น 35 ล้านคน ในปี 2513 (หรือร้อยละ 38.4) ประกอบกับการพัฒนาเศรษฐกิจโดยเน้นอุตสาหกรรมเป็นหลัก ทำให้เกิดชุมชนเนื่องจากการย้ายถิ่นจากชนบทไปสู่เมือง รวมทั้งการเกิดกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เพราะความเจริญและความจำเป็นทางเศรษฐกิจ นอกจากนั้นยังเกิดชนชั้นกลางทางเศรษฐกิจ ผู้ใช้แรงงาน รวมทั้งนิสิตนักศึกษาที่จบจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ จำนวนคนรู้หนังสือเพิ่มขึ้น การขยายตัวของชุมชนอันเนื่องมาจากการ

เพิ่มประชากรและการย้ายถิ่นในเขตนครหลวงและเขตเทศบาล นำไปสู่ปัญหาด้านอาชีพ ที่อยู่อาศัย อาชญากรรม ซึ่งง่ายต่อการกลายเป็นปัญหาการเมือง และที่เห็นเด่นชัดที่สุด คือ การเกิดชนกลุ่มใหม่ขึ้นในสังคม กล่าวคือ มีการเพิ่มจำนวนประชากรในอาชีพต่าง ๆ มากขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางชนชั้น เช่น จำนวนคนที่อยู่ในระดับบริหารชั้นสูง เพิ่มระหว่างปี 2503-2513 ถึงร้อยละ 94 หรือเกือบ 10 เท่าตัว (ศึกษาเพิ่มเติมจาก ลิขิต ธีระเวคิน, 2535 : 179-180) ชนกลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงสังคม อาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ

1. นักธุรกิจในการธนาคาร สถาบันการเงิน นักธุรกิจนำเข้าส่งออก และผู้ลงทุนอุตสาหกรรมและกิจการบริการ เนื่องจากการเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ จนมีผู้เรียกกันว่าเป็นยุคทองของเมืองไทย ทำให้เกิดชนชั้นกลางใหม่ หรือ เศรษฐีใหม่ขึ้น

2. กลุ่มผู้ใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรมและกิจการบริการ นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการพัฒนาอุตสาหกรรม ทำให้จำนวนผู้ใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น กลุ่มนี้อาศัยอยู่ในเขตชุมชน มีประสบการณ์และความคิดอ่านกว้างกว่าคนในชนบท จึงสามารถสร้างพลังต่อรองการเมืองได้

3. กลุ่มนิสิตนักศึกษา ซึ่งเพิ่มจำนวนมาก เพราะผลจากการขยายการศึกษาอันเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จำนวนมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยเทคนิค โรงเรียนอาชีวศึกษา ได้ขยายออกไปต่างจังหวัดตามภาคต่าง ๆ ทำให้มีผู้สำเร็จการศึกษาเป็นจำนวนมาก เกิดปัญหาการหางานทำไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บัณฑิตในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ดังนั้น สภาพสังคมไทยในขณะที่ยังมีนโยบายในการพัฒนาประเทศเพื่อความทันสมัย จึงปรากฏปัญหาต่าง ๆ ดังนี้

ปัญหาการว่างงาน มีพื้นฐานมาจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรอย่างรวดเร็ว เนื่องจากการวางแผนทางประชากรที่ขาดประสิทธิภาพ ซึ่งปัญหานี้ ได้ส่งผลกระทบต่อปัจจัยการครองชีพขั้นพื้นฐานอื่น ๆ ได้แก่ ที่พักอาศัย อาหาร สถานที่ ตลอดจนสถานรักษาพยาบาล ปัญหาแรงงานที่เกิดขึ้นในขณะนั้น มีลักษณะของการทำงานที่ไม่สอดคล้องกับวุฒิทางการศึกษา การทำงานที่ต่ำกว่าระดับการศึกษา การว่างงานในเขตชุมชนเมือง และการขาดแคลนกำลังแรงงานในเขตชนบท อันเป็นผลมาจากการเร่งรัดพัฒนาประเทศที่ขาดการวางแผนที่รัดกุมเพียงพอ

ปัญหาจากการมุ่งสร้างเสริมโครงสร้างขั้นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ ซึ่งไม่สอดคล้องกับสภาพระบบสังคมแบบเกษตรกรรมของไทย ซึ่งมีผู้วิจารณ์ว่าเป็นการลงทุนที่ไม่คุ้มค่า (พยนต์ อิศวพิชยนต์, 2530 : 135-138)

ปัญหาการเงินการคลังของประเทศ เนื่องจากนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐบาล ทำให้ต้องมีการพึ่งพาต่างประเทศทั้งในแง่การตลาด การนำเข้าวัตถุดิบเพื่อการผลิต การกู้เงินตราต่างประเทศเพื่อการก่อสร้าง เป็นต้น

ปัญหาจากการรับความช่วยเหลือจากต่างประเทศ ทำให้ประเทศไทยต้องตกอยู่ในอาณัติของต่างประเทศ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา ประเทศไทยได้ถูกแทรกแซงในหลาย ๆ ด้าน แม้แต่การศึกษา ซึ่งรับอิทธิพลของอเมริกามาทั้งระบบ ดังนี้

...หน้าที่สำคัญของผู้เชี่ยวชาญอเมริกากันที่ไม่ควรมองข้ามไป คือ การวางหลักสูตรการศึกษาของไทย ไม่ว่าหลักสูตรของคณะวิชาในมหาวิทยาลัย หรือหลักสูตรการศึกษา ปี 2503 (ซึ่งเป็นหลักสูตรที่ครอบคลุมตั้งแต่ชั้นอนุบาล ถึงชั้น ม.ศ.5 ในปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อปลูกฝังทัศนคติและความคิดอันเป็นประโยชน์แก่ชาติสหรัฐ ดังจะเห็นได้จากระบบการศึกษาปัจจุบันที่มุ่งให้แข่งขันกันตามทำนองตัวใครตัวมัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของระบบทุนนิยมที่สหรัฐเป็นเจ้าของลัทธินิยม และระบบการศึกษาที่มุ่งเน้นให้นักเรียนรู้จักประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกามากกว่าพื้นที่ตนเองอาศัยประทังชีวิตอยู่ในขณะเดียวกันการพัฒนาการศึกษาไทยที่นักวิชาการอเมริกันมาวางแผนให้ นั้น ก็ไม่ได้มีความลุ่มลึกเกินไปกว่าการเสริมสร้างทางปริมาณและตัวเลขให้สูงขึ้น มากขึ้น การที่มหาวิทยาลัยเพิ่มจำนวนนั้น การมีนักเรียนนักศึกษาเพิ่มขึ้น และมีโรงเรียนเพิ่มขึ้นนั้น แผนพัฒนานี้ ถือได้ว่า การศึกษาไทย ประสบความสำเร็จแล้ว ไม่มีการพิจารณาให้ลึกซึ้งไปถึงคุณภาพของมนุษย์ที่ได้รับการศึกษาเลย... (ไพศาล วงศ์วรสิทธิ์, ม.ป.ป. อ้างจาก พยนต์ อิศวพิชยนต์, 2530 : 142)

นอกจากการตกอยู่ใต้อาณัติของประเทศที่ให้ความช่วยเหลือแล้ว ความสิ้นเปลืองงบประมาณแผ่นดินในการก่อตั้งหน่วยราชการ ก็มีสาเหตุมาจากความช่วยเหลือและคำแนะนำจากต่างประเทศ ที่ขาดประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและทัศนคติ ตลอดจนค่านิยมของคนไทย นอกจากสหรัฐอเมริกาแล้ว ประเทศญี่ปุ่นก็เป็นอีกประเทศหนึ่งที่มีส่วนในการให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศไทย (นุกูล ประจวบเหมาะ, ม.ป.ป. อ้างจาก พยนต์ อิศวพิชยนต์, 2530 : 147-148)

ปัญหาการค้าระหว่างประเทศ อันเนื่องมาจากการนำประเทศไปสู่เศรษฐกิจการผลิตทดแทนภาคเกษตรกรรม นอกจากการสูญเสียเงินตราจากการสั่งซื้อสินค้าเข้าแล้ว ยังไม่สามารถส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมออกสู่ตลาดต่างประเทศได้ เนื่องจากสินค้านั้นมีราคาสูงเพราะมีต้นทุนการผลิตสูง การระบายสินค้าอุตสาหกรรมภายในประเทศทำได้น้อย เพราะประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีรายได้น้อย จึงเกิดปัญหาการค้าดุลย์การค้าอย่างต่อเนื่อง

ปัญหาการกระจายรายได้ เป็นปัญหาที่เกิดต่อเนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในยุคนี้ เนื่องจากในกระบวนการพัฒนาประเทศทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ผลกำไรส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดตกอยู่กับผู้ประกอบการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคอุตสาหกรรม ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนมั่งมีกับคนจนมากขึ้น ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาประเทศเพื่อนำไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคมอย่างไม่คาดคิดและเป็นมูลเหตุของปัญหาสังคมอื่น ๆ ในเวลาต่อมา

โดยภาพรวมของสังคมไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ระยะเวลาแรกเป็นการเผชิญกับปัญหาสังคมภายใน รวมทั้งความขัดแย้งทางความคิดของกลุ่มอนุรักษกับกลุ่มเสรีนิยม และเมื่อรัฐมีนโยบายการปฏิรูปเพื่อนำประเทศไปสู่ภาวะแห่งความทันสมัย (Modernization) ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก การเข้าไปพัวพันอย่างลึกซึ้งกับนโยบายต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา และการยอมให้ประเทศไทยเป็นฐานทัพในการทำสงครามระหว่างสหรัฐอเมริกาและเวียดนาม ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและสร้างปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง มีการขยายธุรกิจในภาคบริการ แหล่งบันเทิงเกิดขึ้นทั่วไป ทั้งในกรุงเทพมหานครและเมืองที่เป็นที่ตั้งฐานทัพอเมริกัน ประกอบกับการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเน้นการอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายทางสังคมครั้งใหญ่ในสังคมไทย เกิดแรงผลักดันให้กลุ่มเกษตรกรออกจากการผลิตในภาคเกษตรกรรม ไปสู่อำชีพอื่นนอกภาคเกษตรกรรม เกิดชนกลุ่มใหม่ในสังคม เช่น กลุ่มเศรษฐกิจใหม่จากการทำธุรกิจทั้งที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย (พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม, 2525 : 142) กลุ่มนิสิตนักศึกษา และกลุ่มผู้ใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรมและธุรกิจบริการซึ่งเป็นผลพวงจากการนำประเทศเข้าสู่ภาวะทันสมัย และคนกลุ่มนี้ โดยเฉพาะกลุ่มผู้ใช้แรงงานที่เกี่ยวกับกิจการสาธารณูปโภค เช่น ประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ ขนส่ง ท่าเรือ รถไฟ รถโดยสารประจำทาง เป็นต้น เป็นกลุ่มที่มีการต่อรองทางการเมืองสูง ได้เข้าร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองกับนิสิตนักศึกษาในเวลาต่อมา นอกจากนั้น อิทธิพลแนวคิดของตะวันตก รวมทั้งการขยายตัวของระบบการศึกษา ทำให้เกิดการไหลบ่าของอุดมการณ์ประชาธิปไตยในหมู่ปัญญาชน นักวิชาการ มีผลให้มีการปรับเปลี่ยนมหาวิทยาลัยให้มีความทันสมัยตามแนวทางเสรีนิยมประชาธิปไตยอย่างชัดเจน

รายการอ้างอิง

- จรรยา วงศ์สายัณห์. ระบบการศึกษาไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ ช่วง พ.ศ. 2475-2520. กรุงเทพฯ : อรุณสภา, 2531. (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายจรรยา วงศ์สายัณห์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร 8 พฤษภาคม 2532).
- จันทร์หา บรูณฤกษ์. การศึกษาผลกระทบทางการเมืองจากความสัมพันธ์ไทย-สหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2453-2506). กรุงเทพฯ : ทุนวิจัยรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.
- แถมสุข นุ่มนนท์. ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-สหรัฐอเมริกาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2525. ทบวงมหาวิทยาลัย. สอนทศวรรษทบวงมหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : ทบวงมหาวิทยาลัย, 2537.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.
- พยนต์ อัครพิชยนต์. มูลเหตุของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- พรภิรมย์ (เอี่ยมธรรม) เชียงกุล. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่เล่ม 1 (2475-2524). กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2535.
- รอง ศยามานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489 มาตรา 14 หมวด 2. ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 53 ตอนที่ 31 (9 พฤษภาคม 2489)
- ลิขิต วีระเวทิน. วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. (แก้ไขเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.
- วิมล พงศ์พิพัฒน์. เอกสารประกอบรายวิชา 115202 ประวัติศาสตร์ไทยวิเคราะห์ II. กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.
- สมุทร สุรักษกะ. การปฏิวัติไทยและรัฐประหาร 2489-2507. พระนคร : สื่อการพิมพ์, 2507.
- สุชิน ตันติกุล. รัฐประหาร 2490. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์, 2515.
- อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ และพัชรี สิโรรส. คู่มือเหตุการณ์สำคัญทางสังคมเศรษฐกิจการเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2428-2528. กรุงเทพฯ : 2533.

บทที่ 2

ภารกิจของมหาวิทยาลัยที่หลากหลาย

นับตั้งแต่ได้มีการจัดตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้น เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรก ในปี พุทธศักราช 2459 เป็นต้นมา จนกระทั่งได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในปี 2476 มหาวิทยาลัยของไทยก็ยังคงทำหน้าที่ในการสอนเป็นหลัก และการสอนนั้นเป็นการสอนในระดับปริญญาตรีเป็นส่วนใหญ่ แม้ในลายลักษณ์อักษรจะปรากฏว่า มหาวิทยาลัยสามารถจัดการสอนระดับสูง แต่ในทางปฏิบัติยังมีน้อยมาก นอกจากนั้น แต่ละมหาวิทยาลัยยังคงเปิดสอนเฉพาะสาขาวิชา ไม่ได้เปิดสอนหลายสาขาเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อีกทั้งมหาวิทยาลัยที่มีอยู่ในขณะนั้น ก็จัดตั้งในกรุงเทพมหานครเป็นหลัก

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีข้อค้นพบที่ชัดเจนว่า มหาวิทยาลัยของไทยได้ปรับเปลี่ยนไปในทิศทางที่กว้างขวางขึ้น โดยมหาวิทยาลัยมีจุดมุ่งหมายที่กว้างขึ้น เปิดสอนในระดับที่สูงกว่าปริญญาตรี พร้อมทั้งมหาวิทยาลัยได้ปรับเปลี่ยนเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ และเปิดสอนในต่างจังหวัดขึ้น เป็นการพัฒนาในแนวทางที่กว้างขวางและหลากหลายขึ้น ดังมีรายละเอียด คือ

1. จุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยที่กว้างขึ้น

1.1 จากการสอนเพื่อผลิตข้าราชการ สู่อการผลิตบุคลากรเพื่อภาคธุรกิจ เอกชน

มหาวิทยาลัยสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มีอยู่ในขณะนั้นทั้งหมด 5 แห่ง ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยศิลปากร ต่างทำหน้าที่เป็นหลักในการผลิตข้าราชการให้กับกระทรวงต่าง ๆ เป็นหลัก หน้าที่ของมหาวิทยาลัยยังคงเป็นการสอนเพื่อให้ได้ข้าราชการที่ดี

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สภาพเศรษฐกิจ สังคม และความต้องการในการพัฒนาประเทศ ได้ผลักดันให้รัฐบาลต้องจัดการอุดมศึกษา เพื่อรองรับการขยายตัวด้านธุรกิจ การพาณิชย์ และการอุตสาหกรรม การคมนาคม การสาธารณสุข และการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมแห่งยุคสมัย การตั้งมหาวิทยาลัยใหม่ และการเพิ่มสาขาวิชา จึงเป็นการขยายการผลิตกำลังคนในสาขาวิชาชีพที่หลากหลายเพิ่มขึ้น เนื่องจากศักยภาพของมหาวิทยาลัยที่มีอยู่เดิมไม่สามารถผลิตกำลังคนให้มีปริมาณทันกับนโยบายที่เร่งด่วนของรัฐบาลได้ จากจำนวน

ผู้สำเร็จการศึกษา ในช่วง พ.ศ. 2502-2514 พบว่า สาขาวิชาซีพครู มีอัตราการเพิ่มสูงสุด คือ 26.5% รองลงมา คือ สาขาสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะช่วง พ.ศ. 2507 และ 2512 เพิ่ม 25.7% อัตราการเพิ่มนี้ ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากจำนวนบัณฑิต สาขาพาณิชยศาสตร์และการบัญชี และ เศรษฐศาสตร์ที่เพิ่มขึ้น อันเนื่องมาจากแผนกำลังคน พ.ศ. 2506 ที่เร่งให้มีการผลิตกำลังคนใน สาขาดังกล่าว เพื่อรองรับการขยายตัวของธุรกิจภาคบริการและการเงิน ในขณะเดียวกัน ก็พบว่าตลาดแรงงานเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยมีประเภทงานอาชีพที่หลากหลายขึ้นจากเดิม ซึ่ง การทำงานของบัณฑิตกระจุกตัวอยู่ในระบบราชการได้ขยายงานออกสู่กิจการวิสาหกิจ และ ธุรกิจเอกชนมากขึ้น เนื่องจากทิศทางที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (วารุณี โอสธารมย์, 2532 : 62)

รูปแบบของหลักสูตรและการจัดการศึกษาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สามารถ แบ่งออกได้เป็น 3 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

รูปแบบแรก เป็นลักษณะที่เน้นเพื่อราชการ แต่เป็นราชการในแนวใหม่ เป็น ราชการในแนวการพัฒนาประเทศ ปรากฏการณ์ของการจัดตั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร ศาสตร์ เป็นเครื่องสะท้อนความต้องการนี้ได้ชัดเจน ในขณะเดียวกันก็ได้มีการเปิดสอนวิชาเพื่อ การพัฒนาประเทศขึ้นในหลายสาขาและหลายสถาบัน เช่น พัฒนศึกษา (Development Education) เปิดสอนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร วิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนาการ (Development Economics) ที่จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วิชาเหล่านี้เป็นวิชาเพื่อสร้างข้าราชการแนวใหม่ เพื่อการพัฒนาประเทศ

รูปแบบที่สอง เป็นหลักสูตรที่เน้นเทคโนโลยีในการพัฒนาประเทศ ซึ่งครอบคลุม วิชาการและความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการอุตสาหกรรม ซึ่งเติบโตขึ้นใน ภาคธุรกิจและเอกชน วิชาเหล่านี้ ครอบคลุมวิชาวิทยาศาสตร์ทางด้านธรณีวิทยา เคมี วิชาการ ด้านวิศวกรรมศาสตร์สาขาต่าง ๆ สาขาเกษตรศาสตร์ รวมถึงการแพทย์สมัยใหม่

รูปแบบที่สาม เป็นหลักสูตรทางด้านเศรษฐศาสตร์และการบริหารธุรกิจ ซึ่งเป็น สาขาที่ได้รับความนิยมมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะธุรกิจและการค้าในยุคนี้เป็น บทบาทของเอกชน ทั้งการค้าในประเทศ และต่างประเทศ มหาวิทยาลัยของไทยในยุคนี้

สำหรับวิชาต่าง ๆ ที่เปิดสอนอย่างกว้างขวางนั้น บางส่วนมุ่งพัฒนาบุคคล เพื่อให้ ทำงานในหน้าที่ใหม่ของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับเอกชน แต่ส่วนสำคัญมุ่งผลิตคนเพื่อป้อนองค์กร ธุรกิจเอกชน ซึ่งเติบโตขึ้นอย่างมากในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

เศรษฐศาสตร์ที่เพิ่มขึ้น อันเนื่องมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2502-2512) ซึ่ง
สาขาดังกล่าว เพื่อรองรับการขยายตัวของธุรกิจภาคบริการและการเงิน ในขณะเดียวกัน ก็พบว่าตลาดแรงงานเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยมีประเภทงานอาชีพที่หลากหลายขึ้นจากเดิม ซึ่ง
การทำงานของบัณฑิตจะถูกจัดอยู่ในระบบราชการได้ขยายงานออกสู่กิจการวิสาหกิจ และ
ธุรกิจเอกชนมากขึ้น เนื่องจากทิศทางที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (วารุณี
โอสถารมย์, 2532 : 62)

รูปแบบของหลักสูตรและการจัดการศึกษาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สามารถ
แบ่งออกได้เป็น 3 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

รูปแบบแรก เป็นลักษณะที่เน้นเพื่อราชการ แต่เป็นราชการในแนวใหม่ เป็น
ราชการในแนวการพัฒนาประเทศ ปรากฏการณ์ของการจัดตั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร
ศาสตร์ เป็นเครื่องสะท้อนความต้องการนี้ได้ชัดเจน ในขณะเดียวกันก็ได้มีการเปิดสอนวิชาเพื่อ
การพัฒนาประเทศขึ้นในหลายสาขาและหลายสถาบัน เช่น พัฒนศึกษา (Development
Education) เปิดสอนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร วิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนาการ (Development Economics) ที่จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วิชาเหล่านี้เป็นวิชาเพื่อสร้างข้าราชการแนวใหม่
เพื่อการพัฒนาประเทศ

รูปแบบที่สอง เป็นหลักสูตรที่เน้นเทคโนโลยีในการพัฒนาประเทศ ซึ่งครอบคลุม
วิชาการและความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการอุตสาหกรรม ซึ่งเติบโตขึ้นใน
ภาคธุรกิจและเอกชน วิชาเหล่านี้ ครอบคลุมวิชาวิทยาศาสตร์ทางด้านธรณีวิทยา เคมี วิชาการ
ด้านวิศวกรรมศาสตร์สาขาต่าง ๆ สาขาเกษตรศาสตร์ รวมถึงการแพทย์สมัยใหม่

รูปแบบที่สาม เป็นหลักสูตรทางด้านเศรษฐศาสตร์และการบริหารธุรกิจ ซึ่งเป็น
สาขาที่ได้รับความนิยมมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะธุรกิจและการค้าในยุคนี้เป็น
บทบาทของเอกชน ทั้งการค้าในประเทศ และต่างประเทศ มหาวิทยาลัยของไทยในยุคนี้

สำหรับวิชาต่าง ๆ ที่เปิดสอนอย่างกว้างขวางนั้น บางส่วนมุ่งพัฒนาบุคคล เพื่อให้
ทำงานในหน้าที่ใหม่ของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับเอกชน แต่ส่วนสำคัญมุ่งผลิตคนเพื่อป้อนองค์กร
ธุรกิจเอกชน ซึ่งเติบโตขึ้นอย่างมากในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

1.2 จากการสอนสู่การวิจัย และการให้บริการทางวิชาการ

ภารกิจด้านการสอน

รูปแบบและการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยแห่งแรก นับแต่ปีก่อตั้ง (2459) จนถึงปี 2475 นั้น ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญของงานแต่ประการใด หน้าที่ของมหาวิทยาลัยยังคงทำหน้าที่สอนเพื่อให้ได้ข้าราชการที่ดี จนมีการปฏิวัติในปี 2475 รูปแบบการดำเนินงานรวมถึงจุดมุ่งหมายและหน้าที่บางประการของมหาวิทยาลัยจึงเริ่มมีเปลี่ยนแปลงไปบ้าง

ในปี 2475 คณะราษฎรได้ยึดอำนาจการปกครองประเทศ และมีแนวคิดด้านการศึกษาและได้วางหลักการไว้ว่า ...จะต้องให้การศึกษอย่างเต็มที่แก่ราษฎร... จึงมีการตั้งคณะกรรมการการศึกษา เพื่อจัดวางแผนการศึกษา คณะกรรมการฯ ได้ร่างประกาศแผนการศึกษาและได้มีพระราชโองการจัดตั้งสภาศึกษาขึ้น สภาศึกษาได้เสนอแนวคิดและการดำเนินงานด้านการศึกษาหลายประการ โดยเฉพาะในด้านมหาวิทยาลัยได้เสนอให้มีการขยายสาขาวิชาเพิ่มขึ้น

จากแนวคิดเรื่องมหาวิทยาลัยในระยะก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กับข้อเสนอของสภาศึกษาและความต้องการของคณะราษฎร ที่จะให้ประชาชนมีความรู้โดยกว้างขวางยิ่งขึ้นนี้เอง เป็นผลให้มีการปรับปรุงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นมาใหม่

การปรับปรุงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เริ่มด้วยการตราพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2477 โดยให้มีหน้าที่ในการ ...เป็นสถานศึกษาและค้นคว้าในศาสตร์ต่าง ๆ โดยมุ่งจะศึกษาวิชาชั้นสูง และทะนุบำรุงวัฒนธรรมของชาติ...

ส่วนมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ก็จัดตั้งขึ้นเพื่อสนองความต้องการของรัฐบาล หลังการปฏิวัติที่จะขยาย และเผยแพร่ความรู้ทางการเมืองและการปกครองให้กว้างขวางออกไป เพื่อให้ประชาชนได้เข้าใจ และมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศได้ดีขึ้น เปิดโอกาสให้แก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของผู้ประศาสน์การ ต่อผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพิธีเปิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2477 ว่า

“...ยิ่งในสมัยที่ประเทศเรา ดำเนินการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ
เช่นนี้แล้ว เป็นการจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องมีมหาวิทยาลัยสำหรับประศาสน์

ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แต่พลเมืองใหม่ทุกที่สุดที่จะเป็นได้
เปิดโอกาสให้แก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางยิ่งขึ้น
เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป...” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2535 : 48)

จากหลักการดังกล่าว อาจสรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยในยุคนี้
ครอบคลุมถึง

1. การศึกษาค้นคว้าศาสตร์ต่าง ๆ
2. ส่งเสริมวิชาชีพ

3. ทะนุบำรุงวัฒนธรรมของชาติ

ในปี พ.ศ. 2486 เพียงปีเดียว ได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยพร้อมกัน 3 แห่ง ซึ่งมี
ลักษณะการดำเนินงานคล้ายกัน แต่แตกต่างกันในสาขาวิชาที่เปิดสอน เพราะแต่ละแห่งเปิดสอน
เพียงสาขาวิชาเดียวเท่านั้น เริ่มจากมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ ตั้งขึ้นตามความต้องการ
ของกระทรวงสาธารณสุข มีหน้าที่

...จัดการศึกษา ตรวจค้น และส่งเสริมแพทยศาสตร์ ทันตแพทยศาสตร์
เภสัชกรรมศาสตร์ สัตวแพทยศาสตร์ กับวิชาพยาบาล ผดุงครรภ์ และ
อนามัย...

ส่วนมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์นั้น ตั้งขึ้นตามนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการขยาย
กิจการของวิทยาลัยเกษตรให้สูงขึ้น และต้องการสนับสนุนวิชาการด้านการเกษตรให้มากขึ้น
ซึ่งก็มีหน้าที่ตามระบุไว้ในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พุทธศักราช 2486 ด้วย
เช่นกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากรก็เช่นเดียวกัน จัดตั้งขึ้นด้วยความต้องการที่จะยกฐานะ
โรงเรียนศิลปากรให้สูงขึ้น และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชาติอีกส่วนหนึ่ง โดยมีหน้าที่ตามพระ
ราชบัญญัติ มหาวิทยาลัยศิลปากร ให้จัดการศึกษาวิชาประติมากรรม จิตรกรรม
ดุริยางคศิลป์ นาฏศิลป์ วิชาโบราณคดี และวิชาช่างศิลป์อย่างอื่น

จากจุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึง
สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่างก็มุ่งส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าศาสตร์ต่าง ๆ ส่งเสริมวิชาชีพ
ทะนุบำรุงวัฒนธรรม และส่งเสริม ความรู้ด้านธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งในระยะนั้น ได้พัฒนา
ให้มีการจัดสอนเฉพาะสาขาวิชาขึ้น โดยการโอนคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ของ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย มาตั้งที่กับมหาวิทยาลัยกิติการร...

ภารกิจด้านการวิจัย

สำหรับการวิจัยในมหาวิทยาลัยยุคก่อนสงครามโลกไม่มีลักษณะของงานวิจัยที่จัดทำขึ้นเพื่อต้องการค้นคว้าแสวงหาและบุกเบิกความรู้ใหม่ ตามเจตนารมณ์ของการวิจัยอย่างแท้จริง แต่เป็นงานวิจัยที่ประกอบงานเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง แยกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. การวิจัยเพื่อประกอบหลักสูตรชั้นปริญญา เป็นการวิจัยในรูปของวิทยานิพนธ์ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตร
2. การวิจัยเพื่อประกอบงานอาชีพ ซึ่งในขณะนั้นการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษายังมีน้อยมาก เพราะมีมหาวิทยาลัยอยู่เพียง 2 แห่ง และการวิจัยยังไม่ถือเป็นภารกิจที่มหาวิทยาลัยจะต้องปฏิบัติ

ครั้นมาถึงยุคของการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเฉพาะทางขึ้นอีก 3 แห่ง การวิจัยของมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ลักษณะเป็นการวิจัยส่วนบุคคลที่มุ่งประโยชน์การเรียนรู้วิชาการใหม่ ๆ ส่วนตัวของอาจารย์ในคณะแพทยศาสตร์ ซึ่งไม่ได้รับการอุดหนุนด้านเงินทุนหรือด้านอื่น ๆ จากมหาวิทยาลัยแต่อย่างใด

ส่วนการวิจัยของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์นั้น มีลักษณะเป็นการทดลอง ทั้งนี้เพราะลักษณะการเรียนในวิชาชีพนี้ ต้องถือเอาการทดลองปฏิบัติเป็นสำคัญ มหาวิทยาลัยเองก็มีโครงการสนับสนุนอาจารย์ให้ทำงานวิจัยบ้างแล้ว

สำหรับการวิจัยตามหลักวิชาที่แท้จริง น่าจะถือได้ว่าเริ่มต้นที่คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตามสัญญาการก่อตั้งร่วมกับมหาวิทยาลัยอินเดียน่า ตามสัญญานี้ ได้บังถึงจุดมุ่งหมายของการวิจัยไว้อย่างชัดเจนว่าให้มีการจัดตั้งฝ่ายวิจัย และมีการดำเนินภารกิจที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เช่น การผลิตงานวิจัย การฝึกอบรมนักวิจัย การเผยแพร่ งานวิจัย และประสานงานวิจัยคณะ เป็นต้น ความก้าวหน้าของงานวิจัยตามโครงการนี้มีอยู่อย่างมาก มีงานวิจัยเกิดขึ้นหลายชิ้น และเป็นจุดเริ่มต้นให้มีการวิจัยกันกว้างขวางยิ่งขึ้นในมหาวิทยาลัย การเร่งรัดพัฒนาประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะเมื่อมีการตั้งสภาวิจัยแห่งชาตินั้น เมื่อ พ.ศ. 2503 สภาวิจัยได้มีส่วนผลักดันให้มีโครงการวิจัยต่าง ๆ มากขึ้น แต่ยังคงเป็นความสนใจส่วนบุคคลเป็นส่วนใหญ่ มหาวิทยาลัยก็เป็นแต่เพียงประสานงาน และจัดระเบียบงานวิจัยเท่านั้น สำหรับมหาวิทยาลัยที่มีหน่วยงานเพื่อการวิจัย มีเพียง 3 แห่ง คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ซึ่งก่อตั้งโดยรวม คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มาไว้ด้วย และได้ริเริ่มงานวิจัยไว้อย่างเป็นหลักฐานตั้งแต่ปี 2498 นั้น เมื่อมาเป็นสถาบันระดับบัณฑิตศึกษา ก็ได้ตั้ง สำนักวิจัยขึ้น รับผิดชอบงานวิจัย ตั้งแต่ปีแรกก็เริ่มตั้งสถาบันจึงทำให้งานวิจัยของสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ก้าวหน้าอย่างมาก โครงการวิจัยส่วนใหญ่เกี่ยวเนื่องกับการบริหารและการพัฒนาประเทศแทบทั้งสิ้น

สำหรับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้แต่งตั้งผู้อำนวยการวิจัยขึ้นในปี พ.ศ. 2509 และปลายปี 2509 ได้จัดตั้งคณะกรรมการวิจัยของมหาวิทยาลัย ซึ่งทำให้งานวิจัยเป็นระบบและขยายปริมาณออกไปมาก

ส่วนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ริเริ่มจัดตั้งเงินทุนวิจัยรัชดาภิเษกสมโภชขึ้น ในปี 2514 เพื่อส่งเสริมการวิจัยของอาจารย์และนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา นอกจากนั้น ยังตั้งหน่วยวิจัยสถาบัน (Institutional Research) ขึ้นในสำนักเลขาธิการ เพื่อเป็นแหล่งสะสมข้อมูลและทำวิจัยที่จำเป็นสำหรับปรับปรุงงานและการวางแผนพัฒนามหาวิทยาลัยทำให้งานด้านการวิจัยมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จากพัฒนาการด้านบทบาทการวิจัยของมหาวิทยาลัยไทยอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาด้านการวิจัย และผลงานวิจัยได้แพร่หลายมากในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเนื้อหาของงานวิจัยได้ขยายขอบเขตเพิ่มขึ้นจาก การวิจัยเพื่อวิชาชีพเฉพาะตน มาเป็นการวิจัยที่เกี่ยวข้องและสนับสนุนการพัฒนาประเทศตามยุคสมัย

ภารกิจด้านบริการวิชาการ

การให้บริการวิชาการของมหาวิทยาลัยก่อนยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 ไม่ปรากฏชัดเจน แม้ว่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะมีการพิมพ์หนังสือมหาวิทยาลัยออกจำหน่าย แต่ไม่ปรากฏจุดมุ่งหมายว่าทำเพื่อให้บริการวิชาการแก่สังคม จนกระทั่งหลังสงครามโลกซึ่งเป็นระยะเร่งพัฒนามหาวิทยาลัยพร้อม ๆ กับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง มหาวิทยาลัยได้เริ่มงานบริการสังคมขึ้นอย่างชัดเจนแล้ว เมื่อมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้เสนอแผนการปรับปรุงมหาวิทยาลัยในอนาคต มีการกล่าวถึงงานบริการชุมชนไว้อย่างกว้างขวาง โดยครอบคลุมงานทั้งการส่งเสริมกิจการ การส่งเสริมยุวกสิกร การเผยแพร่ความรู้ ทางวิทยุ รถเคลื่อนที่ เอกสารและการให้การศึกษาระยะสั้น ซึ่งจัดได้ว่าเป็นงานบริการชุมชนที่แท้จริง

ส่วนคณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ได้ดำเนินนโยบายเผยแพร่ผลงานวิจัยและความรู้ทางรัฐประศาสนศาสตร์อย่างกว้างขวาง โดยเปิดห้องสมุดให้บุคคลทั่วไปเข้าใช้ จัดพิมพ์วารสารและแลกเปลี่ยนเอกสารกับสถาบันอื่น

นอกจากนี้ ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นอกจากการพิมพ์หนังสือมหาวิทยาลัยแล้ว นิสิตยังได้ริเริ่มโครงการค่ายอาสาพัฒนาขึ้น นับได้ว่า มหาวิทยาลัยในช่วงนี้ได้เริ่มงานบริการชุมชนได้ค่อนข้างกว้างขวางและด้วยวิธีการที่หลากหลาย ครั้นถึงยุคของการเร่งพัฒนาประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหลัก ได้เริ่มมีหน่วยงานรับผิดชอบการให้บริการชุมชนอย่างเป็นทางการเป็นกิจลักษณะขึ้น โดยเริ่มจากการที่สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ได้จัดตั้งสำนักฝึกอบรมขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาบุคลากรของรัฐบาล ตลอดจนเป็นแหล่งกลาง แจ้างความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการฝึกอบรมทั้งในและ

ต่างประเทศ ซึ่งในปัจจุบันถือได้ว่า สำนักฝึกอบรมมีกิจกรรมกว้างขวางมากเมื่อเทียบกับมหาวิทยาลัยอื่น ๆ

ส่วนมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งมีโครงการเผยแพร่ความรู้ด้านการเกษตรให้แก่ประชาชน ตั้งแต่ พ.ศ. 2496 โดยการจัดอบรมวิชาชีพภาคฤดูร้อน การเผยแพร่สิ่งพิมพ์ และเอกสารเป็นจำนวนมาก ในปี 2513 จึงมีการจัดตั้งสำนักส่งเสริมและฝึกอบรมขึ้น ทำให้ภารกิจด้านการให้บริการชุมชนของมหาวิทยาลัยสมบูรณ์ขึ้น

สำหรับมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ยังคงเป็นการให้ความร่วมมือกับหน่วยอื่นตามการขอความช่วยเหลือเป็นครั้งคราว เช่น การอบรมครู การอบรมนักบัญชีให้แก่สถาบันต้นสังกัด เป็นต้น มิได้กำหนดเป็นภารกิจที่ชัดเจนของมหาวิทยาลัย

1.3 จากการศึกษาเพื่อคนส่วนน้อยสู่คนส่วนใหญ่

การศึกษาระดับมหาวิทยาลัยในอดีต เป็นการศึกษาสำหรับชนชั้นสูงที่มีฐานะทางสังคม ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อย แต่เมื่อมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นในปี 2476 โดยมีปณิธานในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเพื่อ "...เปิดโอกาสแก่พลเมืองที่ใช้เสรีภาพในการศึกษาให้กว้างขวางขึ้น เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป..." การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยจึงมิได้ถูกปิดกั้นเฉพาะกลุ่มชนชั้นสูงอีกต่อไป

เมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขณะนั้นมีมหาวิทยาลัยเพียง 5 แห่ง พบว่า มีการเพิ่มจำนวนนิสิตนักศึกษาและผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้นทุกปี โดยในปี พ.ศ. 2489 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีนิสิต 2,256 คน และเพิ่มเป็น 4,271 คน ในปี พ.ศ. 2500 ส่วนผู้สำเร็จการศึกษา จาก 174 คน ในปี 2489 เป็น 572 คน ในปี 2500 สำหรับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งขณะนั้นยังเป็นตลาดวิชาอยู่ มีนักศึกษา 15,635 คน และเพิ่มเป็น 24,906 คน ในปี พ.ศ. 2500 ส่วนมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2491 มีนักศึกษา 812 คน และเพิ่มเป็น 2,203 คน ในปี พ.ศ. 2500 และเมื่อพิจารณาจำนวนนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยระหว่าง พ.ศ. 2510-2516 จะเห็นได้ว่า การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยได้เริ่มขยายตัวออกไปสู่มวลชนมากยิ่งขึ้น ทั้งในแง่ของโอกาสในการศึกษาต่อของนักเรียนมัธยมศึกษาในส่วนภูมิภาค และสาขาวิชาที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ในช่วงแรก ๆ ผู้ที่มีโอกาสเรียนต่อในชั้นมัธยมศึกษาส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่บิดามีการศึกษาสูง มีวิชาชีพ มีฐานะทางเศรษฐกิจดี เห็นความสำคัญของการศึกษา และเปิดโอกาสให้ลูกได้ศึกษาต่อในระดับสูง รวมทั้งนักเรียนดังกล่าวเป็นผู้มีสติปัญญาดี อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร อันเป็นศูนย์กลางของการศึกษาจึงมีโอกาสเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยมากกว่านักเรียนในท้องถิ่น

ต่อมา เมื่อการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของประเทศได้รับการพัฒนากระจายไปสู่ต่างจังหวัดอย่างทั่วถึง ทำให้มีนักเรียนที่จบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายทวีจำนวนมากขึ้น และการเรียนต่อในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย หมายถึง การมุ่งเข้าสู่การเรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัยนั่นเอง โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 2507-2516 มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้นทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค รวมทั้งมหาวิทยาลัยไม่จำกัดรับ ได้แก่ มหาวิทยาลัยรามคำแหง และมหาวิทยาลัยที่มีอยู่เดิมได้ขยายคณะ และสาขาวิชาเพิ่มมากขึ้น ทำให้จำนวนผู้เรียนในมหาวิทยาลัยมีความหลากหลายมากขึ้น และการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยก็ได้กระจายไปสู่ผู้เรียนในวงกว้าง ทั้งในแง่ผู้เรียนและภูมิภาค

ตารางที่ 1 จำนวนนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยระหว่าง พ.ศ. 2510-2516

ปีการศึกษา	จำนวนนิสิตนักศึกษา (ไม่รวมมหาวิทยาลัยรามคำแหง)	จำนวนนิสิตนักศึกษา (รวมมหาวิทยาลัยรามคำแหง)
	-	-
	-	-
2510	33,528	-
2511	36,141	-
2512	41,365	-
2513	49,604	-
2514	57,479	94,677
2515	61,660	84,777
2516	65,736	104,100

ที่มา : สภาการศึกษาแห่งชาติ, 2522.

ประสิทธิภาพและทิศทางการผลิตบัณฑิตของมหาวิทยาลัยในช่วงนี้ ถูกกำหนดด้วยแหล่งเงินทุนช่วยเหลือจากต่างประเทศ ข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศ แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และตลาดงานที่รองรับผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย (ในช่วง พ.ศ. 2500-2514) ยอดรวมนักศึกษาทุกมหาวิทยาลัย ในปี 2514 คิดเป็น 9.33% เพิ่มจาก พ.ศ. 2500 ซึ่งมีเพียง 5.02% และจากตารางสถิติมหาวิทยาลัยทุกแห่งมีประสิทธิภาพในการรับนักศึกษาได้เพิ่มขึ้นทุกปี การเพิ่มปริมาณนักศึกษา เป็นผลมาจากการที่มหาวิทยาลัยดำเนินนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ทั้งยังมีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยภูมิภาคเพิ่มอีก 3 แห่ง คือ เชียงใหม่ ขอนแก่น และสงขลา

เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2509-2514) และแผนพัฒนาอุดมศึกษา ฉบับที่ 2 ได้มีการกำหนดนโยบายและโครงการพัฒนา มหาวิทยาลัยเพื่อการปรับปรุงคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของมหาวิทยาลัย เช่น การพัฒนาบทบาทการวิจัยของมหาวิทยาลัย ส่งเสริมการบริการวิชาการ การจัดตั้งโครงการบัณฑิตศึกษา เพื่อให้อาจารย์มหาวิทยาลัยได้ศึกษาต่อในระดับบัณฑิตศึกษาภายในประเทศ และจัดแหล่งทุนเพื่อศึกษาต่อยังต่างประเทศ เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนอาจารย์ในมหาวิทยาลัย ดังนั้น เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และแผนพัฒนาอุดมศึกษา ระยะที่ 2 ในปี 2514 พบว่า มหาวิทยาลัยทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ได้เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตบัณฑิตในเชิงปริมาณโดยนับตั้งแต่ พ.ศ. 2511 ถึง 2514 จำนวนนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้นถึง 3.6% (วารุณี โอสถารมย์, 2532 : 62)

2. การเปิดสอนชั้นบัณฑิตศึกษา

2.1 จากการผลิตอาจารย์สู่การพัฒนาประเทศ

การเร่งพัฒนาประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีอิทธิพลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางการอุดมศึกษาโดยเฉพาะการศึกษาในระดับที่สูงกว่าปริญญาตรี อันเนื่องมาจากความต้องการกำลังคนในระดับสูง และการส่งผู้สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรีไปศึกษาต่อต่างประเทศนั้น เป็นการลงทุนที่มีค่าใช้จ่ายสูงมาก รวมทั้งอาจไม่สัมพันธ์กับความต้องการในการพัฒนาประเทศ จึงมีการพิจารณาขยายการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติ ใน พ.ศ. 2502 เพื่อเป็นศูนย์กลางประสานงานและพัฒนาการศึกษา ซึ่งได้รับความสำคัญระดับสูงจากรัฐบาล จึงมีความพยายามที่จะขยายการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาขึ้นในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เพื่อพัฒนาคณาจารย์ของมหาวิทยาลัย ดังปรากฏในจุดประสงค์ของโครงการบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตอนหนึ่งว่า

...จุดประสงค์ที่สำคัญของการจัดตั้งบัณฑิตวิทยาลัย ก็คือเพื่อผลิตนักวิชาการชั้นสูงในสาขาต่าง ๆ ตามความต้องการของการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติประการหนึ่ง และเพื่อผลิตอาจารย์มหาวิทยาลัยภายในประเทศเอง อันเป็นการประหยัดเงินทอง ซึ่งต้องเสียไปเป็นจำนวนมากในการส่งบุคคลไปรับการศึกษาในต่างประเทศอีกประการหนึ่ง... (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2503 : 20-25)

เช่นเดียวกับวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งบัณฑิตวิทยาลัยของมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ เนื่องจาก

...มีปัญหาเกิดขึ้นในประเทศอย่างหนึ่ง คือ การขาดแคลนแพทย์และขาดแคลนอาจารย์ Pre-clinic จนถึงขั้นจะปิดคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เราจึงขอตั้งบัณฑิตวิทยาลัย...
(สวัสดี สกุลไทย, 2536)

ดังนั้น การจัดตั้งบัณฑิตวิทยาลัยของมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2505 นั้น เพื่อ

...ต้องการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแพทย์ และการกระจายแพทย์ในประเทศไทย ด้วยการทำหน้าที่เป็นแหล่งผลิต อบรมให้การศึกษาแก่อาจารย์ในสาขาวิทยาศาสตร์การแพทย์เพื่อสร้างและส่งเสริมสมรรถภาพของมหาวิทยาลัยในด้านการผลิตอาจารย์ประจำ ให้มีมาตรฐานทางวิชาการอย่างสูงภายในประเทศ และเพื่อผลิตผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์การแพทย์สาขาต่าง ๆ ให้มีคุณภาพที่เหมาะสม... (สุปราณี อัครชีพ, 2535 : 10-11)

นอกจากนี้ การจัดตั้งมหาวิทยาลัยภูมิภาค 3 แห่ง ในช่วงนี้ พ.ศ. 2503-2508 ได้แก่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ทำให้มีความต้องการอาจารย์สูงมาก จนถึงขั้นที่คณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติโครงการพัฒนามหาวิทยาลัยในความรับผิดชอบของสภาการศึกษาแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2510 โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อ

...เร่งรัดปรับปรุงคุณภาพอาจารย์ในระดับอุดมศึกษาเป็นอันดับแรก งานที่ต้องทำขั้นต้น คือ ผลิตบัณฑิตชั้นปริญญาโท และปริญญาเอก มาเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย เพื่อสอนบัณฑิตประเภทที่ประเทศต้องการด่วน ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในสาขาวิชาภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา และเศรษฐศาสตร์...
(โครงการพัฒนามหาวิทยาลัย, 2510 : 7)

ดังนั้น สาขาวิชาที่เปิดสอนในระดับบัณฑิตศึกษา ในช่วงการเร่งรัดพัฒนาประเทศ จึงได้แก่ สาขาวิชาต่าง ๆ ดังปรากฏในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 สาขาวิชาที่เปิดสอนระดับบัณฑิตศึกษา ในช่วงปี พ.ศ. 2486-2507

มหาวิทยาลัย/วิทยาลัย	ปีการศึกษา	สาขาวิชาที่เปิดสอนระดับปริญญาโท
1. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	2482	1. อักษรศาสตร์ (ภาษาไทย ประวัติศาสตร์ ภาษาต่างประเทศ)
	2482	2. วิทยาศาสตร์ (ฟิสิกส์ เคมี คณิตศาสตร์ ชีววิทยา)
	2484	3. วิศวกรรมศาสตร์ (ไฟฟ้า โยธา ยานยนต์ สาขาภิบาล)
	2499	4. รัฐศาสตร์ (การปกครอง)
2. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	2477	1. นิติศาสตร์
	2477	2. บัญชี
	2477	3. รัฐศาสตร์
	2477	4. เศรษฐศาสตร์
	2498	5. รัฐประศาสนศาสตร์
3. มหาวิทยาลัย แพทยศาสตร์	2486	1. แพทยศาสตร์ (กายวิภาคศาสตร์ สรีรวิทยา จุลชีววิทยา)
	2486	2. เภสัชศาสตร์
	2486	3. สาธารณสุขศาสตร์
4. มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์	2499	กสิกรรมและสัตวบาล
5. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร	2499	จิตวิทยาพัฒนาการ

ช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ 1-2 ได้มีการจัดตั้งบัณฑิตวิทยาลัยขึ้นในมหาวิทยาลัยที่เปิดทำการสอนระดับบัณฑิตศึกษามาแล้ว อันได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วัตถุประสงค์เพื่อให้มีหน่วยงานกลางรับผิดชอบโดยตรงต่อการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาของทุกคณะ ให้เข้ามาอยู่ภายใต้การบริหารงานเดียวกัน เพื่อให้มีมาตรฐานการศึกษาเดียวกัน และได้มีการจัดตั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ซึ่งเป็นสถาบันที่ผลิตบัณฑิตในระดับที่สูงกว่าปริญญาตรีโดยเฉพาะ พร้อมทั้งสถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชียได้แยกเป็นสถาบันอิสระ เปิดทำการสอนทางด้านวิศวกรรมศาสตร์และเทคโนโลยี

ในช่วงนี้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร ยังไม่มีการจัดตั้งเป็นบัณฑิตวิทยาลัย

ต่อมาในปี 2504-2514 ได้มีการเปิดสาขาวิชาในระดับบัณฑิตศึกษาขึ้นอีกมาก ดังปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ 1 - ระยะที่ 2 (2504-2514)

ตารางที่ 3 สาขาวิชาที่เปิดสอนระดับบัณฑิตศึกษา ในช่วง พ.ศ. 2504-2514

มหาวิทยาลัย/สถาบันที่เทียบเท่า	ปีการศึกษา	สาขาวิชาที่เปิดสอน
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	2504	ชั้นปริญญาโท วิจัยการศึกษา สารัตถศึกษา การบัญชี พาณิชยศาสตร์ การต่างประเทศ และการทูต ธรณีวิทยา ชีววิทยาและพฤกษศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์
	2506	ชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูง ภาษาไทย ประวัติศาสตร์
	2509	ชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูง วิศวกรรม ไฟฟ้า วิศวกรรมเครื่องกล ชั้นปริญญาโท เศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยได้พิจารณาเห็นชอบใน กรณีที่น่าสนใจเรียนชั้นปริญญาโทมาครบ 5 ปี และได้ทำ course work เสร็จ เรียบร้อยแล้ว แต่ทำวิทยานิพนธ์ ไม่สำเร็จ ตามระเบียบของบัณฑิต วิทยาลัยนิติตจะต้องออกจากความเป็น นิติตบัณฑิตวิทยาลัย จึงเห็นชอบใน หลักการที่จะได้ให้ประกาศนียบัตร ชั้นสูงแก่นิสิตซึ่งอยู่ในกรณีดังกล่าว
	2510	ชั้นปริญญาโท สังคมวิทยา
	2512	ประถมศึกษา
	2513	ชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูง ชีวเคมี ชีววิทยา
	2514	ชั้นปริญญาโท คอมพิวเตอร์ศาสตร์ ปรัชญา ไทยวิทยา บาลี-สันสกฤต สถาปัตยกรรมศาสตร์ ชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูง บาลี-สันสกฤต

มหาวิทยาลัย/สถาบันที่เทียบเท่า	ปีการศึกษา	สาขาวิชาที่เปิดสอน
มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์	2507	ชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูงทาง วิทยาศาสตร์ การแพทย์คลินิก พยาธิวิทยา อายุรศาสตร์ ศัลยศาสตร์ กุมารเวชศาสตร์ สูติศาสตร์- นรีเวชวิทยา จักษุวิทยา รังสีวิทยา โสต - นาสิก - ลาริงซ์ อายุรศาสตร์ ชั้นปริญญาโท กายวิภาคศาสตร์ จุลชีววิทยา ชีวเคมี เภสัชวิทยา สรีรวิทยา
	2508	ประกาศนียบัตรชั้นสูงทางวิทยาศาสตร์ การแพทย์คลินิก วิทยาศาสตร์ นิติวิทยา จิตเวชศาสตร์ วิทยาปริโคโนนด วิทยาเอ็นโดอนด ทันตกรรมประดิษฐ์ ทันตศัลยศาสตร์ ทันตกรรมจัดฟัน
	2511	ชั้นปริญญาโท อินทรีย์เคมี
	2512	ชั้นปริญญาโท พยาธิชีววิทยา
	2513	ชั้นปริญญาเอก กายวิภาคศาสตร์ ชีวเคมี จุลชีววิทยา เภสัชวิทยา สรีรวิทยา
	2514	ชั้นปริญญาโท เคมีคัลฟิลิกส์ ฟิสิกัลเคมี
	สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร ศาสตร์	2505
2512		ชั้นปริญญาโท กัญญาวิทยาและโรคพืช เกษตรนิเทศ ชีววิทยา ปฐพีวิทยา พืชศาสตร์ ฟิสิกส์ วิทยาศาสตร์ การอาหาร วนวัฒนวิทยา วิศวกรรมชลประทาน เศรษฐศาสตร์
2509		ชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูง และ ชั้นปริญญาโท รัฐประศาสนศาสตร์ บริหารธุรกิจ พัฒนาการเศรษฐกิจ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	2510	ชั้นปริญญาโท สถิติประยุกต์
	2508	ชั้นปริญญาโท สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัย/สถาบันที่เทียบเท่า	ปีการศึกษา	สาขาวิชาที่เปิดสอน
วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร	2504	ชั้นปริญญาโท การประถมศึกษา การมัธยมศึกษา การอุดมศึกษาและ ฝึกหัดครู การบริหารการศึกษา การแนะแนวการศึกษา การวัดผลการศึกษา โสวัตศนศึกษา บรรณารักษศาสตร์
	2506	ชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูงวิชาเฉพาะ ภาษาและวรรณคดีไทย ภาษาและ วรรณคดีอังกฤษ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ชีววิทยา ฟิสิกส์ เคมี คณิตศาสตร์ การวัดผลการศึกษา โสวัตศนศึกษา บรรณารักษศาสตร์ การแนะแนว
สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย	2510	ชั้นประกาศนียบัตรชั้นสูง ชั้นปริญญาโท วิศวกรรมศาสตร์ วิทยาศาสตร์

ที่มา : วรรณวิมล ทิพย์ชุน, 2529.

ดังนั้น มหาวิทยาลัยที่มีการเรียนการสอนในระดับบัณฑิตศึกษาในระยะต่อมาต่างก็มีวัตถุประสงค์หลัก คือ การพัฒนาคณาจารย์ของตน เช่น การจัดตั้งบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2509 เพื่อสร้างมาตรฐานการศึกษาชั้นบัณฑิตศึกษา และส่งเสริมให้อาจารย์ในมหาวิทยาลัยที่จบปริญญาตรีได้ศึกษาต่อเพื่อเพิ่มพูนวิทยฐานะ หรือ ในปี พ.ศ. 2515 มหาวิทยาลัยศิลปากรได้จัดตั้งบัณฑิตวิทยาลัยขึ้น เพื่อส่งเสริมความก้าวหน้าในการศึกษา และการค้นคว้าวิจัยในสาขาวิชาที่มหาวิทยาลัยได้เปิดสอนในระดับปริญญาตรี มาเป็นเวลานาน และเพื่อเป็นการยกระดับมาตรฐานการศึกษาและเพิ่มคุณวุฒิของอาจารย์ มหาวิทยาลัยศิลปากรในสาขาวิชาที่มีการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยศิลปากรแห่งเดียว (วรรณวิมล ทิพย์ชุน, 2529 : 29)

พร้อม ๆ กับการเพิ่มพูนวิทยฐานะของอาจารย์มหาวิทยาลัย การกำหนดแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นระยะ ๆ ละ 5 ปี ทำให้เห็นความต้องการกำลังคนในด้านต่าง ๆ ชัดเจนขึ้น ในการจัดการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ นอกจากการพัฒนา คณาจารย์ของตนแล้ว ยังเป็นแหล่งผลิตนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ในระดับสูงกว่าชั้นปริญญาตรี ตามความต้องการของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดตั้งสถาบัน บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ขึ้น ใน พ.ศ. 2509 มีหน้าที่

1. ให้การศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาทางวิชาการบริหารและพัฒนา
2. จัดดำเนินการให้คำปรึกษา แนะนำ ช่วยเหลือส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และ ธุรกิจเอกชน ด้านการวิจัย การฝึกอบรม ในสาขาวิชาการบริหาร และการพัฒนา รวมทั้งวิชา สังคมศาสตร์และเทคโนโลยีเกี่ยวกับการบริหาร
3. ให้บริการรวบรวมและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารในวิชาการบริหารภารกิจในการ ผลิตบัณฑิตเพื่อการพัฒนาประเทศของมหาวิทยาลัยยิ่งชัดเจนขึ้น และเมื่อพิจารณาสาขาวิชาที่ เปิดสอนในระดับบัณฑิตศึกษาในช่วง พ.ศ. 2486-2507 กับสาขาวิชาที่เปิดเพิ่มขึ้นจากเดิมใน ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะเวลาที่ 1-2 (พ.ศ. 2504-2514) พบว่า สาขาวิชาที่ เปิดเพิ่มเติม เช่น การวิจัยการศึกษา การบัญชี พาณิชยศาสตร์ วิศวกรรมไฟฟ้า วิศวกรรม เครื่องกล เศรษฐศาสตร์ คอมพิวเตอร์ศาสตร์ เศรษฐศาสตร์เกษตร วิศวกรรมชลประทาน บริหารธุรกิจ พัฒนาการเศรษฐกิจ สถิติประยุกต์ การบริหาร และการวัดผลทางการศึกษา เป็นต้น ล้วนเป็นสาขาวิชาที่จำเป็นต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในขณะนั้น

นอกจากการจัดหลักสูตรเพื่อตอบสนองการพัฒนาประเทศแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ซึ่งขณะนั้นประเทศมีความต้องการกำลังคนเป็นจำนวนมาก รวมทั้งผู้ที่ต้องการเรียน ในระดับบัณฑิตศึกษามากขึ้น การพิจารณารับผู้เรียนจึงต้องคำนึงถึงผู้มีความพร้อม และความ สามารถของผู้เรียนเป็นประการสำคัญ เริ่มมีการกำหนดคุณสมบัติของผู้เรียนโดยพิจารณาจาก ผลการเรียน หรือผู้ที่ทำงานในหน่วยราชการที่สามารถนำความรู้ทางวิชาการกลับไปพัฒนา หน่วยงาน โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ได้จัดหลักสูตรให้เหมือนต่างประเทศ เพื่อ ป้องกันมิให้ผู้สำเร็จจากคณะแพทยฯ ไปเรียนต่อต่างประเทศ เป็นต้น

2.2 จากการทำวิจัย สู่การทำวิทยานิพนธ์ควบคู่กับการเรียนและการเสนอรายงาน

การศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาของไทยสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 อาศัยแนวของ อังกฤษและเยอรมันในการจัดการเรียนการสอน กฎเกณฑ์และมาตรฐาน ตลอดจนการจัดการ เรียนการสอนเป็นเรื่องของผู้สอนแต่ละคน ไม่มีการกำหนดหลักสูตรที่ชัดเจน ผู้เรียนจะอยู่ใน ความดูแลของอาจารย์ที่ปรึกษา ดังประสบการณ์ของ ศาสตราจารย์ ดร.สุขุม ศรีธัญญรัตน์ นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา สาขาฟิสิกส์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รุ่นแรก พ.ศ. 2482 ที่ว่า

บทที่ 2

ภารกิจของมหาวิทยาลัยที่หลากหลาย

นับตั้งแต่ได้มีการจัดตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้น เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรก ในปี พุทธศักราช 2459 เป็นต้นมา จนกระทั่งได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในปี 2476 มหาวิทยาลัยของไทยก็ยังคงทำหน้าที่ในการสอนเป็นหลัก และการสอนนั้นเป็นการสอนในระดับปริญญาตรีเป็นส่วนใหญ่ แม้ในหลายลักษณะอักษรจะปรากฏว่า มหาวิทยาลัยสามารถจัดการสอนระดับสูง แต่ในทางปฏิบัติยังมีน้อยมาก นอกจากนั้น แต่ละมหาวิทยาลัยยังคงเปิดสอนเฉพาะสาขาวิชา ไม่ได้เปิดสอนหลายสาขาเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อีกทั้งมหาวิทยาลัยที่มีอยู่ในขณะนั้น ก็จัดตั้งในกรุงเทพมหานครเป็นหลัก

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีข้อค้นพบที่ชัดเจนว่า มหาวิทยาลัยของไทยได้ปรับเปลี่ยนไปในทิศทางที่กว้างขวางขึ้น โดยมหาวิทยาลัยมีจุดมุ่งหมายที่กว้างขึ้น เปิดสอนในระดับที่สูงกว่าปริญญาตรี พร้อมทั้งมหาวิทยาลัยได้ปรับเปลี่ยนเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ และเปิดสอนในต่างจังหวัดขึ้น เป็นการพัฒนาในแนวทางที่กว้างขวางและหลากหลายขึ้น ดังมีรายละเอียด คือ

1. จุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยที่กว้างขึ้น

1.1 จากการสอนเพื่อผลิตข้าราชการ สู่อการผลิตบุคลากรเพื่อภาคธุรกิจ เอกชน

มหาวิทยาลัยสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มีอยู่ในขณะนั้นทั้งหมด 5 แห่ง ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยศิลปากร ต่างทำหน้าที่เป็นหลักในการผลิตข้าราชการให้กับกระทรวงต่าง ๆ เป็นหลัก หน้าที่ของมหาวิทยาลัยยังคงเป็นการสอนเพื่อให้ได้ข้าราชการที่ดี

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สภาพเศรษฐกิจ สังคม และความต้องการในการพัฒนาประเทศ ได้ผลักดันให้รัฐบาลต้องจัดการอุดมศึกษา เพื่อรองรับการขยายตัวด้านธุรกิจ การพาณิชย์ และการอุตสาหกรรม การคมนาคม การสาธารณสุข และการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมแห่งยุคสมัย การตั้งมหาวิทยาลัยใหม่ และการเพิ่มสาขาวิชา จึงเป็นการขยายการผลิตกำลังคนในสาขาวิชาชีพที่หลากหลายเพิ่มขึ้น เนื่องจากศักยภาพของมหาวิทยาลัยที่มีอยู่เดิมไม่สามารถผลิตกำลังคนให้มีปริมาณทันกับนโยบายที่เร่งด่วนของรัฐบาลได้ จากจำนวน

ผู้สำเร็จการศึกษา ในช่วง พ.ศ. 2502-2514 พบว่า สาขาวิชาซีพครู มีอัตราการเพิ่มสูงสุด คือ 26.5% รองลงมา คือ สาขาสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะช่วง พ.ศ. 2507 และ 2512 เพิ่ม 25.7% อัตราการเพิ่มนี้ ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากจำนวนบัณฑิต สาขาพาณิชยศาสตร์และการบัญชี และ เศรษฐศาสตร์ที่เพิ่มขึ้น อันเนื่องมาจากแผนกำลังคน พ.ศ. 2506 ที่เร่งให้มีการผลิตกำลังคนใน สาขาดังกล่าว เพื่อรองรับการขยายตัวของธุรกิจภาคบริการและการเงิน ในขณะเดียวกัน ก็พบว่าตลาดแรงงานเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยมีประเภทงานอาชีพที่หลากหลายขึ้นจากเดิม ซึ่ง การทำงานของบัณฑิตกระจุกตัวอยู่ในระบบราชการได้ขยายงานออกสู่กิจการวิสาหกิจ และ ธุรกิจเอกชนมากขึ้น เนื่องจากทิศทางที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (วาระที่ โอสถารมย์, 2532 : 62)

รูปแบบของหลักสูตรและการจัดการศึกษาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สามารถ แบ่งออกได้เป็น 3 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

รูปแบบแรก เป็นลักษณะที่เน้นเพื่อราชการ แต่เป็นราชการในแนวใหม่ เป็น ราชการในแนวการพัฒนาประเทศ ปรากฏการณ์ของการจัดตั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร ศาสตร์ เป็นเครื่องสะท้อนความต้องการนี้ได้ชัดเจน ในขณะเดียวกันก็ได้มีการเปิดสอนวิชาเพื่อ การพัฒนาประเทศขึ้นในหลายสาขาและหลายสถาบัน เช่น พัฒนศึกษา (Development Education) เปิดสอนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร วิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนาการ (Development Economics) ที่จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วิชาเหล่านี้เป็นวิชาเพื่อสร้างข้าราชการแนวใหม่ เพื่อการพัฒนาประเทศ

รูปแบบที่สอง เป็นหลักสูตรที่เน้นเทคโนโลยีในการพัฒนาประเทศ ซึ่งครอบคลุม วิชาการและความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการอุตสาหกรรม ซึ่งเติบโตขึ้นใน ภาคธุรกิจและเอกชน วิชาเหล่านี้ ครอบคลุมวิชาวิทยาศาสตร์ทางด้านธรณีวิทยา เคมี วิชาการ ด้านวิศวกรรมศาสตร์สาขาต่าง ๆ สาขาเกษตรศาสตร์ รวมถึงการแพทย์สมัยใหม่

รูปแบบที่สาม เป็นหลักสูตรทางด้านเศรษฐศาสตร์และการบริหารธุรกิจ ซึ่งเป็น สาขาที่ได้รับความนิยมมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะธุรกิจและการค้าในยุคนี้เป็น บทบาทของเอกชน ทั้งการค้าในประเทศ และต่างประเทศ มหาวิทยาลัยของไทยในยุคนี้

สำหรับวิชาต่าง ๆ ที่เปิดสอนอย่างกว้างขวางนั้น บางส่วนมุ่งพัฒนาบุคคล เพื่อให้ ทำงานในหน้าที่ใหม่ของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับเอกชน แต่ส่วนสำคัญมุ่งผลิตคนเพื่อป้อนองค์กร ธุรกิจเอกชน ซึ่งเติบโตขึ้นอย่างมากในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

1.2 จากการสอน สู่วิจัย และการให้บริการทางวิชาการ

ภารกิจด้านการสอน

รูปแบบและการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยแห่งแรก นับแต่ปีก่อตั้ง (2459) จนถึงปี 2475 นั้น ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญของการทำงานแต่ประการใด หน้าที่ของมหาวิทยาลัยยังคงทำหน้าที่สอนเพื่อให้ได้ข้าราชการที่ดี จนมีการปฏิวัติในปี 2475 รูปแบบการทำงานรวมถึงจุดมุ่งหมายและหน้าที่บางประการของมหาวิทยาลัยจึงเริ่มมีเปลี่ยนไปบ้าง

ในปี 2475 คณะราษฎรได้ยึดอำนาจการปกครองประเทศ และมีแนวคิดด้านการศึกษาและได้วางหลักการไว้ว่า ...จะต้องให้การศึกษอย่างเต็มที่แก่ราษฎร... จึงมีการตั้งคณะกรรมการการศึกษา เพื่อจัดวางแผนการศึกษา คณะกรรมการฯ ได้ร่างประกาศแผนการศึกษาและได้มีพระราชโองการจัดตั้งสภาศึกษาขึ้น สภาศึกษาได้เสนอแนวคิดและการดำเนินงานด้านการศึกษาหลายประการ โดยเฉพาะในด้านมหาวิทยาลัยได้เสนอให้มีการขยายสาขาวิชาเพิ่มขึ้น

จากแนวคิดเรื่องมหาวิทยาลัยในระยะก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กับข้อเสนอของสภาศึกษาและความต้องการของคณะราษฎร ที่จะให้ประชาชนมีความรู้โดยกว้างขวางยิ่งขึ้นนี้เอง เป็นผลให้มีการปรับปรุงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นมาใหม่

การปรับปรุงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เริ่มด้วยการตราพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2477 โดยให้มีหน้าที่ในการ ...เป็นสถานศึกษาและค้นคว้าในศาสตร์ต่าง ๆ โดยมุ่งจะศึกษาวิชาชั้นสูง และทะนุบำรุงวัฒนธรรมของชาติ...

ส่วนมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ก็จัดตั้งขึ้นเพื่อสนองความต้องการของรัฐบาล หลังการปฏิวัติที่จะขยาย และเผยแพร่ความรู้ทางการเมืองและการปกครองให้กว้างขวางออกไป เพื่อให้ประชาชนได้เข้าใจ และมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศได้ดีขึ้น เปิดโอกาสให้แก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของผู้ประศาสน์การ ต่อผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพิธีเปิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2477 ว่า

“...ยิ่งในสมัยที่ประเทศเรา ดำเนินการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ เช่นนี้แล้ว เป็นการจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องมีมหาวิทยาลัยสำหรับประศาสน์ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แต่พลเมืองให้มากที่สุดที่จะเป็นได้ เปิดโอกาสให้แก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป...” (ชาญวิทยา เกษตรศิริ, 2535 : 48)

...ไม่มีหลักสูตรที่จะไปเรียน เมื่อเข้าไปครั้งแรก ท่าน (หลวงพรตพิทยพยัต) ก็ให้ไปเรียนภาษาอังกฤษ ไปเข้าเรียนกับพวกอักษรศาสตร์เพื่อประกอบการวิจัย โดยที่ไม่มีหลักสูตรอะไรทั้งนั้น ไปนั่งฟังเสร็จแล้วท่านก็บอกว่า เริ่มต้นงานก็คือ ไปติดต่อที่ศิริราช เขามีเครื่องทำความเย็นของห้องล้างฟิล์ม เอกซเรย์ มันเสีย ไปเอามาศึกษา ก็เปิดดูอะไรต่ออะไร ผ่าออกมาศึกษา นั่นแหละเป็นวิธีการที่เริ่มต้นศึกษา ไม่มีการเล็คเชอร์ วิชาที่เรียนไม่ใช่วิชาที่สนใจ ท่านสั่งเลย ไปเรียนภาษาอังกฤษนะไปเรียนวิศวะนะ คือ ท่านมองว่าจะให้เราทำอะไรเพื่อมาประกอบกัน คือ ตอนนั้นไม่มีหลักสูตร ทำวิจัยออกมาตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษา กรรมการสอบวิทยานิพนธ์รู้สึกจะไม่มี มี advisor คนเดียว ตอนนั้นได้ความรู้เยอะ ตอนที่ไปผ่าอะไรต่ออะไร ว่ามันทำงานอย่างไร ทำไม่มันถึงไม่ทำงาน มันก็ได้ความรู้โดยไม่ต้องอ้างตำรา... (สุขุม ศรีธัญญรัตน์, 2536)

รูปแบบการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เมื่อไทยเริ่มรับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา โดยมีการกำหนดหลักสูตรกำหนดรายวิชาที่ต้องเรียนควบคู่ไปกับการทำวิทยานิพนธ์ กล่าวคือ

...แต่เดิม เราส่งคนไปเรียนอังกฤษกับเยอรมัน เพราะฉะนั้น กลับมาวิธีการก็เป็นแบบนี้ คือ ทำวิทยานิพนธ์แล้วมาสอบ แล้วก็ได้ (ปริญญา) ไป พอยุคสงครามจริง ๆ เราไปที่สหรัฐฯ เยอะ และมหาวิทยาลัยในสหรัฐฯ มีหลายแบบ ส่วนใหญ่จะเป็นแบบมีวิทยานิพนธ์กับรายวิชาปนกัน เพราะฉะนั้น การพัฒนาหลังยุคสงคราม คนกลับมาจากอเมริกาก็ใช้แบบนี้มา และอีกอย่าง จุฬายะ เริ่มต้นมาจากโรงเรียน คือ โรงเรียนข้าราชการพลเรือน concept มันเป็นโรงเรียน แล้วก็ไปโรงเรียนเรื่อยมา จนกระทั่งหลังสงครามโลก ครั้งที่ 2 มันก็ยังเป็น เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ทั้งครูรุ่นเก่ารุ่นใหม่ มี concept ของความเป็นครู ดังนั้น การที่อยู่ ๆ คนที่ไม่ได้ไปเรียนแล้วจะมาได้ปริญญา ยอมรับไม่ได้ พอมาเจอแบบอเมริกันเข้า เลยได้อ่างมา... (ถาวร วัชรากัย, 2536 : สัมภาษณ์)

ส่วนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น มีการกำหนดรายวิชาให้ผู้เรียนต้องเรียนตามสาขาวิชาที่สมัคร รวมทั้งกำหนดให้มีการฝึกงาน ระเบียบยังไม่มีการเรียนวิทยานิพนธ์ แต่ใช้การสอบเรียงความ ขนาดยาวประมาณ 15-20 หน้า โดยให้นำตำราเข้าห้องสอบได้ และต้องทำข้อสอบให้เสร็จภายในเวลา 4 ชั่วโมง ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กำหนดให้ผู้เรียนต้องทำวิทยานิพนธ์ด้วย มหาวิทยาลัยทั้ง 5 แห่ง ที่เปิดสอนบัณฑิตศึกษา จึง

กำหนดให้ผู้เรียนต้องทำวิทยานิพนธ์เป็นส่วนหนึ่งของการสำเร็จการศึกษา โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์นั้นกำหนดให้มีการเรียนเป็นภาษาอังกฤษตลอดหลักสูตร และต้องส่งวิทยานิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษ และวิทยานิพนธ์ของผู้เรียน มักเป็นงานวิจัยย่อยประกอบงานวิจัยของอาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ (สวัสดิ์ สุกุลไทย อังจาก วรณวิมล ทิพย์ชุน, 2529 : 35)

เมื่อมีการจัดตั้งบัณฑิตวิทยาลัยขึ้นในแต่ละมหาวิทยาลัย เพื่อทำหน้าที่กำหนดมาตรฐานการศึกษาในระดับสูงกว่าปริญญาตรีอย่างเป็นระบบ หลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษาทุกสถาบันกำหนดให้ผู้เรียนต้องทำวิทยานิพนธ์ การเรียนการสอนถูกกำหนดอย่างเป็นมาตรฐาน ได้แก่ การเรียนในชั้น (course work) การทดลองในห้องปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน การฝึกงานตามหน่วยงานต่าง ๆ การค้นคว้าด้วยตนเอง การสัมมนา การเขียนรายงาน และการทำวิทยานิพนธ์ที่เน้นการวิจัยค้นคว้าหาความรู้ใหม่ หรือ การวิจัยปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสภาพสังคม และการพัฒนาประเทศในระยะนี้ สำนักงานสภาวิจัยแห่งชาติได้ทำวิทยานิพนธ์ของทุกสถาบัน จัดพิมพ์เผยแพร่ และเป็นหน่วยงานกลางในการรวบรวมวิทยานิพนธ์ทั้งหมด มีการพัฒนาเครื่องมือ ตลอดจนนำวิทยาการใหม่ ๆ มาใช้ในมหาวิทยาลัยมากขึ้น

3. ความเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ

มหาวิทยาลัยที่มีอยู่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จำนวน 5 แห่ง ได้จัดการเรียนการสอนในสาขาวิชาที่ค่อนข้างจำกัด และส่วนใหญ่เป็นสาขาวิชาชีพ เช่น แพทยศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ พาณิชยศาสตร์และการบัญชี เศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะเมื่อมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยตามความต้องการของหน่วยงานพร้อม ๆ กัน 3 แห่ง ในปี 2486 ยังทำให้เห็นการแบ่งแยกสาขาวิชาชีพอย่างชัดเจน คือ กลุ่มวิชาทางการแพทย์และสาธารณสุข กลุ่มวิชาทางการเกษตร และกลุ่มวิชาทางศิลป

ต่อมา ในยุคเร่งรัดพัฒนาประเทศ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคขึ้นอีก 3 แห่ง และสถาบันระดับบัณฑิตศึกษาอีก 1 แห่ง สาขาวิชาที่มีการเรียนการสอนยังคงมีลักษณะค่อนข้างจำกัด โดยมุ่งจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาประเทศ มหาวิทยาลัยแต่ละแห่งยังคงจัดสอนในคณะวิชาค่อนข้างจำกัด ดังที่คณะกรรมการดำเนินการศึกษาและร่างโครงการพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษาได้แยกประเภทของมหาวิทยาลัยที่มีอยู่ในขณะนั้น (พ.ศ. 2509) โดยถือหลักสากลได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. มหาวิทยาลัยที่มีการศึกษาทั้งวิทยาการพื้นฐาน และวิชาชีพ (มหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ) ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

2. มหาวิทยาลัยที่การศึกษาทางการเกษตร วิศวกรรม และการศึกษา ได้แก่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

3. มหาวิทยาลัยที่มีกลุ่มวิชาคล้ายคลึงกัน ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ทั้ง 3 แห่งนี้ มีแนวโน้มจะเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบในปลายแผนฯ 2) วิทยาลัยวิชาการศึกษา และสถาบันเทคโนโลยี 3 แห่ง คือ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ ธนบุรี และเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

4. สถาบันบัณฑิตศึกษาและวิจัย ได้แก่ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

จึงมีข้อเสนอแนะจากคณะกรรมการฯ ว่า ควรพิจารณาหาทางให้มหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค ได้เป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบได้เร็วที่สุด ทั้งนี้ เพื่อมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาคจะได้เป็นศูนย์กลาง และเป็นผู้นำทางวิทยาการศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่น

ดังนั้น จึงได้มีการขยายและปรับปรุงงานของมหาวิทยาลัยให้มีการเรียนการสอนในสาขาวิชาที่หลากหลายขึ้น เพื่อให้มีความเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ เช่น การปรับปรุงพระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัยศิลปากร และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ การปรับปรุงและเปลี่ยนชื่อวิทยาลัยแพทยศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยมหิดล รวมทั้งมีการเปิดคณะและสาขาวิชาที่หลากหลายและสอดคล้องกับการพัฒนาประเทศให้มากขึ้น เช่น การเปิดคณะสัตวแพทยศาสตร์ และคณะศึกษาศาสตร์ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ การเปิดวิทยาเขตทับแก้วของมหาวิทยาลัยศิลปากร การเพิ่มภาควิชาในคณะเศรษฐศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ และคณะวิทยาศาสตร์ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เป็นต้น (ไพฑูริย์ สินลารัตน์, 2516 : 111)

ตารางที่ 4 คณะวิชาที่เปิดสอนระหว่าง พ.ศ. 2488-2516

	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์	มหาวิทยาลัย แพทยศาสตร์	มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์	มหาวิทยาลัย ศิลปากร	มหาวิทยาลัย เชียงใหม่	มหาวิทยาลัย ขอนแก่น	มหาวิทยาลัย ลงหลักศิรินทร์	สถาบันบัณฑิต พัฒนบริหารศาสตร์	มหาวิทยาลัย รามคำแหง
2488	วิควะ อักษร วิทยาศาสตร์									
2489	สถาปัตยกรรมศาสตร์และ	ธรรมศาสตร์และ	แพทยศาสตร์	เกษตร	จิตรกรรมและ					
2490	การบัญชี	การเมือง	ทันตแพทย์	วนศาสตร์	ประติมากรรม					
2491	รัฐศาสตร์		เภสัชศาสตร์	สหกรณ์						
2492		นิติ รัฐศาสตร์ เศรษฐ	สัตวแพทย์	ประมง						
2493		พาณิชย์								
2494										
2495										
2496										
2497		สังคมสงเคราะห์								
2498		รัฐประศาสนศาสตร์								
2499										
2500	ครุศาสตร์									
2501			สาธารณสุข	กลุกรรมและสัตวบาล	โบราณคดี,					
2502			เทคนิคการแพทย์	สัตวแพทย์, วิควะ	มณฑลศิลป์					
2503										
2504										
2505										
2506						(2507)	(2507)			
2507						- มนุษยศาสตร์	- เกษตร วิคว		(2509)	
2508						สังคมศาสตร์	วิทย์ + อักษร		- รัฐประศาสนศาสตร์	
2509						วิทยาศาสตร์			บริหารธุรกิจ	
2510	เศรษฐ แพทย์ สัตวแพทย์								สถิติประยุกต์	
2511								(2511)	พัฒนาการเศรษฐกิจ	
2512								- วิคว, วิทยาศาสตร์		
2513								ศึกษาศาสตร์		
2514										
2515	นิติ เกษษ ทันตะ					เกษตร ทันตแพทย์	ศึกษาศาสตร์ พยาบาล		(2514)	
2516	นิเทศ					แพทย์ ศึกษาศาสตร์			- นิติศาสตร์	
						วิคว เกษษ			บริหารธุรกิจ	
									มนุษยศาสตร์	
									ศึกษาศาสตร์	

จากตารางที่ 4 ดังกล่าว พบว่า ตลอดระยะเวลาของการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-2 (พ.ศ. 2504-2514) และจะเริ่มปีที่ 1 ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 มหาวิทยาลัยได้เปิดสอนสาขาวิชาต่าง ๆ จำแนกตามหลักของ UNESCO ดังนี้

1. สาขาวิชาทางด้านมนุษยศาสตร์ ได้แก่ วิชาด้านอักษรศาสตร์ และศิลปศาสตร์ เช่น ภาษา โบราณคดี จิตวิทยา ปรัชญา ประวัติศาสตร์ สื่อสารมวลชน เป็นต้น
2. สาขาวิชาทางการศึกษา เช่น พลศึกษา การบริหารการศึกษา อาชีวศึกษา วิจัยการศึกษา โสตทัศนศึกษา เป็นต้น
3. สาขาวิชาทางด้านจิตรศิลป์ ได้แก่ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม มัณฑนศิลป์ เป็นต้น
4. สาขาวิชาทางด้านสังคมศาสตร์ ได้แก่ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา พาณิชยศาสตร์และการบัญชี เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สถิติประยุกต์ เป็นต้น
5. สาขาวิชาทางด้านวิทยาศาสตร์ ได้แก่ วิทยาศาสตร์ทั่วไป วิทยาศาสตร์ทางทะเล ชีววิทยา เคมี ธรณีวิทยา ฟิสิกส์ พันธุศาสตร์ พฤกษศาสตร์ สัตววิทยา เป็นต้น
6. สาขาวิชาทางด้านวิศวกรรมศาสตร์ ได้แก่ วิศวกรรมการเกษตร วิศวกรรมชลประทาน วิศวกรรมโยธา วิศวกรรมเครื่องกล วิศวกรรมไฟฟ้า วิศวกรรมอุตสาหการ วิศวกรรมเหมืองแร่ วิศวกรรมสุขาภิบาล เป็นต้น
7. สาขาวิชาทางด้านแพทยศาสตร์ ได้แก่ แพทยศาสตร์ รังสีวิทยา วิทยาศาสตร์สุขภาพ พยาบาล เทคนิคการแพทย์ เภสัชศาสตร์ สาธารณสุขศาสตร์ เป็นต้น
8. สาขาวิชาทางด้านเกษตรศาสตร์ ได้แก่ เกษตรศาสตร์ทั่วไป เกษตรกลวิธาน พืชและโรคพืช วนศาสตร์ สัตวแพทยศาสตร์ สัตวบาล ปฐพีวิทยา ประมง วิทยาศาสตร์การอาหาร เป็นต้น
9. สาขาวิชานิติศาสตร์ และการปกครอง (อ่านเพิ่มเติมใน ไพฑูรย์ สีนลาร์ตัน, 2516 : 119-120)

เมื่อพิจารณาจากกลุ่มวิชาดังกล่าวข้างต้น อาจสรุปได้ว่าลักษณะสาขาวิชาที่เปิดสอนในมหาวิทยาลัย สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. สาขาวิชาที่จะช่วยให้มหาวิทยาลัยเป็นมหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น เป็นการเปิดสาขาวิชาใหม่เพิ่มขึ้นในมหาวิทยาลัยเฉพาะทางเดิม เช่น การเปิดสอนวิชาทางศิลปศาสตร์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การสอนวิชาทางอักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และศึกษาศาสตร์ในมหาวิทยาลัยศิลปากร หรือมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ เปิดสอนวิชาทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เป็นต้น

2. สาขาวิชาที่สนับสนุนการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะวิทยาลัยที่ก่อตั้งใหม่ เช่น คณะเกษตรศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ คณะพยาบาลศาสตร์ คณะสัตวแพทยศาสตร์ เป็นต้น

ในขณะที่มีการเปิดสอนวิชาใหม่ในมหาวิทยาลัยที่ก่อตั้งใหม่ มหาวิทยาลัยที่มีมาก่อนได้มีการปรับปรุงพระราชบัญญัติให้สอดคล้องกับการเปิดสาขาวิชาต่าง ๆ ให้ออกกว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อให้เป็นมหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์แบบ และมีหลายสาขาวิชาที่เปิดสอนซ้ำซ้อนกัน แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะพัฒนามหาวิทยาลัยให้เป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ ซึ่งสาขาวิชาที่มีการเปิดสอนกันมาก คือ สาขาวิชาทางการแพทย์ เช่น วิทยาศาสตร์ แพทยศาสตร์ สังคมศาสตร์ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาการพัฒนาของมหาวิทยาลัยเรื่อยมาตั้งแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จะพบการคลี่คลายของบทบาท ภารกิจของมหาวิทยาลัย เพื่อนำไปสู่ความเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบกล่าวคือ การเปิดสอนในสาขาวิชาที่หลากหลาย การมีส่วนร่วมในการเร่งรัดพัฒนาประเทศ การขยายบทบาทจากงานสอนไปสู่การวิจัย และการบริการชุมชน รวมทั้งการคงหลักสูตรทางด้านศิลปศาสตร์ในมหาวิทยาลัยหลาย ๆ แห่ง ซึ่งการพัฒนาบทบาทและภารกิจเพื่อความเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เป็นผลเนื่องมาจาก

1. นโยบายอุดมศึกษาที่รัฐระบุให้มหาวิทยาลัยดำเนินการปรับปรุงคุณภาพวิชาการ นอกเหนือจากการพัฒนาและการขยายตัวในเชิงปริมาณในคณะวิชาวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ซึ่งจำเป็นต่อการพัฒนาประเทศ

2. การขยายตัวของมหาวิทยาลัย ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ซึ่งมีเพิ่มขึ้นถึง 9 แห่งนั้น ได้สร้างการแข่งขันเพื่อปรับปรุงคุณภาพและมาตรฐานวิชาการ

3. มีการเพิ่มจำนวนอาจารย์ โดยเฉพาะกลุ่มอาจารย์ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ ซึ่งแม้จะไม่ใช่นักกลุ่มใหญ่ นัก แต่มีความตื่นตัวต่อการศึกษาค้นคว้าความรู้ใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการสนับสนุนการวิจัย ในระดับอุดมศึกษาตามแผนพัฒนาการศึกษาระดับที่ 2 ในขณะเดียวกัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศก็ให้การสนับสนุนการวิจัยทางวิทยาศาสตร์และอาจารย์ในสาขาสังคมศาสตร์เองก็มีความสนใจในการทำวิจัยเพิ่มขึ้นในระยะนี้

4. จากแนวคิดพื้นฐานของ Sir Charles Darwin ที่ได้เสนอแนะหลักการความเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบไว้ เมื่อ 2497

ดังนั้น จึงได้เห็นความพยายามของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบในความหมายสากลด้วยการเปิดสอนในสาขาวิชาที่หลากหลาย และมุ่งปฏิบัติภารกิจให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

4. จุดกำเนิดมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาค

4.1 การกระจายอุดมศึกษาสู่ภูมิภาค

ในยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยที่มีอยู่ในขณะนั้น จำนวน 5 แห่ง ล้วนตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานคร อันได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยศิลปากร ผู้เรียนในต่างจังหวัดที่มีความประสงค์จะศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัย จำเป็นต้องเดินทางเข้ามาในกรุงเทพมหานคร เพื่อเข้าเป็นนิสิตนักศึกษาของสถาบันดังกล่าว จะมีเพียงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในระยะที่ยังเป็นตลาดวิชา เปิดโอกาสให้ผู้เรียนต่างจังหวัดซื้อเอกสารคำสอนไปศึกษาและมหาวิทยาลัยอาจพิจารณาจัดสอบให้ในภูมิภาคได้ โดยผู้เรียนไม่ต้องเดินทางมาฟังคำบรรยายที่มหาวิทยาลัย แต่เมื่อมหาวิทยาลัยเปลี่ยนแปลงการบริหาร โดยมีลักษณะเป็นมหาวิทยาลัยจำกัดรับ ผู้เรียนก็จำเป็นต้องเดินทางมาฟังคำบรรยายที่มหาวิทยาลัยเช่นเดียวกับสถาบันอื่น ๆ การที่มหาวิทยาลัยกระจุกตัวอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร ทำให้การศึกษาในระดับสูงในส่วนภูมิภาคไม่ได้รับการพัฒนาเท่าที่ควร ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ที่เข้ามาเรียนต้องเดินทางเข้ามาพำนักในกรุงเทพมหานคร และเมื่อจบการศึกษาแล้วไม่กลับไปพัฒนาภูมิภาคดังกล่าวของอดีตผู้บริหารประเทศที่มีส่วนในการผลักดันให้มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยในภูมิภาคว่า

...คือในสมัยนั้น มหาวิทยาลัยมีแต่ในกรุงเทพฯ รัฐบาลพิจารณาแล้วเห็นว่าแออัด พลเมืองในกรุงเทพฯ ก็มีมากอยู่แล้ว และอะไร ๆ ก็อยู่ในกรุงเทพฯ เสียหมด การที่คนต่างจังหวัดจากภูมิภาคต่าง ๆ ต้องเดินทางมาจากที่ไกลด้วยความลำบาก เข้ามาศึกษาต่อในกรุงเทพฯ ก็เป็นการเพิ่มปัญหาการให้บริการในด้านต่าง ๆ เข้าไปอีก ฉะนั้น เราจึงอยากจะขยายและกระจายให้มีสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาหลาย ๆ แห่ง ไปยังภูมิภาค เพื่อให้คนในภูมิภาคได้รับความสะดวก ความประหยัด และมีโอกาสได้รับการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยมากขึ้น นอกจากนั้นการที่คนจะได้ศึกษาอยู่ในท้องถิ่นของตัวเอง ในสถานศึกษาที่ไปตั้งอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ก็จะเป็นการพัฒนาประเทศในส่วนภูมิภาคนั้น ซึ่งก็เป็นสิ่งที่รัฐบาลขณะนั้นกำลังต้องการให้มีมากขึ้น และให้มีอย่างรวดเร็วด้วย จึงได้มีการริเริ่มก่อตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคหลายแห่ง... (ถนอม กิตติขจร อ้างจาก ขอนแก่น, มหาวิทยาลัย, 2527 : 27)

นอกจากความพยายามที่จะขยายการศึกษาระดับสูงไปสู่ภูมิภาคแล้ว นโยบายเร่งรัดพัฒนาประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. 2504-2509 และ พ.ศ. 2510-2514 ซึ่งมีเป้าหมายที่จะพัฒนารายได้ ยกระดับมาตรฐานความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของราษฎร เสริมสร้างความมั่นคงทางการเมือง และการทหารในภูมิภาค ทั้งนี้ เพื่อให้ฐานของประเทศมีความเจริญและเข้มแข็งพอ

นโยบายการพัฒนาประเทศดังกล่าว ทำให้มีการกำหนดแผนพัฒนากำลังคนและวางโครงการพัฒนาการศึกษาขึ้น พร้อมทั้งขยายหลักการพัฒนาออกสู่ภูมิภาคด้วยการจัดทำแผนพัฒนาภูมิภาคในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ ขึ้น มีเป้าหมายเพื่อการเพิ่มรายได้ทั้งประเทศและเน้นหลักการพัฒนาเมืองหลักในภูมิภาค เพื่อให้เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และการศึกษา อันเป็นการกระจายความเจริญออกสู่เมืองรอบนอก ดังเหตุผลที่ว่า

...แนวคิดเรื่องการตั้งมหาวิทยาลัยภูมิภาค เป็น American concept รัฐบาลกลางจะช่วยภูมิภาคต่าง ๆ ได้อย่างไร ก็คือ Education ที่นี้ Education ที่ดี Impact มาก ก็คือ Higher Education ไม่เช่นนั้น เด็กที่จบ High School ก็ไปจังหวัดอื่น เพื่อไปเรียน แล้วก็ไม่กลับที่เดิม... (สวัสดี สกุลไทย, 2536)

และจากความต้องการกำลังคนในระดับสูง เพื่อตอบสนองการเร่งรัดพัฒนาประเทศในทุกด้าน ดังกล่าว มหาวิทยาลัยที่มีอยู่ในขณะนั้นไม่อาจผลิตกำลังคนให้มีคุณภาพและปริมาณที่เพียงพอต่อการพัฒนาประเทศได้ หน่วยงานต่าง ๆ จึงใช้วิธีการที่บุคลากรไปศึกษาต่อในต่างประเทศ และต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศในการดำเนินงานต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นความสิ้นเปลือง และอาจไม่ตอบสนองต่อสภาพที่แท้จริงของสังคมไทย จึงมีความพยายามที่จะผลักดันให้เกิดมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ โดย

... คือสมัยตอนตั้งมหาวิทยาลัยใหม่นั้น เราคิดกันในคณะรัฐมนตรี นโยบายของรัฐมนตรี เราเห็นว่ามหาวิทยาลัยจะต้องพัฒนาให้เจริญ เพราะจากแผนเศรษฐกิจต้องการกำลังคนมากเหลือเกิน ซึ่งเรายังขาดโดยเฉพาะระดับสูง และระดับกลาง การอาศัยชาวต่างประเทศมาเป็นทีปรึกษา การส่งนักเรียนไปต่างประเทศก็สิ้นเปลืองมาก เพราะฉะนั้น ก็ปรับปรุงมหาวิทยาลัยของเรา ให้มีมาตรฐานสูงขึ้นให้เท่ามาตรฐานมหาวิทยาลัยสากล...

(เนตร เขมะโยธิน อ้างจาก ขอนแก่น, มหาวิทยาลัย, 2527 : 39)

นอกจากนโยบายการเร่งพัฒนาประเทศดังกล่าวแล้ว มหาวิทยาลัยยังเป็นส่วนหนึ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและความมั่นคงของชาติ ดังปรากฏในเหตุผลการจัดตั้งมหาวิทยาลัยในภาคใต้ นอกเหนือจากเป้าหมายในการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษาว่า

...จะเห็นได้ชัดว่า สิ่งที่จะต้องทำมิใช่แต่เฉพาะพัฒนาเศรษฐกิจหรือสังคม แต่ต้องพัฒนาการศึกษาด้วย... และมีเรื่องการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ก็คือว่า ประชาชนทางภาคใต้มีศาสนาที่แตกต่างกับศาสนาของคนส่วนใหญ่ในประเทศไทย ภาษาที่พูดอีกภาษาหนึ่ง ไม่ใช่ภาษาไทย ด้วยเหตุผลทั้งทางการเมือง และความเป็นไปได้ที่จะพัฒนาประเทศ ก็จำเป็นต้องจัดสร้างสถาบันการศึกษาชั้นสูงขึ้นในภาคใต้... (ถนัด คอมันตร์, 2536)

อนึ่ง Keith Watson (1980) ซึ่งได้ศึกษาพัฒนาการการศึกษาในประเทศไทย ได้สรุปถึงวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคไว้หลายประการ ดังนี้

1. เพื่อกระจายโอกาสทางการศึกษาสู่ภูมิภาค
2. เพื่อป้องกันการหลั่งไหลเข้าสู่เมืองหลวงของนักเรียนมัธยมศึกษา
3. เพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษาในส่วนภูมิภาค
4. เพื่อกระตุ้น ส่งเสริม และพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมในภูมิภาค
5. เพื่อกระชับความสัมพันธ์และส่งเสริมความเข้าใจอันดีกับประเทศเพื่อนบ้าน
6. เพื่อผลิตกำลังคนเพื่อพัฒนาท้องถิ่น
7. เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมในการพัฒนาประเทศ
8. เพื่อสร้างผู้นำในท้องถิ่น
9. เพื่อสร้างนักวิชาชีพในท้องถิ่น
10. เพื่อส่งเสริมความเสมอภาคในสังคม

ดังนั้น จึงอาจสรุปวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค ได้ดังนี้

1. เพื่อให้มีมหาวิทยาลัยขึ้นในภูมิภาค อันเป็นการแบ่งเบาภาระมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในพระนครและธนบุรี ป้องกันมิให้นักศึกษามาค้างกันอยู่ในเมืองหลวง
2. เพื่อผลิตคนที่จะทำงานให้แก่ประเทศในระดับปริญญาทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ แพทยศาสตร์ เกษตรศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ ครุศาสตร์ และศิลปกรรม
3. เพื่อดำเนินการค้นคว้าในวิชาชั้นสูงสาขาต่าง ๆ เป็นการเพิ่มพูนสมรรถภาพทางวิชาการขึ้นในประเทศ ทำให้ความจำเป็นที่ต้องพึ่งต่างประเทศลดลง (เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย, 2527 : 120)

4.2 การให้โอกาสผู้เรียนในท้องถิ่น

เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และการกระจายความเจริญสู่ท้องถิ่น มหาวิทยาลัยในภูมิภาคจึงเปิดโอกาสให้ผู้เรียนในท้องถิ่นมีโอกาสเข้ารับการศึกษามหาวิทยาลัยมากขึ้น โดยมหาวิทยาลัยขอนแก่นได้จัดสรรโควตาให้นักศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เรียนดีได้เข้าเรียนเป็นครั้งแรก ในปี 2513 ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 จำนวนโควตาของการรับนักศึกษาจากท้องถิ่นสูงถึงร้อยละ 20 และเป้าหมายของการรับนักศึกษาตามโควตาที่วางไว้ในแผนฯ ฉบับที่ 4 สูงถึงร้อยละ 25

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เริ่มโครงการลักษณะนี้ เมื่อปี 2514 โดยจัดสรรโควตาให้นักศึกษาที่มีภูมิลำเนาในภาคเหนือเข้าเรียนได้ร้อยละ 1 จากนั้น จำนวนโควตาก็เพิ่มขึ้นทุกปี และในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 กำหนดไว้ถึงร้อยละ 30 ส่วนมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ได้จัดตั้งสำหรับนักศึกษาจากภาคใต้ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2516 จำนวนร้อยละ 10 และเพิ่มเป็นร้อยละ 30 ในเวลาต่อมา สำหรับแผนฯ ฉบับที่ 4 ในปี 2520 มีเป้าหมายที่จะรับถึงร้อยละ 40

จะเห็นได้ว่า การตั้งมหาวิทยาลัยในภูมิภาคเป็นความพยายามที่จะให้โอกาสทางการศึกษาในระดับอุดมศึกษากระจายไปสู่ผู้เรียนในท้องถิ่นได้กว้างขวางขึ้น

นอกจากการเปิดมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค 3 แห่ง เพื่อตอบสนองความต้องการในการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในส่วนภูมิภาคแล้ว ในปี 2514 รัฐบาลยังได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหง ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยไม่จำกัดรับ โดยจัดสอนในสาขาวิชาต่าง ๆ คือ บริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ มนุษยศาสตร์ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ซึ่งการก่อตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหงนั้นเพื่อตอบสนองความต้องการในการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ซึ่งทวีความต้องการสูงมากในช่วงปลายแผนฯ 2 กล่าวคือ

...เนื่องจากประเทศไทยมีพลเมืองเพิ่มมากขึ้น เป็นเหตุให้นักเรียนนักศึกษาไม่มีที่เล่าเรียน ดังปรากฏปัญหาเป็นประจำมาทุก ๆ ปี เพราะมหาวิทยาลัยต่าง ๆ มีนักศึกษาเป็นจำนวนมาก แต่ที่เล่าเรียนคับแคบ ไม่อาจรับนักศึกษาเพิ่มจำนวนขึ้นได้ และเพื่อให้มหาวิทยาลัยแห่งนี้ เป็นตลาดวิชา รับนักศึกษาได้ทั่วไป โดยมาฟังคำสอนที่มหาวิทยาลัยก็ได้ หรืออาจจะรับชื่อคำสอนจากมหาวิทยาลัยไปเรียนด้วยตนเอง แล้วมาสอบก็ได้ เป็นการให้การศึกษาแก่ชนทุกชั้น เพื่อสร้างคุณภาพความรู้ความสามารถของประชาชนคนไทยให้สูงขึ้น ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศและเป็นการสกัดกั้น มิให้นักศึกษาไปหาที่เล่าเรียนในต่างประเทศ อันเป็นการสูญเสียเงินตราต่างประเทศปีหนึ่ง ๆ มิใช่น้อย และเป็นการแก้ปัญหากล่าวว่า นักศึกษาไม่มีที่เล่าเรียนจะได้หมดสิ้นไป... (พระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2514)

อย่างไรก็ตาม แม้วัตถุประสงค์หลักประการหนึ่ง ในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยภูมิภาค คือ เพื่อกระจายโอกาสและพัฒนาการศึกษาในภูมิภาคต่าง ๆ แต่จากสถิติของผู้เข้าเรียนในมหาวิทยาลัยเหล่านั้น พบว่า ผู้เรียนในมหาวิทยาลัยภูมิภาคตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3 (พ.ศ. 2504-2514) ส่วนใหญ่เป็นนักเรียนจากส่วนกลาง เช่น ในปี พ.ศ. 2510 ผู้สอบได้ของมหาวิทยาลัยขอนแก่น จำนวน 217 คน เป็นคนในท้องถิ่นเพียง 68 คน หรือผู้สอบได้ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 859 คน เป็นคนในท้องถิ่นเพียง 382 คน ในปี พ.ศ. 2515 ร้อยละ 75 ของผู้สอบได้ในมหาวิทยาลัยภูมิภาคมาจากส่วนกลาง และใน พ.ศ. 2517 สูงถึงร้อยละ 80 ส่วนอาชีพของบิดา มารดา ส่วนใหญ่ยังคงเป็นเจ้าของกิจการหรือประกอบอาชีพส่วนตัว (ร้อยละ 51) ส่วนอาชีพเกษตรกรรมมีเพียงร้อยละ 8 (Watson, Keith, 1980 : 198)

รายการอ้างอิง

- ไพฑูริย์ สีนลาร์รัตน์. พัฒนาการของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต แผนกวิชาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2516.
- ระวี ภาวิไล. ผู้อำนวยการธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สัมภาษณ์ 6, 14 กรกฎาคม
2536.
- วารุณี โอสถารมย์. พัฒนาการอุดมศึกษาในประเทศไทย : การศึกษาวิเคราะห์เชิง
นโยบายและผลพวงที่มีต่อการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต. กรุงเทพฯ :
รายงานการวิจัยในโครงการจัดทำแผนอุดมศึกษาระยะยาว กองแผนงาน
ทบวงมหาวิทยาลัย, 2533.
- สุขุม ศรีชัยรัตน์. อดีตเลขาธิการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สัมภาษณ์.
ถาวร วัชรภักย์. อดีตคณบดี บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สัมภาษณ์.
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. โครงการพัฒนาการเศรษฐกิจ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2504-2509. พระนคร : สำนักงานเลขาธิการ, 2503.
- สวัสดิ์ สกุลไทย. อดีตอธิการบดี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สัมภาษณ์.
14 กรกฎาคม 2536.
- สุปราณี อัสวชิพ. การวิเคราะห์วิธีการประเมินผล การศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหิดล. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาอุดมศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- ทบวงมหาวิทยาลัย. สองทศวรรษทบวงมหาวิทยาลัย : หนังสือที่ระลึกคล้ายวันสถาปนา
ทบวงมหาวิทยาลัย ครบ 20 ปี. กรุงเทพฯ : ทบวงมหาวิทยาลัย, 2537.
- เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย. ที่ระลึกครบรอบ 20 ปี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่ :
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.
- ขอนแก่น, มหาวิทยาลัย. ครบรอบ 25 ปี มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น, 2532.
- ถนัด คอมันตร์. อดีตอธิการบดี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สัมภาษณ์. 22 กรกฎาคม
2536.
- Watson, Keith. Educational Development in Thailand. New York : Heirman, 1980

บทที่ 3

หลักสูตรแบบเสรีนิยม

การจัดหลักสูตรระดับอุดมศึกษาของไทยก่อนสงครามครั้งที่ 2 นั้น เป็นหลักสูตรในแนวเก่าคือ เป็นหลักสูตรวิชาชีพเน้นการเรียนการสอนเฉพาะวิชาชีพเท่านั้น ผู้เรียน เรียนรู้ และเชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชา แต่ไม่มีความรู้ในสาขาวิชาอื่นเท่าที่ควร นอกจากนี้ลักษณะหลักสูตรเป็นการจัดให้เรียนเป็นปี ๆ ไป ไม่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เลือกวิชาเรียนที่ตนเองสนใจเท่าที่ควร การวัดผลใช้การให้คะแนนเป็นจำนวน ไม่ใช่ตัวเลข

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เมื่อมหาวิทยาลัยไทยได้รับแนวคิดในการจัดการตามแนวทางของอเมริกา ได้มีการเปลี่ยนแนวทางการจัดการศึกษาให้ทันสมัยตามแนวทางของอเมริกามากขึ้น นั่นคือ ได้มีการจัดหลักสูตรให้ผู้เรียนได้มีความรู้กว้างขึ้นที่เรียกว่า วิชาการศึกษาทั่วไป (General Education) จัดวิชาให้ผู้เรียนได้เลือกเรียนตามความสนใจ และเปลี่ยนระบบการศึกษาเป็นแบบหน่วยกิต (Credit System) รวมทั้งเปลี่ยนแบบมาให้คะแนนเป็นตัวอักษรแทนจำนวน ดังรายละเอียดดังนี้

1. จากความรู้แคบเฉพาะสาขาวิชาชีพสู่การผลิตบัณฑิตที่มีความรู้กว้าง

ดังได้กล่าวแล้วว่าการเรียนในมหาวิทยาลัยตั้งแต่แรกนั้น เป็นการเรียนเฉพาะในคณะของตน และแยกชั้นเรียนเฉพาะในสาขาวิชาเดียวกัน ดังนั้นจึงเป็นการเรียนเฉพาะในคณะของตน ไม่ได้เกี่ยวข้องกับสาขาวิชาอื่น ผู้เรียนจึงมีลักษณะของความรู้ลึกแต่ไม่รู้อีกกว้าง กล่าวคือ

... สมัยก่อนตั้งแต่จุฬาลงกรณ์กันมาหรือแม้กระทั่งสมัยผมเป็นนิสิต ลักษณะการสอนของคณะต่าง ๆ ของจุฬาลงกรณ์เป็นลักษณะการให้ความรู้ในสาขาวิชานั้นโดยเฉพาะวิศวะก็วิศวะ วิทยาศาสตร์ก็วิทยาศาสตร์ รัฐศาสตร์ก็รัฐศาสตร์ ไม่เกี่ยวข้องกัน คือต่างคนต่างสอนค่อนข้างไปในวิชาเฉพาะ (Specialization)... (เกษม สุวรรณกุล, 2526 : 2)

รูปแบบและวิธีการของหลักสูตรอุดมศึกษาที่จัดวิชาพื้นฐานทั่วไปเป็นองค์ประกอบหนึ่งในโครงสร้างของหลักสูตรนั้น เป็นรูปแบบของการอุดมศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาที่เข้ามามีบทบาทและมีอิทธิพลต่อการอุดมศึกษาไทย ตั้งแต่สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยริเริ่มจัดในหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต 4 ปี ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาตั้งแต่ปี พ.ศ.

2500 อันเป็นการนำแนวคิดและวิธีการการจัดการอุดมศึกษาของสหรัฐอเมริกา มาประยุกต์ใช้กับสภาพสังคมไทย เนื่องจาก

... จุดมุ่งหมาย คือว่า ไม่ต้องการให้คนรู้อะไรต่ออะไรอย่างเดียว แต่อยาก
ให้รู้กว้าง ๆ ที่จะให้เป็นคนที่อยู่ในสังคมได้ดี หมายความว่า ให้เป็นคนที่ม
บูรณาการ คือ พุดกับใครเขารู้เรื่อง เรื่องนั้นเรื่องนี้ไม่ใช่รู้เฉพาะเรื่องของตัวเอง
คือ คล้าย ๆ จะทำให้เป็น Good Citizens... (เกษม สุวรรณกุล) 2530 : 20)

จากแนวคิดดังกล่าว คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงร่างหลักสูตร
ครุศาสตรบัณฑิต 4 ปี ขึ้น ในหลักสูตรดังกล่าว แบ่งวิชาที่ต้องศึกษาออกเป็น 3 ภาค คือ
ภาคที่ 1 วิชาการศึกษาทั่วไป (General Education)
ภาคที่ 2 วิชาทางวิทยาการเฉพาะ (Area of Concentration)
ภาคที่ 3 วิชาทางครุศาสตร์ (Professional Education)
โดยในภาควิชาการศึกษาทั่วไปมีสัดส่วนร้อยละ 50 ของหลักสูตรปริญญาตรี และจัด
ให้สัมพันธ์กับวิชาครุศาสตรบัณฑิตการศึกษาทั้ง 4 ปี ทั้งนี้ ได้ระบุวัตถุประสงค์ได้ว่า

... การศึกษาทั่วไปนี้ เป็นหมวดวิชาที่มีวัตถุประสงค์ที่จะช่วยนิสิตให้มีพื้น
ความรู้เพื่อเข้าใจสภาพแวดล้อม สังคม และการครองชีพประจำวันให้ดีขึ้น
โดยจัดให้ศึกษาหลายด้านในระดับปริญญาตรี พอที่จะเป็นความรู้ประกอบ
อย่างกว้างขวางของครู เป็นรากฐานที่จะช่วยในการแก้ปัญหาชีวิตของ
ตนเองได้อย่างดี สมกับเป็นบัณฑิตในสังคมประชาธิปไตยของประเทศไทย...
(ประชุมสุข อาชาวอำรุง, 2522 : 87)

ลักษณะวิชาที่จัดเป็นแบบวิชาเบื้องต้นเป็นส่วนมาก มีรายวิชาระดับสูงและรายวิชา
วิทยาการอยู่บ้าง จัดใน 3 สาขาวิชา คือ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และ
คณิตศาสตร์ เช่น ปรัชญา ภาษาไทย สังคมวิทยาเบื้องต้น เศรษฐศาสตร์ สาขลประยุกต์
ประมวลวิชาวิทยาศาสตร์กายภาพ ประมวลวิชาคณิตศาสตร์ พัฒนาการชุมชนไทย วิธีใช้
หนังสือ และห้องสมุด สุขศึกษาสำหรับตนและชุมชน การศึกษาเพื่อความเป็นอยู่อันดีใน
ครอบครัว มวลสารศิลปการช่าง เป็นต้น

ในขณะที่คณะครุศาสตร์จัดวิชาพื้นฐานไว้ในหลักสูตรของคณะให้นิสิตได้เรียน
หลักสูตรของคณะอื่น ๆ ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ยังเน้นวิชาในสาขาของตนเท่านั้น แม้จน
กระทั่งปี 2509 ซึ่งเป็นปีฉลองครบรอบ 50 ปี ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หลักสูตรของคณะ
ต่าง ๆ ก็ยังคงเป็นหลักสูตรที่จัดขึ้นเพื่อเน้นเฉพาะวิชาชีพแต่เพียงอย่างเดียว มีเพียงคณะ
อักษรศาสตร์ ที่ให้ผู้เรียนได้เรียนวิชาความรู้ทั่วไป เช่น วิชาวิทยาศาสตร์ทั่วไป เพิ่มเติมไปจาก

วิชาเฉพาะของตน ส่วนคณะอื่น ๆ ยังคงเน้นสาขาวิชาเฉพาะ ดังที่ ศาสตราจารย์ ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต กล่าวไว้ในตอนหนึ่งของการสัมมนาวิถุติการทางวิชาการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ว่า

...หลักสูตรในเกือบทุกคณะจึงบรรจุวิชาชีฟ หรือกลุ่มวิชาในสาขาวิชาเอก และส่วนที่เกี่ยวข้องไว้เต็มเหยียด เกือบไม่มีวิชาที่จะทำให้บัณฑิตเป็นผู้รอบรู้ กว้างในศาสตร์มูลฐาน (วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์) มีหลักสูตรในระดับปริญญาตรีของคณะต่าง ๆ ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เกือบร้อยหลักสูตร ถ้าไม่นับหลักสูตรในคณะครุศาสตร์ จะเห็นว่า แต่ละหลักสูตรมักจะมุ่งให้นิสิตเรียนวิชาแต่เฉพาะในแผนกหรืออย่างมากก็ใน คณะนั้น ๆ เมื่อวิเคราะห์ให้ละเอียดจะพบว่า นิสิตต้องใช้เวลาประมาณ ร้อยละ 75 ศึกษาวิชาชีฟและ/หรือวิชาในสาขาวิชาเอกและที่เกี่ยวข้อง ร้อยละ 20 ศึกษาฝึกภาษาอังกฤษ และเพียงประมาณร้อยละ 5 ศึกษาให้เป็นผู้รอบรู้ ถ้าเช่นนั้นเขาจะรู้กว้างได้อย่างไร... (สิปปนนท์ เกตุทัต, 2513 : 59)

ปัญหาความสมดุลระหว่างวิชาชีฟกับวิชาการด้านอื่น ๆ เป็นปัญหาสำคัญที่นำไปสู่ การจัดวิชาพื้นฐานทั่วไปในระยะแรก ทั้งนี้เพราะตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา ประเทศไทย หันมาเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมอย่างเร่งด่วน ซึ่งมีผลทำให้มหาวิทยาลัยต้องจัด หลักสูตรเน้นไปในทางวิชาชีฟ เพื่อให้บัณฑิตออกไปทำงานได้ทันทีตามแนวทางการพัฒนา ประเทศในสมัยนั้น ดังปรากฏในวัตถุประสงค์โครงการพัฒนาเศรษฐกิจ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย 2504-2509 ซึ่งได้จัดทำขึ้นเพื่อตอบสนองการพัฒนาประเทศในยุคดังกล่าวว่า

โครงการพัฒนาเศรษฐกิจ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2504-2509 มีวัตถุประสงค์ที่จะ พัฒนาสถาบันการศึกษาสูงสุดของชาติสถาบันนี้ ให้สามารถกระทำหน้าที่ของตนเองได้โดย สมบูรณ์ และในฐานะที่เป็นแหล่งผลิตผู้มีความรู้ในทางเทคนิค เพื่อทำหน้าที่เป็นตัวจักรแห่งการ พัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ในฐานะหลังนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะมุ่งผลิตวิศวกรและนัก วิทยาศาสตร์ในแขนงวิชาซึ่งการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยตามผังพัฒนาเศรษฐกิจ 2504-2509 มีความต้องการอย่างเร่งด่วน

โครงการพัฒนาเศรษฐกิจ 2504-2509 ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมิได้มุ่งที่จะ พัฒนาสถาบันการศึกษาชั้นสูงแห่งหนึ่งตามอุดมคติของนักการศึกษา แต่มุ่งปรับสถาบันของ ชาติแห่งนี้ ให้อยู่ในฐานะที่จะสนองความต้องการของเศรษฐกิจของชาติได้โดยแท้จริง (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2503 : 2002)

จากวัตถุประสงค์ของโครงการพัฒนาเศรษฐกิจของมหาวิทยาลัยดังกล่าว จึงทำให้แต่ละคณะเร่งผลิตบัณฑิตโดยเน้นเนื้อหาวิชาชีพ และมีอาจารย์บางท่านให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการจัดหลักสูตรการศึกษาทั่วไปว่า หลักสูตร General Education ไม่จำเป็นสำหรับความต้องการของประเทศไทยในปัจจุบัน มหาวิทยาลัยควรย้ำการให้ความรู้แก่นิสิต เพื่อให้สามารถออกไปประกอบอาชีพได้ประเทศไทยต้องการ Man Power Development มากกว่า Manhood Development (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513 : 20) ดังที่ผู้บริหารจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยท่านหนึ่งให้ข้อสังเกตว่า

...เหตุที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในตอนต้นนั้นให้ความสำคัญในเรื่อง Specialization มาก อาจเกิดจากความจำเป็น คือ เรายังไม่มีคนเชี่ยวชาญอะไรต่ออะไรต่าง ๆ มาก เรายังไม่มี Research สิ่งที่เราต้องการ คือ คนคนที่จบจากมหาวิทยาลัยในสาขาวิศวะ หรือสาขาแพทย์ และอื่น ๆ เราก็อยากให้เขาทำอะไรได้เหมือนอย่างคนที่ Specialized หรือ Expert เพราะของเราปริญญาโทก็แทบจะไม่มีหรือมีน้อยมาก ปริญญาเอกไม่มีเลย เพราะฉะนั้น สรุปแล้วก็คือ ประเทศไทยต้องการคนที่จบจากมหาวิทยาลัยได้ปริญญาตรีแล้ว เป็นผู้ที่สามารถทำงานได้ทันที นี่เป็นจุดมุ่งหมายของเรา เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่สามารถเหลือเวลาไปให้การศึกษาทั่วไปเข้าแทรกได้เพราะว่า ถ้าหากการศึกษาทั่วไปเข้าไปแล้วนี้ คนก็จะเสียเวลาไปเรียนอย่างอื่นที่ทำให้ตัวไม่ Specialized ขึ้น... (เกษม สุวรรณกุล, 2530 : 2)

หลังจากมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ไประยะเวลาหนึ่ง ในช่วงปลายแผนฯ ได้มีการวิเคราะห์แนวทางและผลของการพัฒนาประเทศตามแผนดังกล่าว ซึ่งพบว่า การพัฒนาประเทศโดยเน้นอุตสาหกรรม ทำให้เกิดปัญหาสังคมและค่านิยมที่ไม่พึงประสงค์หลายประการ เช่น มีค่านิยมในทางวัตถุ เป็นต้น การวิเคราะห์ปัญหา ซึ่งเป็นผลมาจากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจส่วนหนึ่ง ได้พิจารณาถึงคุณลักษณะของคุณภาพของบัณฑิตที่จบจากมหาวิทยาลัยด้วย เพราะรัฐกำหนดให้มหาวิทยาลัยเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยผลักดันการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมจนก่อให้เกิดปัญหาสังคมดังกล่าว จุดนี้เองที่นำไปสู่การปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรโดยเฉพาะหลักสูตรในกลุ่มวิชาพื้นฐานทั่วไป

แต่ความพยายามในการบรรจุวิชาการศึกษาทั่วไปลงในหลักสูตร มิใช่เรื่องที่ทำได้ง่าย แม้จะมีความพยายามที่จะอธิบายถึงความสำคัญของวิชาการศึกษาทั่วไปจากฝ่ายบริหารของมหาวิทยาลัย ว่า

...จุดประสงค์ของการศึกษาทั่วไป ก็คือ อยากให้นักเรียนไม่ว่าสาขาใด ๆ ได้มีความรู้เกี่ยวกับการที่จะดำรงชีวิตในสังคมต่อไปในอนาคตให้ดีกว่าเก่า คือ แทนที่จะ Specialized ในสาขาของตนเองเท่านั้น ก็ให้มีความรู้ในสาขาอื่น ๆ ด้วย เพื่อประเดิมให้เป็น cultured ขึ้น เขาพูดเรื่องอื่นก็รู้ไม่ใช่ว่าเรียนวิทยาศาสตร์ เขาพูดเรื่องอื่นไม่ทราบก็ให้รู้เรื่องการเมือง รู้เรื่องสังคม รู้เรื่องของประวัติศาสตร์ หรืออารยธรรม เพื่อที่จะให้เป็นคนสมบูรณ์ขึ้น รู้ดีขึ้นด้วยเหตุนี้เอง มหาวิทยาลัยในตอนนั้น ก็พยายามที่จะนำเอาการศึกษาทั่วไปเข้ามา แต่ว่าแรงต่อต้านมีมากเกินไป ไม่มีคณะใดเลยในมหาวิทยาลัยที่จะยอมให้มี แม้กระทั่งวิชาเดียวเข้าไปเรียนในคณะของตัวผมนั่งอยู่ที่ประชุมคณะบดีด้วย คณะบดีทุกคนก็บอกว่าไม่เอา ไม่มีเวลา ไม่สามารถให้ได้ แต่นี้ก็ไม่พออยู่แล้ว... (เกษม สุวรรณกุล, 2526 : 4)

ในขณะที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พยายามจัดให้มีวิชาการศึกษาทั่วไปในหลักสูตรอยู่นั้น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เริ่มจัดหลักสูตรวิชาพื้นฐานทั่วไป ใน พ.ศ. 2505 ในลักษณะวิชาผสมผสานและวิชาเบื้องต้นในชั้นปีที่ 1-2 โดยบังคับนักศึกษาทุกคน มีคณะศิลปศาสตร์เป็นหน่วยงานรับผิดชอบ แนวคิดในการจัดหลักสูตรวิชาพื้นฐานทั่วไปของผู้ริเริ่มคือ

...ความมุ่งหมายก็คือว่า เราต้องการที่จะสร้างผู้ที่สำเร็จการศึกษาไม่ใช่มีความรู้ความเข้าใจ และความสามารถในวิชาการด้านหนึ่งด้านใด ซึ่งก็อาจจะออกไปประกอบอาชีพได้ แต่ต้องการที่จะสร้างพื้นฐานความรู้ให้กว้าง ให้มีทัศนคติที่ถูกต้อง มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคม มีความเข้าใจสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย แล้วก็เป็นคนมีความคิดอ่าน มีวิจารณ์ญาณ ในการที่เราจะทำอย่างนี้ได้ จำเป็นต้องมีการปฏิรูปการศึกษา นับตั้งแต่การสอบคัดเลือกเข้า การเตรียมหลักสูตร เพื่อถ่วงนกรองบุคคล ซึ่งมีความสามารถสอบผ่านเข้ามา... (อดุล วิเชียรเจริญ, 2535 : 35)

ดังนั้น เมื่อมีการจัดทำหลักสูตร ได้จัดรายวิชาใน 3 สาขาวิชา โดยกำหนดจุดมุ่งหมายหลักในหลักสูตร 2 ประการ คือ

1. เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ทั่วไปในแขนงวิชาด้านวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ เพื่อจะได้มีพื้นฐานความรู้อันกว้างขวาง และเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างวิชาชีพและวิชาศิลปศาสตร์

2. เพื่อเปิดสอนระดับปริญญาตรีในสาขาวิชาอย่างกว้าง ๆ ขึ้น (แบบ B.A. ในต่างประเทศ) เพื่อให้นักศึกษาที่ผ่านการศึกษาระดับมัธยมศึกษา 2 ปีแรกของคณะศิลปศาสตร์แล้ว แต่ไม่ประสงค์จะศึกษาวิชาเฉพาะด้านในแขนงหนึ่ง แขนงใด ได้มีโอกาสทำการศึกษาต่อไปอีก 2 ปี เพื่อรับปริญญาตรี (เรณู ผลสวัสดิ์, 2524 : 27)

ในปี 2507 ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรวิชาพื้นฐานทั่วไป เนื่องจากมีการหักท้วงจากคณะต่าง ๆ ว่าจำนวนหน่วยกิตวิชาพื้นฐานทั่วไป ซึ่งมีถึง 88 หน่วยกิต มากเกินไป ทำให้นักศึกษาไม่มีเวลาศึกษาวิชาชีพเฉพาะอย่างพอเพียง จึงได้ลดจำนวนหน่วยกิตวิชาพื้นฐานทั่วไปเหลือเพียง 50 หน่วยกิต และใช้เวลาศึกษา 1 ปี

ในขณะที่มหาวิทยาลัยเก่าประสบปัญหาในการบรรจุหลักสูตรวิชาการศึกษาทั่วไปไว้ในหลักสูตร มหาวิทยาลัยเปิดใหม่ ในยุคเร่งรัดพัฒนาประเทศได้กำหนดให้มีการเรียนการสอนวิชาการศึกษาทั่วไป ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งสถาบัน แม้ว่าการเปิดสอนในระยะแรกจะยังมีลักษณะที่เน้นวิชาชีพอยู่ แต่ในขณะเดียวกันก็เปิดโอกาส หรือในบางกรณีก็บังคับให้ผู้เรียนต้องไปเรียนในสาขาวิชาอื่น นอกสาขาวิชาชีพของตนด้วย ทั้ง ๆ ที่ระยะนั้น ยังไม่มีระเบียบของทบวงมหาวิทยาลัยบังคับไว้ ตัวอย่างเช่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่เน้นความสำคัญของหลักสูตรวิชาการศึกษาทั่วไป (General Education) โดยมีการกำหนดโครงสร้างหลักสูตรพื้นฐานที่นักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ต้องเรียนร่วมกัน เรียกว่า “หลักสูตรของวิทยาลัย” ใช้เวลาหนึ่งในหกของสองปีแรกในมหาวิทยาลัย โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้เกิดประโยชน์ดังนี้ (เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย, 2527 : 98)

1. เพื่อช่วยเหลือนิสิตในวิชาที่อ่อน

2. ให้นิสิตเป็นผู้รอบรู้ ให้นิสิตคณะมนุษยศาสตร์เรียนวิชาวิทยาศาสตร์ ให้นิสิต

คณะวิทยาศาสตร์เรียนวิชาอักษรศาสตร์ ให้ทุกคนเรียนกฎหมายเบื้องต้นและเศรษฐศาสตร์เบื้องต้น

3. สอนวิชาบรรณารักษศาสตร์เบื้องต้น เพื่อช่วยให้นิสิตรู้จักใช้ห้องสมุด และศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง

4. สอนวิชาศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดความมั่งคั่งทางจิตใจ (เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย, 2527 : 252)

ส่วนมหาวิทยาลัยเก่าก็ยังคงมีความพยายามในการแก้ไขปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตร เพื่อให้สามารถบรรจุวิชาการศึกษาทั่วไปไว้ในหลักสูตรระดับปริญญาตรีตลอดมา เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีการปรับปรุงหลักสูตรวิชาพื้นฐานอีก 2 ครั้ง ในปี 2510 และ 2512 (เรณู ผลสวัสดิ์, 2524 : 27) ต่อมาวันที่ 28 สิงหาคม 2513 มีการตั้งคณะกรรมการฯ ได้กำหนดเป้าหมายหลักของหลักสูตรพื้นฐานทั่วไป 3 ประการ ดังนี้

1. ให้มีความรอบรู้เป็นพื้นฐานก่อนที่จะเข้ามาศึกษาในสาขาวิชาเฉพาะด้าน

2. ให้มีความสามารถในด้านการสื่อสาร

3. ให้มีความรู้เรื่องของสังคมไทย ประวัติศาสตร์ไทยและสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์

และเสนอโครงสร้างของหลักสูตรให้มีจำนวน 36 หน่วยกิต แต่ไม่ได้บังคับว่านักศึกษาจะต้องเรียนวิชาพื้นฐานให้หมดภายใน 1 ปี ยกเว้นคณะนิสิตศาสตร์ที่กำหนดให้นักศึกษาต้องเรียนวิชาพื้นฐานทั่วไปให้ครบภายใน 1 ปี (เรณู ผลสวัสดิ์, 2524 : 27)

ในปีเดียวกัน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้จัดประชุมสัมมนา เรื่อง วิฤทธิการทางวิชาการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้น ระหว่างวันที่ 17-18 มกราคม 2513 และได้มีข้อเสนอในส่วนที่เกี่ยวกับการจัดหลักสูตรและการสอน ในส่วนของคุณลักษณะของบัณฑิตคนหนึ่งว่า มหาวิทยาลัยควรมีวัตถุประสงค์ในส่วนที่เกี่ยวกับการผลิตบัณฑิต ดังนี้

1. อบรมให้บัณฑิตมีความรู้เฉพาะอย่างหรือวิชาชีพ เพื่อให้สามารถออกไปประกอบอาชีพได้

2. อบรมให้บัณฑิตมีภูมิปัญญา ความรอบรู้กว้างขวางในวิทยาการสาขาต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นรากฐานของการศึกษา กล่าวคือ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Natural Science) สังคมศาสตร์ (Social Science) และมนุษยศาสตร์ (Humanities)

3. อบรม ขัดเกลาจิตใจบัณฑิตให้มีมโนธรรม (Conscience) และให้ซาบซึ้งในคุณค่า คุณธรรม จริยธรรม ซึ่งจะช่วยให้เขาได้ดำเนินชีวิตที่จะเป็นประโยชน์ต่อสังคม

ข้อเสนอเกี่ยวกับคุณสมบัติของบัณฑิตทั้ง 3 ประการดังกล่าว ที่ประชุมได้มีมติว่าควรต้องเร่งให้การอบรมในข้อที่ 2 และ 3 ให้จริงจังขึ้น โดยการจัดวิชาพื้นฐานทั่วไป กล่าวคือ

...ที่ประชุมมีความเห็นว่า สำหรับวัตถุประสงค์ ข้อที่ 1 มหาวิทยาลัยทั่วไปในประเทศไทยมีการย่ำกันอนอยู่แล้ว และบัดนี้ถึงเวลาแล้วที่เราควรจะให้ ความสำคัญแก่วัตถุประสงค์ ข้อ 2 และ 3 บ้าง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ 2 ข้อหลังนี้ มหาวิทยาลัยควรจัดหลักสูตร General Education รวมเข้าไว้ในทุกหลักสูตรปริญญาตรีที่มีการสอนในมหาวิทยาลัย... (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513 : 64)

ต่อมาในปี 2514 เมื่อมีการประชุมสัมมนาหัวหน้าแผนกวิชาเรื่องการพัฒนาการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ประชุมก็ได้เห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะได้มีการจัดสอนวิชาที่ส่งเสริมให้นิสิตมีความรู้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์ในการทำงาน และการดำรงชีพเมื่อนิสิตจบไปแล้ว รวมทั้งให้นิสิตมีคุณธรรมประจำตัว และเข้าใจศิลปวัฒนธรรมอันดีงามพร้อมกันไป จากแนวคิดและข้อเสนอดังกล่าว มีผลให้แต่ละคณะต่างพยายามจัดวิชาพื้นฐานทั่วไปกันเอง แต่ก็ยังไม่มีรูปแบบที่แน่นอนตรงกับในแต่ละคณะ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2519 ได้มีการจัดตั้งโครงการการศึกษาทั่วไปขึ้น วิชาพื้นฐานของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันทั้งมหาวิทยาลัย

ส่วนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แม้จะได้มีความพยายามเสนอหลักการ แนวคิด ตลอดจนวิธีปฏิบัติในการดำเนินงานด้านวิชาพื้นฐานทั่วไปมาโดยตลอด และในปี พ.ศ. 2514 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรวิชาพื้นฐานทั่วไปอีก เนื่องจากระเบียบการวัดผลวิชาหลักสูตรพื้นฐานทั่วไป ทำให้นักศึกษาตกออกมาก และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการศึกษาและวัดผลเป็นระบบ หน่วยกิต จึงได้มีการปรับปรุงหลักสูตรวิชาพื้นฐาน รวมทั้งหลักสูตรของคณะต่าง ๆ โดยเน้นย้ำถึงความสำคัญของวิชาพื้นฐานทั่วไป ดังคำปราศรัยของอธิการบดี เนื่องในวันคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 27 มิถุนายน 2515

...หลักสูตรการศึกษา ที่เรานำออกมาใช้อย่างจริงจังในระยะหลัง ๆ นี้ มุ่งหวังต่อเป้าหมายหรืออุดมคติ คือ ความเป็นเลิศทางวิชาการ กล่าวอย่างชาวบ้านก็ว่า ใครให้นักศึกษาเราเก่ง ใครให้นักศึกษาเราดี และเมื่อออกไปเป็นบัณฑิต ก็จะต้องเป็นบัณฑิตที่เก่งและบัณฑิตที่ดี นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทุกคน จึงเรียนหลักสูตรพื้นฐานเหมือนกันทุกคน อุดมคติของเรื่องนี้ คือ เราจะปั้นบัณฑิตธรรมศาสตร์ให้เป็นสุภาพบุรุษ สุภาพสตรี มีความรู้ในวิชาพื้นฐานทั่วไป ที่จะทำให้เป็นคนดี มีความคิดกว้างขวาง ไม่ใช่รู้เฉพาะวิชาหากิน... (จุลสารธรรมศาสตร์, 2525 : 18)

หรือการเสนอร่างหลักสูตรวิชาพื้นฐานทั่วไปของมหาวิทยาลัยศิลปากร (ทับแก้ว) ได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ว่า เพื่อ

1. สร้างความสำนึกในตน ในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม สร้างความเข้าใจพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันในสังคม และกระตุ้นให้แสวงหาแนวทางในการจรรโลงความอยู่รอดของมนุษยชาติ
2. สร้างความเชื่อมั่นในความสามารถเชิงสร้างสรรค์ของมนุษย์ และความตื่นตัวต่ออุปสรรคต่าง ๆ ที่ขัดขวางความเจริญองงามทางปัญญา รู้จักคิดหาทางแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยเหตุผล โดยสันติวิธีและด้วยหลักแห่งคุณธรรม
3. สร้างความรอบรู้ ความใฝ่รู้ ความตื่นตัวทางปัญญาและความเข้าใจในพื้นฐานของวิทยาการที่เป็นหลัก สามารถใช้วิชาความรู้ให้เป็นประโยชน์ในการครองชีวิตและในการพัฒนาสังคม
4. สร้างความสามารถในการสื่อสารในการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างบุคคล กลุ่มชน และประชาคม ทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ (เจตนา นาควิธระ อ้างถึงใน พลสิทธิ์ หนูชูชัย, 2522 : 301-309)

จากความสำคัญและความจำเป็นที่ต้องจัดให้มีหลักสูตรวิชาพื้นฐานทั่วไป สำหรับการศึกษาระดับปริญญาตรีดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2517 ทบวงมหาวิทยาลัยจึงมีระเบียบกำหนดให้ทุกหลักสูตรที่เปิดสอนในระดับปริญญาตรีในมหาวิทยาลัยต้องบรรจุวิชาพื้นฐานทั่วไปไว้ด้วย

2. จากการบังคับเรียนสู่การเรียนรู้ตามความสามารถของบุคคล (ระบบหน่วยกิต)

ระบบการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษานั้น ใช้มาตรการด้านระยะเวลาเป็นพื้นฐานสำคัญของกาหนดเนื้อหาวิชาและกิจกรรมการศึกษา โดยทั่วไประบบการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษา จำแนกได้เป็น 2 ระบบใหญ่ คือ ระบบรายปี หรือระบบชั้นปี ที่ใช้จำนวนปีเป็นเกณฑ์ในการสำเร็จการศึกษา การเลื่อนชั้น จะทำได้เมื่อนักศึกษาสอบไล่วิชาที่จัดไว้ในระดับปีนั้นได้ครบถ้วน การวัดผลจะใช้ระบบคะแนนสมบูรณที่คิดเป็นร้อยละ การจัดการศึกษาระบบรายปี เป็นระบบที่ใช้แพร่หลายมาเป็นเวลานาน และสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทยใช้มาตั้งแต่เริ่มมีสถาบันอุดมศึกษา การเรียนในสมัยนั้นจึงมีลักษณะ คือ

...ยังมีการตกให้สอบแก้ตัว ตกซ้ำชั้น และตกให้ออกระบบดังกล่าวนี้เอง ทำให้ว่าจะออกจากคณะวิทยาศาสตร์ เพื่อนกันต้องจากกันไปก่อน บ้างกลายเป็นรุ่นน้องบ้าง หรือรุ่นพี่กลับมาเป็นเพื่อนบ้าง ปีละจำนวน ไม่น้อย... (สุทิน อยู่สุข, 2531 : 206-208)

ส่วนการประเมินผลนั้น ใช้การคิดคะแนนเป็นร้อยละ กล่าวคือ

...เวลาประเมินคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ เอาผลทุกวิชามาเฉลี่ย ตัดสิน 60% ผ่าน มีการสอบย่อยเรื่อย ๆ ระหว่างเดือนหรือสัปดาห์ ปลายปีก็สอบใหญ่ การเรียนมี Major มี Minor ตก Major ก็เรียน Summer ถ้าตก Minor 2-3 อาทิตย์สอบใหม่ ถ้าตก 2 Major ตกเลย ตกซ้ำ 2 ปี ให้ออก มีคนต้องออกบ่อยมาก น่าเสียดาย บางคนเรียนถึงมี 3 Clinic แล้วตกให้ออกเลย ไม่รู้จะไปทำอะไร... (สวัสดิ์ สุกุลไทย, 2536)

ส่วนอีกระบบหนึ่ง คือ ระบบหน่วยกิต ซึ่งเกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกาในราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เนื่องจากขณะนั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านปรัชญาและจิตวิทยาการศึกษา เป็นอันมาก ในทุกระดับการศึกษามีการเน้นถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล และให้ความสนใจผู้เรียนแต่ละคนเป็นหลักในการจัดการศึกษา โดยถือว่าความถนัด ความสนใจ และความ ต้องการของผู้เรียนเป็นส่วนประกอบสำคัญในการจัดการเรียนการสอน จึงมีความพยายามในการจัดหลักสูตรให้มีความยืดหยุ่น สามารถตอบสนองของความสนใจ ความถนัด และความต้องการของผู้เรียนได้เต็มที่ (วิจิตร ศรีธำณ, 2518 : 63-64)

คำว่าหน่วยกิตเป็นคำบัญญัติทางการศึกษาที่บัญญัติใช้ในวงการศึกษของประเทศไทยสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นระยะที่ประเทศไทยได้รับอิทธิพลแนวความคิดในการจัดการศึกษาจากสหรัฐอเมริกา

การนำการศึกษาแบบหน่วยกิตเข้ามาใช้ในประเทศไทยนั้น เริ่มในมหาวิทยาลัยยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยที่พิจารณาเห็นว่าระบบหน่วยกิตเป็นระบบที่ให้ความยืดหยุ่นทางด้านหลักสูตรและการสอนได้มากกว่าระบบรายปี เอื้อต่อการมีวิชาเลือกอย่างกว้างขวาง รวมทั้งประหยัดเวลาเพราะสามารถสะสมสิ่งที่เรียนมาได้ ไม่ต้องเรียนซ้ำและไม่เสียเวลามากเหมือนระบบรายปี (วิจิตร ศรีสอาน, 2518 : 70)

ระบบหน่วยกิต เป็นระบบสะสมจำนวนหน่วยกิตที่สอบได้ทบไปเรื่อย ๆ เมื่อได้หน่วยกิตและคะแนนสะสมถึงมาตรฐานก็จะสำเร็จการศึกษา การจัดหลักสูตรแยกเป็นรายวิชาแต่ละวิชามีค่าน้ำหนักในตนเอง โดยสิ้นสุดในแต่ละภาคการศึกษา การวัดผลได้ตก เป็นของแต่ละวิชา หากสอบตกต้องซ้ำวิชานั้นใหม่ ถ้าเป็นวิชาบังคับ สำหรับวิชาเลือกอาจเลือกวิชาอื่นแทนได้

ดังนั้น ระบบหน่วยกิตจึงเป็นระบบการศึกษาที่ยอมรับความแตกต่างของแต่ละบุคคล แม้ว่านักศึกษาจะสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยในสภาวะที่ใกล้เคียงกัน แต่ความแตกต่างในด้านความสามารถและความรวดเร็วในการเรียนรู้ยังคงมี จึงไม่สมควรที่จะกำหนดให้ทุกคนเรียนเหมือนกันหมด

ในการนำระบบหน่วยกิตมาใช้ในประเทศไทยนั้น ได้มีแนวคิดที่เริ่มจากศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ ได้มีความพยายามที่จะนำระบบหน่วยกิตมาใช้ที่คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่หน่วยกิตได้เริ่มปฏิบัติอย่างถูกกฎเกณฑ์และนำมาใช้ได้ผลดีนั้น เริ่มที่วิทยาลัยวิชาการศึกษา และมีการนำมาใช้ในคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยอื่น ในเวลาต่อมา ซึ่งเหตุผลในการนำระบบหน่วยกิตมาใช้ คือ

1. เสรีภาพในการกำหนดความเร็วในการเรียนรู้

ในระบบเดิมนั้น ทุกคนต้องเรียนตามตารางสอนที่คณะ ภาควิชากำหนดไว้ เริ่มต้นพร้อมกันหมด และหวังว่าจะจบพร้อมกัน ซึ่งเป็นการฝืนธรรมชาติ ผู้ที่เรียนช้าก็เสี่ยงต่อการเรียนไม่ทันเพื่อน และไม่อาจผลัดการเรียนบางวิชาที่ยากไปเรียนในภาคการศึกษาถัดไป บางแห่งถ้าสอบไล่ตก แม้แต่ 1 วิชา ก็ต้องเรียนซ้ำชั้นทั้งปี คือซ้ำหมดทุกวิชา รวมทั้งวิชาที่ไม่ตกด้วย เป็นการสูญเปลืองทางการศึกษาเป็นอย่างมาก ส่วนผู้ที่เรียนเร็ว ต้องชะลอความเร็วของตนเอง จะเพิ่มบางวิชาในภาคเรียนเพื่อให้จบเร็วขึ้นก็ไม่ได้

2. เสรีภาพในการเลือกเข้าเรียนในสาขาวิชาเอกตามถนัด

การจัดการศึกษาแบบใช้ตารางสอนและหลักสูตรตายตัวและวิชาสอบคัดเลือก ระบบเดิม ทำให้ผู้เรียนไม่มีโอกาสเลือกหรือค้นพบความต้องการที่แท้จริงของตน การเรียนแบบหน่วยกิตเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเลือกวิชาเอก และเปลี่ยนสาขาภายในวิชาเอกที่ตนถนัดได้

3. เสรีภาพในการเลือกลักษณะวิชาภายในและภายนอกสาขาวิชาเอกของตน เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้มากขึ้น

4. เสรีภาพในการจัดโครงการศึกษา Program of Studies ระบบหน่วยกิต จึงเป็นระบบส่งเสริมการเรียนรู้ตามแนวการศึกษาของแต่ละบุคคลนั่นเอง (Individualized Learning Program)

การนำระบบหน่วยกิตมาใช้ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เปลี่ยนระบบการศึกษามาเป็นระบบหน่วยกิต ตั้งแต่ปีการศึกษา 2514 ตามระบบการศึกษาแบบหน่วยกิตนี้ การวัดผลการศึกษาจะแตกต่างไปจากระบบการศึกษาแบบรายนี้ กล่าวคือ จะวัดผลออกมาเป็นลำดับขั้น โดยใช้ตัวอักษร A B C D E แทนที่จะวัดผลออกมาเป็นเปอร์เซ็นต์ แต่โดยข้อเท็จจริงแล้ว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเริ่มใช้ระบบหน่วยกิตครั้งแรกใน พ.ศ. 2500 โดยเริ่มจากคณะครุศาสตร์ก่อน การนำระบบการศึกษาใหม่มาใช้ในเวลาดังกล่าว ทำให้คณะวิชาอื่นที่ยังคงใช้ระบบชั้นปี วิจารณ์ว่าทำให้วุ่นวายไปหมด ซึ่งก่อนหน้านี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ยังใช้การเรียนการสอนแบบชั้นปี ดังที่อดีตนิสิตคณะวิทยาศาสตร์ที่เรียนระหว่าง พ.ศ. 2494-2497 เล่าว่า

...สมัยนั้น ในปีหนึ่งจะแบ่งเป็นสองซีเมสเตอร์ แต่จะเรียกภาคต้นกับภาคปลาย ภาคต้นเรียนมาครึ่งหนึ่ง แล้วก็มีการสอบ mid year ในสมัยนั้น การสอบ mid year นิสิตจะต้องทำคะแนนให้ดีไว้ ถ้าหากทำคะแนนต่ำมากเกินไป สอบปลายปีแล้วเอามาเฉลี่ยกับ mid year ถ้าตกก็ตก ถ้า mid year เราได้สัก 40% ปลายปีจะต้องทำให้ได้ 80-90% ถึงจะเฉลี่ยได้ 60% คือ ต้องให้ทุกหมวดได้ 60% ถึงจะได้ ถ้าตก 1 วิชา Re-exam ตก 2 วิชา Repeat ตก 3 วิชา Re-entrance คือ ให้สอบเข้ามาเรียน ตั้งต้นใหม่ในคณะเดิม แต่ถ้าตกถึง 5 วิชา ต้อง Retire คือไม่ให้สอบเข้ามาเรียนคณะเดิมอีก... (จิรายุ นพวงศ์, ม.ล. ท่านผู้หญิงพูนทรัพย์ นพวงศ์ ณ อรุณยา และ ผะอบ โปษะกฤษณะ, 2530)

ซึ่งทำให้เกิดกรณี นำเสียชีวิต บางคนเรียนถึงปี 3 แล้วตกให้ออก เลยไม่รู้จะทำอะไร (สวัสดิ์ สุกุลไทย, 2536)

จากการประเมินผลแผนพัฒนาการศึกษา ฉบับที่ 2 และจากการใช้การวัดผลทั้ง 2 ระบบ ทำให้เกิดปัญหาในการรับรองผลการศึกษาทั้งภายในและระหว่างมหาวิทยาลัย ซึ่งมีผลให้เกิดความยุ่งยากในการโอนหน่วยกิตในวิชาที่เรียนแล้ว จึงมีความพยายามที่จะให้มีการวัดผลเป็นรายภาคการศึกษา โดยให้ถือว่าการสอบตกให้ตกเป็นรายวิชา นั่นคือ ระบบตัวอักษร (Grading System)

ดังนั้น ในการสัมมนาเรื่อง วิกฤตการณ์ทางวิชาการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 17-18 มกราคม 2513 เกี่ยวกับความเหมาะสมของระบบการสอบไล่ การให้คะแนน และการจัดแบ่งวิชาซึ่งที่ประชุมมีความเห็นตรงกันว่า ปัจจุบันมหาวิทยาลัยมีวิกฤตการณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ ในขณะต่าง ๆ มีการใช้ระบบให้มีการสอบตกซ้ำชั้นปนกับระบบ Credit System เป็นระบบห้วงมกฏท้ายม้งกร ทำให้เกิดปัญหายุ่งยากซับซ้อน ระบบแรก ถือว่าแต่ละวิชามีการสอบตลอดปี และนิสิตที่สอบแก้ตัวไม่ผ่าน แม้แต่เพียงวิชาเดียว ก็ต้องเรียนตกซ้ำชั้น ส่วนระบบ Credit System นั้น วิชาที่สอบสิ้นสุดลงในหนึ่งภาคการศึกษาจากวิชาซึ่งจัดสอนในแต่ละระบบเปรียบเทียบกัน ที่ประชุมเห็นว่า ระบบ Credit System จะเหมาะสมมากกว่าสำหรับภาวะการของมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน ระบบนี้ทำให้มีความคล่องตัวในการจัดสอนวิชาต่าง ๆ มหาวิทยาลัยอาจเพิ่มวิชาสอน และให้นิสิตได้มีโอกาสเลือกเรียนวิชาต่าง ๆ ได้มากขึ้น การสอนก็เป็นไปอย่างจริงจังมากกว่า เพราะต้องสอนให้จบภายในระยะเวลาอันสั้น การให้คะแนนก็ง่ายกว่าเพราะให้เป็นเลขหมาย A B C D ซึ่งตรงกับระบบให้คะแนนที่ใช้อยู่ในต่างประเทศ ในแง่ของนิสิต ระบบนี้ทำให้นิสิตต้องเอาใจใส่การศึกษามากขึ้น เพราะมีระยะเวลาสั้น นิสิตต้องรู้จักรับผิดชอบตัวเองมากขึ้น เพราะต้องวางแผนเลือกวิชาต่าง ๆ ที่ตนจะเรียนในภาคการศึกษาหนึ่ง ๆ มหาวิทยาลัยสามารถแจ้งให้นิสิตทราบเร็วขึ้น ในกรณีที่ตัดสินใจให้นิสิตผู้นั้นต้องออกจากการศึกษา เพราะคะแนนเฉลี่ยไม่ถึงระดับที่กำหนด แทนที่จะรอไปจนสิ้นปีการศึกษาถ้าใช้ระบบสอบตกซ้ำชั้น

การใช้ระบบ Credit System ยังส่งผลให้เกิดการบริหารวิชาการที่เป็นสากล คือ การใช้ระบบ Credit System จำเป็นต้องใช้ระบบ Advisor เพื่อให้คำปรึกษาแนะนำแก่นิสิต และต้องจัดให้มีระบบลงทะเบียนกลาง (Central Registration System) คณะต่าง ๆ จะต้องมีความร่วมมือกันมากขึ้นในทางวิชาการ เช่น เปิดสอนวิชาต่าง ๆ สำหรับนิสิตจากคณะอื่น นิสิตจะกระจายกันเรียนวิชาในคณะต่าง ๆ ซึ่งต่อไปความสำคัญของคณะจะไม่ใช้ในฐานะที่มีนิสิตสังกัดอยู่ แต่ในฐานะเป็นคณะที่มีอาจารย์และวิชาต่าง ๆ สังกัดอยู่ การใช้ระบบ Credit System จะช่วยให้มหาวิทยาลัยขยายการรับนิสิตได้มากขึ้น และส่งเสริมให้มีการเรียนวิชาอื่นนอกคณะของตนได้มากขึ้น เพราะ

...วิชาเลือกแต่ก่อนไม่มี เป็นการให้ไปเรียนแบบเลือก คล้าย ๆ ว่าตก
ก็ไม่เป็นไร อย่างผมเรียนฟิสิกส์ ก็ให้ไปเรียน Drawing คือ คณะวิชาว
มันก็ไม่เชิงบังคับเลือกด้วย หลักสูตรได้มีการเปลี่ยนแปลง ให้มีวิชา
เลือก... (สุขุม ศรีธัญญรัตน์, 2535)

ในระยะเวลาดังกล่าว จึงมีความพยายามที่จะสนับสนุนให้มีการนำระบบหน่วยกิต
มาใช้ เพราะเป็นระบบที่ให้ความยุติธรรมต่อผู้เรียนมากกว่าระบบอื่น ทั้งนี้เพราะการให้
หน่วยกิตคิดตามความมากน้อยของเนื้อหาวิชา และการวัดผลก็คำนึงถึงความรู้ความสามารถ
และพฤติกรรมของผู้เรียน โดยยึดเนื้อหาวิชากับเวลาเรียนเป็นสำคัญ (วิทยาจารย์, 2518 :
24-29)

อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2514 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ประกาศใช้การศึกษา
ระบบหน่วยกิตทั่วทั้งมหาวิทยาลัย โดยได้จัดทำคู่มืออาจารย์เกี่ยวกับการสอนและการวัดผลการ
ศึกษา และคู่มือการเรียนแบบหน่วยกิตแก่นิสิต เพื่อสร้างความเข้าใจระบบการศึกษาใหม่ให้ตรง
กัน โดยให้เหตุผลในการจัดการศึกษาเป็นระบบหน่วยกิตว่า

...ความสำเร็จในการเตรียมบุคคลให้มีความพร้อม ทั้งด้านบุคลิกภาพและ
ด้านวิชาการ ขึ้นอยู่กับการจัดหลักสูตรที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ฝึกฝน
การตัดสินใจ เลือกสาขาวิชาที่ตนถนัด และวิชาที่ตนสนใจอยากรู้อยากเห็น
มากน้อยเพียงใด และขึ้นอยู่กับการเรียนการสอน ตลอดจนถึงการ
วัดผลว่าจะอำนวยให้การศึกษาในระหว่างที่อยู่ในมหาวิทยาลัยนั้น เข้มข้น
และจริงจังเพียงใด ขณะนี้ เป็นที่เชื่อกันว่า ระบบการศึกษาแบบหน่วยกิต
เป็นระบบที่มีประสิทธิภาพระบบหนึ่ง... (วิทย์ วิศทเวทย์, 2518 :
ไม่ปรากฏเลขหน้า)

แม้จะมีการประกาศใช้ระบบหน่วยกิตทั้งมหาวิทยาลัยดังกล่าว ก็ยังปรากฏว่ามีหลาย
คณะที่ยังไม่พร้อมที่จะจัดการศึกษาในระบบใหม่ดังกล่าว และยังคงใช้ระบบชั้นปีในการจัดการ
เรียนการสอนดังปรากฏในรายงานการประเมินผลสถานภาพ ศักยภาพ และแผนพัฒนาการ
ศึกษาระยะที่ 3 ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ว่า

ในปีการศึกษา 2517 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใช้ระบบการศึกษาอยู่ 2 ระบบ คือ
ระบบการศึกษาแบบเดิม ซึ่งมีหลักสูตรวางไว้แน่นอนเป็นระบบรายปี และระบบการศึกษาแบบ
หน่วยกิต ซึ่งเป็นระบบรายภาค (Semester) ตามระบบนี้ ได้แบ่งปีการศึกษาหนึ่ง ๆ ออกเป็น
2 ภาคการศึกษา

คณะที่มีการศึกษาตามระบบหน่วยกิตครบทั้ง 4 ปีแล้ว ได้แก่ คณะอักษรศาสตร์
วิศวกรรมศาสตร์ พาณิชยศาสตร์และการบัญชี วิทยาศาสตร์ ครุศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ ส่วน

ศาสตร์ และนิเทศศาสตร์ ส่วนคณะที่อยู่ระหว่างดำเนินการจัดระบบหน่วยกิต ได้แก่ คณะ แพทยศาสตร์ เกษศาสตร์ สัตวแพทยศาสตร์ ทันตแพทยศาสตร์ และนิติศาสตร์ (จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2517 : 33)

ในระยะเวลาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกำลังรณรงค์ให้มีการใช้ระบบหน่วยกิตในทุก คณะของมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งยังใช้ระบบการเรียนแบบชั้นปีอยู่ประสบ ปัญหาการที่ผู้จบการศึกษาที่มีความประสงค์จะไปศึกษาต่อต่างประเทศ แต่ไม่อาจเทียบคะแนน สอบไล่ให้เป็นระบบเกรดเช่นในต่างประเทศได้ ดังนั้น ในคู่มือการศึกษามหาวิทยาลัยธรรม ศาสตร์ พ.ศ. 2510 ได้มีการเทียบคะแนนสอบไล่เป็น เกรด (Grade) โดยมีเหตุผลว่า

...เพื่อประโยชน์ในการออกหนังสือรับรองคุณวุฒิให้แก่ผู้ที่ประสงค์จะไป ศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ มหาวิทยาลัยจึงให้เทียบคะแนนสอบไล่ชั้น ปริญญาตรี เป็นดังนี้

90-100 เทียบเท่ากับ Grade A⁺

80-99 เทียบเท่ากับ Grade A

70-79 เทียบเท่ากับ Grade B

60-69 เทียบเท่ากับ Grade C... (คู่มือการศึกษา มหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์, 2510 : 174)

ต่อมา ในปี พ.ศ. 2513 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ประกาศใช้ระบบหน่วยกิตทั่วทั้ง มหาวิทยาลัย ในปีแรกที่ประกาศใช้ ได้เกิดความสับสนและต่อต้านจากนักศึกษา ดังปรากฏใน จุลสารธรรมศาสตร์ เรื่อง ผลการเลือกระบบการศึกษาของนักศึกษาปีที่ 1 ปีการศึกษา 2513 ดัง นี้

คณะ	นักศึกษา ทั้งหมด	เลือก ระบบเดิม	เลือก ระบบหน่วยกิต	ไม่แสดง ความจำนง
นิติศาสตร์	298	292	1	5
พาณิชยศาสตร์และการบัญชี	304	139	141	24
รัฐศาสตร์	160	77	56	27
เศรษฐศาสตร์ (ภาคปกติ)	173	139	23	11
เศรษฐศาสตร์ (ภาคค่ำ)	241	187	21	33
สังคมสงเคราะห์ศาสตร์	87	75	11	1
แผนกสังคมวิทยา	67	55	10	2
แผนกอิสระวารสารศาสตร์ (ภาคปกติ)	68	44	15	8
แผนกอิสระวารสารศาสตร์(ภาคค่ำ)	40	38	-	2
ศิลปศาสตร์	206	182	15	9

ปรากฏว่า คณะนิติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ และแผนกอิสระวารสารศาสตร์ (ภาคค่ำ) มีนักศึกษาเลือกกระบวนวิทยิตน้อยมาก ซึ่งไม่สะดวกในการอำนวยความสะดวก จึงได้ขอความร่วมมือจากนิสิตนักศึกษาทั้ง 3 คณะ ที่เลือกกระบวนวิทยิต ให้เลือกกระบวนการศึกษาใหม่ ซึ่งได้ยื่นความจำนงเลือกกระบวนเดิมไปแล้ว เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2514 (จุลสารธรรมศาสตร์, 2514 : 3)

จากความไม่ราบรื่นในการเปลี่ยนระบบการศึกษาจากระบบชั้นปี เป็นระบบหน่วยกิตนั้น อาจารย์ผู้สอนได้ให้เหตุผลที่หลากหลายตามหลักวิชาของตนและเหตุผลแห่งการเรียนรู้ว่า

1. การแบ่งเนื้อหาวิชาออกเป็นส่วน ๆ ทำให้ผู้เรียนอาจเรียนไม่ครบ เมื่อมาเรียนวิชาต่อเนื่องกับวิชาเดิม อาจเรียนได้ไม่เต็มที่ ผู้สอนเองก็อาจไม่ตระหนักถึงความต่อเนื่องของเนื้อหาวิชา ทำให้วิชาการศึกษาไม่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน

2. การเลือกเรียนโดยไม่มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอน ทำให้วิชาที่เรียนไม่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน เมื่อจบการศึกษามาอาจจะไม่ได้ว่าผู้เรียนมีความรู้อะไรบ้าง

3. อาจารย์ที่ปรึกษาอาจไม่รับทราบทบทวนตนเองในระบบการเรียนแบบหน่วยกิต และ/หรือ ไม่ทราบรายละเอียดของหลักสูตร เพราะเป็นการเลือกเรียน ไม่ได้เป็นการเรียนตามที่เคยจัดตารางเรียนไว้ให้นักศึกษาเช่นระบบเดิม

4. วุฒิภาวะของนักศึกษาเป็นอีกปัญหาหนึ่ง หากผู้เรียนต้องการเลือกวิชาเรียนง่ายคะแนนดี มากกว่าความรู้ ยกเว้นวิชาด้านอาชีพ การเลือกเรียนวิชาเลือกมาก ๆ อาจทำให้ผู้เรียนไม่ได้รับความรู้ต่อเนื่องกัน เนื่องจากได้รับความรู้ในลักษณะกว้างมากกว่าลึก (วิทยาจารย์, 2518 : 25 และ วราภรณ์ เอี้ยวสกุล, 2529 : 18)

การใช้ระบบหน่วยกิตในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้เริ่มใช้ระบบหน่วยกิต ในปี 2487 ในขณะที่ยังมีฐานะเป็นวิทยาลัยวิชาการศึกษา ส่วนมหาวิทยาลัยศิลปากร เริ่มใช้ระบบหน่วยกิตในวิทยาเขตทับแก้ว เมื่อปี 2509 ต่อมาปี 2517 จึงใช้ทั่วมหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยภูมิภาคและสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ใช้ระบบหน่วยกิตตั้งแต่เริ่มก่อตั้งสถาบัน โดยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่เริ่มใช้ในปี 2507 มหาวิทยาลัยขอนแก่น และสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ใช้ในปี 2509 และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ใช้ในปี 2511 สำหรับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เปลี่ยนมาใช้ระบบหน่วยกิตในปี 2512 ส่วนมหาวิทยาลัยรามคำแหงใช้เมื่อก่อตั้งสถาบัน คือ พ.ศ. 2514

มหาวิทยาลัยมหิดลเปลี่ยนมาใช้ระบบหน่วยกิต เมื่อปี 2510 แต่มีอาจารย์บางคนไม่เข้าใจระบบหน่วยกิต รวมทั้งการวัดผลและการประเมินผล และได้พยายามแบ่งแยกคะแนนและหน่วยกิต หลักสูตรของมหาวิทยาลัยยังคงอยู่ในรูปของการกำหนดวิชาให้เรียน โดยไม่มีวิชาเลือกซึ่งมีผลทำให้นักศึกษาต้องเรียนซ้ำชั้น ถ้าสอบวิชาใดวิชาหนึ่งตก

3. จากการวัดผลโดยรวม สู่การวัดผลตามความรู้ความสามารถของผู้เรียน

ควบคู่ไปกับการเรียนแบบหน่วยกิต โดยผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้ตามความรู้ความสามารถของตน การวัดผลของการเรียนจึงต้องสอดคล้องกับการเรียนดังกล่าว โดยมีการแสดงผลการศึกษาของแต่ละรายวิชาด้วยค่าระดับคะแนน เป็นตัวอักษร (Letter grade) แทนการแสดงผลการวัดผลการศึกษา เป็นร้อยละ (%) ซึ่งค่าระดับคะแนนของการวัดผลการเรียนรู้ ได้แก่

ค่าระดับคะแนน (Grade)	แต้มระดับคะแนน (Grade Point)
A	4
B	3
C	2
D	1
F	0

(บางแห่งเพิ่ม B⁺ = 3.5 C⁺ = 2.5 และ D⁺ = 1.5)

S U I R F W AU X

F กับ U ถือว่าตกรายวิชานั้น

ผลการศึกษา เป็นผลสะท้อนของรายวิชาที่เรียน และการประเมินผลการศึกษาระบบหน่วยกิต จะดำเนินไปด้วยดี ก็ต่อเมื่อ

1. รายวิชาที่ศึกษามีหน่วยกิตใกล้เคียงกันและหน่วยกิตแต่ละรายวิชาไม่มาก (1-4 หน่วยกิต) ก็จะเฉลี่ยถ่วงดุลกันดี ไม่เอียงไปทางใดทางหนึ่ง
2. มีรายวิชาประกอบให้เลือกมากพอ นอกเหนือจากรายวิชาบังคับเพื่อช่วยปรับแต้มเฉลี่ยให้สูงขึ้นได้
3. มีการสอนรายวิชาต่าง ๆ มากกว่า 1 ครั้ง ในรอบปีการศึกษาเพื่อช่วยให้สามารถปรับแก้ระดับคะแนน โดยเฉพาะของรายวิชาภาคบังคับที่ตกโดยไม่ต้องรอเวลาอีก 1 ปีการศึกษา
4. สามารถเลือกศึกษารายวิชาได้เสรีในขอบเขตหนึ่ง

4. จากการสอนแบบบรรยายสู่การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง

มหาวิทยาลัยยุคก่อนสงครามโลกมีวิธีการสอนอยู่ไม่กี่วิธี กล่าวคือ ประกอบด้วย การบรรยาย การประชุมอภิปรายกลุ่มย่อย การทดลอง และการสอนโดยใช้อุปกรณ์และ เครื่องมือต่าง ๆ ซึ่งวิธีการบรรยายเป็นวิธีที่นิยมใช้กันมาก (ไพฑูริย์ สินลาร์ตัน, 2515 : 54) เนื่องจาก

...หนังสือก็มีให้อ่านไม่มาก ตำราก็เป็นภาษาต่างประเทศทั้งนั้น ราคาแพง หาก็ยาก เพราะฉะนั้น ส่วนใหญ่อาจารย์จะบอกให้นักเรียนจด เราก็คงพยายามอาศัยฟังจากครู จากอาจารย์... (บุญรอด บิณฑสันต์, ศิริ ลิตปรีชา และวิชัย หโยดม, 2530)

ครั้นถึงระยะหลังสงครามโลก ลักษณะการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยก็ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยการบรรยายยังคงเป็นวิธีการที่ใช้อยู่มาก กล่าวคือ

...การสอนใช้วิธีเลคเชอร์ เพราะสงครามเลิกใหม่ ๆ ขาดแคลนหนังสือ หนังสือจากต่างประเทศแพงมาก เราแก้ปัญหาโดยวิธีใครเก่ง ภาษาอังกฤษก็อ่านมาคนละเล่ม แล้วมาเล่าให้เพื่อนฟัง ไม่มีทางอื่น ต้องใช้วิธีนี้ อาจารย์ส่วนมากใช้วิธีเลคเชอร์แล้วให้ทำแบบฝึกหัด เน้นเลคเชอร์มาก เพราะไม่มีเทป อุปกรณ์สมัยนั้นไม่มี... (ดวงเดือน พิศาลบุตร อ้างจาก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530)

ในระยะต่อมา มีการจัดรูปแบบการสอนแยกตามรูปแบบของมหาวิทยาลัยชัดเจนขึ้น เช่น มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ ระยะ 2 ปีแรก เน้นการบรรยายเพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาและหลักการทางการแพทย์ และให้นักศึกษาเข้าห้องทดลองเพื่อให้คุ้นเคยกับเนื้อหาที่ฟังการบรรยายมาแล้ว ส่วนระยะ 2 ปีหลัง เป็นการฝึกงานอาชีพโดยตรง โดยผู้เรียนต้องเข้าศึกษาและเข้าทำงานในหอพักผู้ป่วย ส่วนมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์นอกจากการบรรยาย มีการเพิ่มการทดลองที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรโดยตรง สำหรับมหาวิทยาลัยศิลปากรนั้นไม่มีแบบแผนของห้องเรียนเช่นมหาวิทยาลัยอื่น ผู้ที่จะเรียนวิชาศิลปะกับอาจารย์ท่านใด ก็ไปศึกษาอยู่กับอาจารย์ท่านนั้น อย่างไม่มีพิธีรีตอง เป็นลักษณะของ Academy (ไพฑูริย์ สินลาร์ตัน, 2515 : 54)

นอกจากการทดลองและการฝึกงานแล้ว ยังมีวิธีการสอนที่เพิ่มขึ้น คือ การสัมมนา การตั้งปัญหาให้วินิจฉัยหรือการประชุมอภิปรายกลุ่มย่อย การศึกษาด้วยตนเอง และการสอนแบบตลาดวิชา อันเป็นการผสมกันระหว่างการสอนแบบบรรยาย กับการค้นคว้าด้วยตนเองเป็น

ลักษณะการสอนที่เกิดขึ้นพร้อมกับมหาวิทยาลัยรามคำแหง โดยที่ทางมหาวิทยาลัยได้จัดบรรยายทั้งในห้องเรียนเฉพาะ และห้องเรียนที่มีโทรทัศน์วงจรปิด เปิดโอกาสให้นักศึกษาเข้าฟังได้ตามแต่สะดวก แล้วมีตำราขายให้นักศึกษาไปอ่านด้วยตนเอง พร้อมกับกำหนดวันสอบให้นักศึกษามาสอบตามวันและเวลาที่กำหนดไว้ อย่างไรก็ตาม วิธีการสอนต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่ได้จำกัดเฉพาะมหาวิทยาลัยแห่งใดแห่งหนึ่ง อาจารย์ผู้สอนอาจใช้วิธีการหลาย ๆ อย่างผสมกัน เพื่อให้นิสิตนักศึกษาได้รับความรู้ความเข้าใจมากที่สุด

รายการอ้างอิง

- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. การประชุมทางวิชาการ เรื่อง วิชาพื้นฐานทั่วไปของหลักสูตร การศึกษาระดับปริญญาตรี ระหว่างวันที่ 2-4 สิงหาคม 2522 ณ ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายการศึกษาทั่วไป จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- เกษม สุวรรณกุล. การสัมมนาผู้สอนวิชาการศึกษาทั่วไป. กรุงเทพฯ : โครงการการศึกษาทั่วไป ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. โครงการพัฒนาเศรษฐกิจจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2504-2509. พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2503.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. การจัดสอนวิชาการศึกษาทั่วไปของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : อดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคต. กรุงเทพฯ : โครงการศึกษาทั่วไป ฝ่ายวิชาการ, 2532.
- ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. การสัมมนาการปรับปรุงหลักสูตรพื้นฐานทั่วไปของ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ หาดผาแดง ศรีราชา ชลบุรี 10-12 มกราคม 2524. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ, 2524.
- นิยม วาจันนท์. นโยบายทบวงมหาวิทยาลัยในเรื่องหลักสูตรวิชาพื้นฐานทั่วไป. กรุงเทพฯ : ทบวงมหาวิทยาลัย, 2535.
- ประชุมสุข อาชวอำรุง. การจัดสัมนาวิชาทางวิทยาการทั่วไปในคณะครุศาสตร์ ในงานมหาวิทยาลัย. หน้า 86-105. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดตั้งทุน ศาสตราจารย์ ดร.ประชุมสุข อาชวอำรุง, 2522.
- สุวิทย์ เพียรกิจธรรม. การพัฒนาวิชาหลักสูตรพื้นฐานใหม่มหาวิทยาลัยมหิดล ใน 30 ปี คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล 2501-2531. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2531.
- ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. ผลการเลือกระบบการศึกษาของนักศึกษาปีที่ 1 ปีการศึกษา 2513. จุลสารธรรมศาสตร์. 1 (มีนาคม, 2513) : 3.
- จิรายุ นพวงศ์, พูนทรัพย์ นพวงศ์ ณ อยุธยา และ ผะอบ โปษยะกฤษณะ. สัมภาษณ์. ใน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 70 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : รำลึกอดีต. หน้า 320. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- สุทิน อยู่สุข. ระลึกถึงความหลัง ใน มหิดล. มหาวิทยาลัย. 30 ปี คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล 2501-2531. หน้า 205-208. กรุงเทพมหานคร : คณะวิทยาศาสตร์ มหิดล, 2531.

บทที่ 4

เปิดโลกกิจกรรมนักศึกษา

กิจกรรมนักศึกษาก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ยังเป็นกิจกรรมภายในที่เน้นหนักทางด้านกีฬาและบันเทิงเป็นหลัก ทั้งนี้เพราะความเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีไม่มากนัก ปัญหาในสังคมมีน้อย เมื่อนักศึกษาเรียนจบแล้วก็สามารถทำงานได้ง่าย แต่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการในสังคมไทย ประกอบกับนักศึกษาได้รับความคิดต่าง ๆ จากต่างประเทศมากขึ้น ทำให้กิจกรรมนักศึกษาเปิดกว้างขึ้น ครอบคลุมกิจกรรมทั้งภายในและภายนอกสถาบัน ครอบคลุมกิจกรรมทั้งที่แสดงออกทางด้านอารมณ์ และปัญญา รวมทั้งกิจกรรมที่แสดงออกถึงความรับผิดชอบทั้งภายในและภายนอกสถาบันพร้อมกันไป โลกของกิจกรรมนักศึกษาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปี 2516 จึงประกอบไปด้วยกิจกรรมหลัก 4 ประการ คือ กิจกรรมกีฬาและบันเทิง กิจกรรมค่ายอาสาพัฒนา กิจกรรมทางปัญญา และกิจกรรมทางสังคม

1. การดำรงอยู่ของกิจกรรมทางอารมณ์

สำหรับกิจกรรมภายในมหาวิทยาลัยในลักษณะนี้ ไม่แตกต่างไปจากช่วงก่อนหน้านี้นักมากนัก กล่าวคือ เป็นกิจกรรมทางอารมณ์ กิจกรรมกีฬา กิจกรรมบันเทิง รวมทั้งกิจกรรมการรับน้อง กิจกรรมด้านขนบธรรมเนียมประเพณี เทศกาลและวันนักขัตฤกษ์ กิจกรรมในลักษณะนี้เป็นเพียงกิจกรรมที่ไม่มากไปกว่าความสนุกสนานเพลิดเพลิน การรู้จักมักคุ้นต่อกัน และการสร้างความสามัคคีภายในสถาบัน กิจกรรมจึงมุ่งไปทางด้านกีฬาและการบันเทิง ดังที่ปรากฏในข้อบังคับแผนกสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พุทธศักราช 2484 กำหนดให้แบ่งกิจกรรมของสโมสรเป็น 2 แผนก คือ แผนกการบันเทิงและแผนกกีฬา หรือในระเบียบการสโมสรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2481 กำหนดวัตถุประสงค์ของสโมสรไว้ว่า

- (ก) เพื่อฝึกหัดการสมาคมของนิสิตชายและนิสิตหญิง
- (ข) เพื่อบำรุงอนามัยของนิสิตชายและนิสิตหญิงในกีฬา
- (ค. เพื่อจัดสรรให้มีการแข่งขันขึ้นเป็นครั้งคราวตามขนบธรรมเนียมประเพณีและแผนกที่มีในขณะนั้น คือ รักบี้ ฟุตบอล กีฬาในร่ม กีฬากลางแจ้ง ลอนเทนนิส แบดมินตัน ส่วนชุมนุมต่าง ๆ ได้แก่ ชุมนุมดนตรี ชุมนุมละคร ชุมนุมปาฐกถาและโต้วาที ชุมนุมถ่ายรูป และชุมนุมนิสิตหญิง (กอบแก้ว สิงห์ดี, 2533 : 45-47).

สำหรับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ นอกจากจะมีกิจกรรมสโมสร (ซึ่งมีลักษณะเดียวกันกับชุมนุมของจุฬาฯ) ถึง 15 สโมสรแล้ว (พิบูล บุญประเสริฐ, 2533 : 47) ยังมีกิจกรรมหอพักและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานอื่น ที่อยู่ในความดูแลของมหาวิทยาลัย เช่น ร้านสหกรณ์เกษตรศาสตร์ สถานีวิทยุกระจายเสียง มก. เป็นต้น

กล่าวได้ว่า กิจกรรมภายในมหาวิทยาลัยของนิสิตนักศึกษาในช่วงนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้นิสิตนักศึกษาได้ฝึกการทำงานร่วมกัน รู้จักปกครองตนเอง เน้นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับนิสิตนักศึกษา โดยมหาวิทยาลัยให้การสนับสนุนช่วยเหลือในด้านการให้คำแนะนำและเป็นพี่ปรึกษา กิจกรรมที่จัดขึ้นภายในสถาบันเป็นไปเพื่อพัฒนาตนเองเป็นหลัก

ในด้านการบริหารกิจกรรมนิสิตนักศึกษาในระยะนี้ เป็นการดำเนินงานโดยคณะกรรมการสโมสร ซึ่งเป็นตัวแทนจากคณะต่าง ๆ อยู่ภายใต้การดูแลของอาจารย์ ส่วนการดำเนินกิจกรรมนั้น นิสิตนักศึกษามีอิสระในการจัดกิจกรรมเอง (ศึกษาเพิ่มเติมจาก พิบูล บุญประเสริฐ, 2533 ; กอบแก้ว สิงห์ดี, 2533 ; และสุนทรี อาสะวีย์ และสุภาภรณ์ จรัสพันธ์, 2530)

ส่วนกิจกรรมภายนอกมหาวิทยาลัยนั้น นอกจากการแข่งขันฟุตบอลประเพณีระหว่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว ระยะนี้ได้มีนิสิตนักศึกษาบางกลุ่มซึ่งมีความสนใจเหตุการณ์บ้านเมืองอยู่เดิม ได้มีความเคลื่อนไหวแสดงความคิดเห็นต่อการบริหารประเทศของรัฐบาลทหารร่วมกับนักคิดนักเขียนในระยะนั้น ดังนั้น เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำรัฐประหาร ในปี พ.ศ. 2490 ได้มีการจับกุมนักเขียน ปัญญาชนและนักศึกษาจำนวนหนึ่ง และมีการควบคุมจำกัดการแสดงออกทางการเมืองของนักศึกษา และประชาชน (อโณทัย วัฒนาพร, บรรณานิการ, 2527 : 94)

ในระยะเวลาต่อมา นักศึกษาส่วนหนึ่งมองเห็นว่า รัฐบาลนำประเทศไปสัมพันธ์ใกล้ชิดสหรัฐอเมริกามากเกินไป แม้กระทั่งนโยบายบางเรื่อง เช่น นโยบายต่างประเทศ ก็ไม่เป็นอิสระ โดยหันไปยึดตามนโยบายของสหรัฐอเมริกา รวมทั้งการส่งทหารไปร่วมรบในประเทศเกาหลีด้วย นิสิตนักศึกษาจึงเริ่มมีบทบาทร่วมกับกลุ่มภายนอกมหาวิทยาลัย โดยสนับสนุนองค์การสันติภาพซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อสนับสนุนสันติภาพ และคัดค้านการแผ่อิทธิพลของสหรัฐอเมริกาในเอเชียอาคเนย์และประเทศด้อยพัฒนาอื่น ๆ ด้วยการออกประกาศ และล่าลายเซ็นสนับสนุนองค์การดังกล่าว นอกจากนั้นคณะกรรมการนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ประกาศตั้ง คณะกรรมการสันติภาพมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น ในวันที่ 18 มิถุนายน 2494 (ศึกษาเพิ่มเติม จาก อานนท์ ภัคดีวงศ์, 2527 ; สุปรีดา ลอตระกุล, 2528)

อนึ่ง ก่อนหน้านั้น นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ชุมนุมต่อต้านกฎ กพ.10 ที่ออกโดยกระทรวงมหาดไทย เมื่อปี 2493 เนื่องจากเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรม เพราะกฎดังกล่าว กำหนดอัตราเงินเดือนของผู้จบกฎหมายจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองน้อยกว่าผู้ที่จบจากสถาบันอื่น ด้วยเห็นว่ามีการเรียนการสอนแบบตลาดวิชา ผู้เรียนไม่ได้มา

เรียนในชั้นเรียนเหมือนมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ในที่สุดกระทรวงมหาดไทยต้องยกเลิกกฎดังกล่าว ในที่สุด (สุปรีดา ลอตระกูล, 2533 : 25)

ในปลายเดือน มิถุนายน 2494 หลังจากที่รัฐบาลปราบกบฏแมนฮัตตันแล้ว รัฐบาลประกาศกฎอัยการศึกเพื่อรักษาสถานการณ์บ้านเมือง และเข้ายึดครองมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งหมดโดยไม่ยอมถอนตัว แม้จะยกเลิกกฎอัยการศึกแล้ว ทำให้นักศึกษาไม่มีที่เรียน นักศึกษาจึงรวมตัวกันก่อตั้งเป็นขบวนการ 11 ตุลาคม 2484 เดินขบวนร้องขอมหาวิทยาลัยคืนจากรัฐบาล ในที่สุดรัฐบาลตกลงคืนมหาวิทยาลัยแก่นักศึกษาตามคำเรียกร้อง ขบวนการ 11 ตุลาคม 2494 ก็สลายตัวไป (มานพ สุวรรณวิเศษศรี, 2529 : 58)

ในปี 2495 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามจับกุมกวาดล้างขบวนการสันติภาพ คณะกรรมการนักศึกษาธรรมศาสตร์หลายคนถูกจับพร้อมกับนักหนังสือพิมพ์ และนักเขียนจำนวนมาก ความเข้มงวดของรัฐบาล ทำให้กิจกรรมนักศึกษาเงยบลงไปอีกครึ่งหนึ่ง (อานนท์ ภัคดีวงศ์, 2527 : 95)

ต่อมา ในปี 2500 มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ปรากฏข้อกล่าวหาว่าฝ่ายรัฐบาลใช้วิธีโกงการเลือกตั้ง ดังนั้น นักศึกษาจึงร่วมกันประท้วงการเลือกตั้งสกปรก ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่นักศึกษาจากทุกสถาบันเข้าร่วมการเคลื่อนไหวทางการเมือง เพื่อรักษาผลประโยชน์ของประชาชนโดยการอภิปรายและชุมนุมประท้วง รวมทั้งการลดธงครึ่งเสาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในครั้งนั้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ประกาศยึดอำนาจการปกครอง ในปี 2501 ทำการกวาดล้างจับกุม นักการเมือง นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ และนักศึกษาจำนวนหลายร้อยคน ยกเลิกรัฐธรรมนูญ และประกาศใช้ธรรมนูญการปกครอง 2502 โดยมีมาตรา 17 ที่ให้อำนาจเด็ดขาดแก่นายกรัฐมนตรี

ภายหลังการรัฐประหารของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัฐบาลพยายามควบคุมสื่อมวลชนทุกชนิด จำกัดการแสดงออกทางความคิดเพื่อมิให้นิสิตนักศึกษาสนใจปัญหาบ้านเมือง มีการปิดกั้นการแสดงออกแม้แต่ภายในมหาวิทยาลัย โดยการส่งผู้บริหารระดับสูงในรัฐบาลมาดำรงตำแหน่งสำคัญในมหาวิทยาลัย คือ จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน พ.ศ. 2503-2505 ในขณะที่เดียวกัน ให้จอมพลประภาส จารุเสถียร เป็นอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยด้วย มีการยกเลิกระบบสโมสรนักศึกษาแบบเก่าที่มาจากกาเลือกตั้งของนักศึกษาให้การดำเนินการของสโมสรอยู่ในการควบคุมของอธิการบดี ให้อธิการบดีแต่งตั้งอาจารย์มาเป็นกรรมการสโมสรนักศึกษา ทำหน้าที่นายกสโมสร อุปนายก และกรรมการชุมนุม ให้ประธานชุมนุมเลือกนักศึกษามาเป็นผู้ช่วยงานชุมนุมละ 1 คน และแต่งตั้งกรรมการชุมนุมจากคณะต่าง ๆ คณะละ 1 คน กิจกรรมที่จัดภายในมหาวิทยาลัยยุคนี้ เป็นการส่งเสริมกิจกรรมประเภทบันเทิง เช่น งานบอลล์ งานรับน้องใหม่ งานฟุตบอลประเพณี งานประเพณีตามเทศกาลและนักขัตฤกษ์โดยเน้นความหรูหรายิ่งใหญ่ จนมีการเรียกมหาวิทยาลัยในบรรยากาศดังกล่าวว่า อยู่ใน ยุคสายลมและแสงแดด (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2535)

: 254) ความสนุกสนานบันเทิงเรีงรมย์ดังกล่าวสร้างความคับข้องใจให้กับนิสิตนักศึกษาบางกลุ่ม ที่ได้แสดงความในใจถึงสภาพมหาวิทยาลัยในขณะนั้นว่า

...ท่ามกลางสภาพการพัฒนาประเทศของ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นิสิตนักศึกษาตกอยู่ในความมืดบอดทางปัญญา ไม่มีสิทธิเสรีภาพในการจัดตั้งองค์กรเพื่อพัฒนาตนเอง แต่โดยครอบงำและถูกกดขี่ลิดรอนสิทธิเสรีภาพทางการเมือง บรรยากาศตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ไม่มีสภาพเป็นแหล่งเพาะจิตสำนึกให้เข้าร่วมในการยกระดับความอยู่ดีกินดีของคนในชาติ ในทางตรงข้ามนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ มีกิจกรรมหลักเพียงเพื่อสร้างสรรค์อาณาจักรแห่งสถาบัน พวกเขาแสดงออกด้วยการยกคณะตีกัน จัดงานลีลาศเลียนแบบชนชั้นสูง และใช้จ่ายเงินทองอย่างฟุ่มเฟือยในงานฟุตบอลประเพณี... (ชัชศิริ สมุทวณิช, 2521 : 158)

จากการถูกปิดกั้นในการแสดงออกดังกล่าว นิสิตนักศึกษาบางส่วนจึงหาทางออกด้วยการจัดกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ในรูปของการออกค่ายอาสาพัฒนาชนบท ซึ่งต่อมาได้รับความนิยมอย่างสูง กิจกรรมค่ายอาสาพัฒนาเริ่มขึ้นเมื่อนิสิตนักศึกษากลุ่มหนึ่งซึ่งเรียกตนเองว่า กลุ่มนิสิตนักศึกษา 5 มหาวิทยาลัย เป็นกลุ่มอิสระไม่สังกัดสมาคมใด ได้ร่วมกันจัดตั้งค่ายอาสาสมัครเพื่อการสัมมนาขึ้นในปี 2501 และดำเนินการต่อมาในปี พ.ศ. 2503-2505 (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ, 2527 : 12) นอกจากนั้น ยังมีกลุ่มอาสาสมัครทำงานเพื่อสังคมแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งการดำเนินกิจกรรมนี้นิสิตนักศึกษาจึงมีบทบาทเสมือนตัวแทนของรัฐ และรัฐบาลก็ให้การสนับสนุนด้วยดี

ภายหลังการอสัญกรรมของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จอมพลถนอม กิตติขจร ได้สืบทอดอำนาจต่อมา มีการสานต่อนโยบายการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ด้วยการเร่งพัฒนาเศรษฐกิจ ส่งเสริมการลงทุนภายในประเทศ และขยายการศึกษาระดับอุดมศึกษาไปสู่ภูมิภาค มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้นทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ตลอดจนตั้งสถาบันการศึกษา ระดับสูงเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ และการจัดตั้งคณะใหม่ ๆ ขึ้นในสถาบันอุดมศึกษาที่มีอยู่เดิม ทำให้จำนวนนิสิตนักศึกษาเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย จาก 47,179 คน ใน พ.ศ. 2504 เป็น 118,601 คน ใน พ.ศ. 2515 (สุปรีดา ลอตระกุล, 2529 : 53) นิสิตนักศึกษาจึงกลายเป็นชนชั้นเกิดใหม่ในสังคม ที่ถูกกำหนดให้มีหน้าที่ในการเรียนเพียงอย่างเดียว โดยผ่านการคัดเลือกตามขั้นตอนของระบบการศึกษา การศึกษาระดับอุดมศึกษา จึงกลายเป็นโอกาสของคนชั้นกลางในสังคมที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจดีกว่าคนส่วนใหญ่

ในด้านกิจกรรมภายในมหาวิทยาลัยในยุคนี้ ลักษณะและประเภทของกิจกรรมยังคงเป็นกิจกรรมตามประเพณี และเทศกาล เช่น งานวันสถาปนามหาวิทยาลัย การแข่งขันกีฬา การแสดงบนเวที งานไหว้ครู กีฬาคณะ การประกวดกองเชียร์ การแปรอักษร ตลอดจนงานรื่นเริงต่าง ๆ เช่น การแสดงในงานกาชาด การจัดงานออกร้านวันปีใหม่ของแต่ละคณะ งานกิจกรรมสนุกสนานบันเทิงที่เคยเรียบง่ายได้แปรเปลี่ยนเป็นกิจกรรมหรูหรา ฟุ้งเฟ้อและประชันขันแข่งกันมากขึ้น และกิจกรรมรณรงค์ใหม่ก็มีความรุนแรงในลักษณะของการข่มขู่ใช้อำนาจผู้บริหารมหาวิทยาลัยในช่วงนี้แทบไม่สนใจนิสิตนักศึกษาอย่างจริงจัง จนกระทั่งดูเหมือนว่าจะให้นิสิตนักศึกษาใช้อำนาจปกครองกันเอง มีการตัดสินใจโหวตกันในห้องเชียร์มีการบังคับและจำกัดสิทธิของนิสิตนักศึกษาใหม่ และยังสร้างความรู้สึกนิยมสถาบัน นิยมคณะ จนบางครั้งมีการทะเลาะวิวาทในการแข่งขันกีฬา ซึ่งอาจารย์และนิสิตนักศึกษาบางส่วนได้สะท้อนภาพบรรยากาศและกิจกรรมภายในมหาวิทยาลัยในขณะนั้นไว้ใกล้เคียงกัน เช่น

...บทบาทของนักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งนี้ กำลังดำเนินไปด้วยแรงเฉื่อย อันเป็นผลมาจากความพยายามของนักศึกษารุ่นก่อน ๆ ตัวแทนของนักศึกษาในกิจกรรมต่าง ๆ มิได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนเท่าที่ควร สิ่งที่ยากตำราไร้สาระจึงแทรกอยู่ตามงานต่าง ๆ เช่น ความกักขะเพื่อภราดรภาพในงานน้องใหม่ ความมัวเมาถือพวกพ้องในงานกีฬา เป็นความต่ำช้าที่เราไม่ถือ แต่ก็รักษาไว้ คล้ายกับไม่เคยพิจารณาว่าสิ่งใดควรเลือก สิ่งใดควรละ การที่ผู้แทนนักศึกษาทุ่มเทเงินทองที่ตัวเองไม่เคยพยายามหา ให้กับการสร้างเวทีเด่นรำกัน ตีมันกันนั้น มีประโยชน์อะไร... (เทพศิริ สุขโสภา, 2510 : 30)

ส่วนบรรยากาศทางวิชาการที่จะกระตุ้นให้เกิดการใฝ่รู้ โต้แย้งทางความคิดนั้น
ปรากฏว่า

...ทุกวันนี้ ปัญหาระหว่างอาจารย์ต่อนิสิตมีมากเต็มทน ทำให้ความใกล้ชิดที่ควรมีกลายเป็นความห่างเหินไปทุกที ทั้งมหาวิทยาลัยแทบจะหาที่พึ่งอะไรที่เป็นแก่นสารไม่ได้ ทุกวันนี้ นิสิตเกษตรศาสตร์มีชีวิตอยู่อย่างสำราญมาก จนขาดความกระตือรือร้นในทางการศึกษาไม่มีการรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน แล้วถกเถียงปัญหาทางวิชาการหรือพูดคุยกันในเรื่อง ศิลป วัฒนธรรม หรือโบราณคดี มีนิสิตสักกี่คนที่เข้าใจในปรัชญาชีวิต และเห็นคุณค่าของชีวิต ส่วนใหญ่มิได้มุ่งแสวงหาวิชาการอย่างแท้จริง และมีได้มุ่งศึกษาให้สมนามนักศึกษา กลับเรียนให้สอบไล่ได้ในปีหนึ่ง ๆ เท่านั้น โดยไม่คำนึงว่าตนจะได้รับความรู้จริงหรือไม่ การอ่านหนังสือ

นอกเวลาเพื่อเสริมสร้างพุทธิปัญญาเกือบจะไม่มี การถกเถียงกัน
 เพื่อให้ความรู้แตกฉานเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดน้อยที่สุด แม้แต่
 ในห้องเรียนเอง การซักถามอาจารย์เกี่ยวกับข้อสงสัยต่าง ๆ
 เกือบจะกลายเป็นสิ่งสุดวิสัย... (รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2503 : 10)

ในขณะที่เดียวกันภาพของการจัดกิจกรรมภายในมหาวิทยาลัยในห้วงเวลาดังกล่าว
 แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตภายในรั้วมหาวิทยาลัยไทยในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี

...ดังเช่นมหาวิทยาลัยหลายแห่งของเรา ซึ่งมักจะมีชื่อเสียงในเรื่อง
 การรื่นเริงบันเทิงใจ การดำเนินงานของชุมนุมต่าง ๆ ส่วนใหญ่ยังมี
 การใช้จ่ายเงินไปในทางสุรุ่ยสุร่าย มีการจัดงานบอลล์ที่ศรีนคร
 งานลีลาศโตรุ่ง การประกวดเทพีในงานการสังสรรค์ทุกวันนี้ได้ขยาย
 ขอบเขตออกไปอย่างกว้างขวาง เหลือที่จะจดจำได้หมด เช่น การจัด
 งานสังสรรค์ระหว่างอาจารย์กับอาจารย์ อาจารย์กับนิสิต และนิสิตกับ
 นิสิต มีงานต้อนรับปีใหม่ส่งท้ายปีเก่า งานต้อนรับน้องใหม่ของ
 มหาวิทยาลัย งานต้อนรับน้องใหม่ของคณะต่าง ๆ งานต้อนรับน้องใหม่
 ที่เรียนอยู่ในหมู่เดียวกัน งานสังสรรค์ภาค สังสรรค์จังหวัด สังสรรค์
 โรงเรียนเก่า สังสรรค์หอพัก สังสรรค์ชั้นปี สังสรรค์เมเยอร์ การฉาย
 ภาพยนตร์ และการแสดงดนตรีของแต่ละคณะของชุมนุมและสโมสร
 นิสิต เป็นการมุ่งหวังกอบโกยความอภิรมย์ให้กับชีวิต งานสังสรรค์
 ซึ่งจัดอย่างฟุ่มเฟือยและฟิถีพิถัน มักกลายเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา
 มากเกินไป หอประชุมไม่ค่อยว่างเว้นจากการแสดง นิสิตมีงานหรือ
 กิจกรรมหลายอย่าง นิสิตจึงเสียเวลาในการเตรียมงานโดยหยุดเรียน
 เพื่อเตรียมงาน และเมื่อเสร็จสิ้นงานแล้ว ก็หยุดเรียนตามมามาก
 มหาวิทยาลัยไม่ได้สั่งให้หยุด นิสิตกลับหยุดกันเองโดยไม่เข้าชั้นเรียน
 บางคณะอาจารย์เข้าชั้นสอน มีนิสิตขาดมาก เมื่อไต่ถามก็ได้รับคำ
 บอกเล่าว่า ไปเตรียมงานนั้นงานนี้... (ประทีป ราชแพทยาคม,
 2512 : 50)

ลักษณะของกิจกรรมนักศึกษาที่เน้นหนักในเชิงของกิจกรรมทางอารมณ์ที่เน้นความ
 สนุกสนานเพลิดเพลินดังกล่าว ได้ดำรงอยู่และเติบโตเรื่อยมา จนกระทั่งมีการวิเคราะห์วิจารณ์
 กันมากขึ้น จึงได้ลดความสำคัญลงในปลายยุคนี้

2. การเติบโตของกิจกรรมทางปัญญา

กิจกรรมทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นและคงอยู่อย่างกว้างขวางนั้น ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางทั้งจากนักศึกษาบางกลุ่มและจากสังคม เมื่อมีมหาวิทยาลัยมากขึ้น และมีนักศึกษามากขึ้น กิจกรรมที่เน้นความสนุกสนานและความบันเทิงต่าง ๆ ถูกสงสัยในคุณค่าและเริ่มถูกมองว่าเป็นสิ่งแปลกแยก จนมีผู้กล่าวว่า

...เขาเรียกเราว่า นิสิตนักศึกษาสำหรับให้เป็นคำที่หมายถึง ชนชั้นหนึ่ง
ที่ต่างหากออกไป เป็นชนชั้นอภิสิทธิ์ในการเล่นการพนันในมหาวิทยาลัย
ยกพวกเข้าตีกัน หรือทำผิดกฎหมายในวันแข่งขันกีฬาประเพณี...
(วิทยากร เชียงกุล, 2529 : 58)

สภาพดังกล่าว ได้สร้างความอึดอัดและความไม่พอใจให้กับนิสิตนักศึกษาบางกลุ่ม ซึ่งมีจำนวนน้อย ทำให้ได้รู้จักกันและได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มอิสระเล็ก ๆ พุดคุย สนทนาแลกเปลี่ยนความคิด และเริ่มต้นทำกิจกรรมที่ต้องการร่วมกัน อันได้แก่ การประชุม สัมมนา อภิปราย และจัดทำหนังสือ สิ่งพิมพ์เพื่อเผยแพร่ความคิดของกลุ่มในเวลาต่อมา กลุ่มเหล่านี้มีทั้งที่เป็นกลุ่มอิสระและเป็นกลุ่มสังกัดองค์กร ที่สำคัญมีดังนี้

กลุ่มอิสระ เป็นการรวมตัวของนิสิตนักศึกษาที่มีความสนใจและแนวคิดใกล้เคียงกัน ทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน สมาชิกของกลุ่มอาจเป็นนิสิตนักศึกษาในสถาบันเดียวกัน หรือต่างสถาบัน กลุ่มอิสระสำคัญ ๆ ในยุคนี้ ได้แก่ กลุ่มเจ็ดสถาบัน ชมรมปริทัศน์เสวนา กลุ่มเศรษฐกรรม กลุ่มไอเซค และชมรมพระจันทร์เสี้ยว (ม.ธ.) สภากาแฟ (ม.ก.) กลุ่มหนุ่มหน้าสาวสวย เป็นต้น และแต่ละกลุ่มได้จัดกิจกรรมสนทนา อภิปราย ตลอดจนเชิญวิทยากรมาให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ที่สนใจเป็นระยะ ๆ และที่สำคัญ คือ การผลิตสิ่งพิมพ์เพื่อสื่อความคิดของกลุ่ม ลักษณะการเผยแพร่แนวคิดเป็นทั้งในรูปบทความทางวิชาการ บทกวี เรื่องสั้น เรื่องยาว และเรื่องแปล นอกจากการผลิตสิ่งพิมพ์ของกลุ่มแล้ว ยังมีเวทีให้เผยแพร่ ความคิดได้อีก คือ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ซึ่งมี สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นบรรณาธิการ ได้จัดพิมพ์ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับนิสิตนักศึกษาและสังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับบัณฑิต ในเวลาต่อมา (ศึกษาเพิ่มเติมจาก สุนทรী อาสะไวย์ และสุภาภรณ์ จรัสวัฒน์, 2530 ; ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2529)

กลุ่มสังกัดองค์กร นอกจากกลุ่มอิสระดังกล่าวแล้ว ในยุคนี้ยังมีการเคลื่อนไหวของนิสิตนักศึกษาในลักษณะของกลุ่มที่มีการจัดตั้งขึ้นภายใต้องค์กร ทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย ได้แก่ กลุ่มค่ายอาสาพัฒนาชนบทของสถาบันต่าง ๆ เช่น ชุมนุมนิสิตนักศึกษาไทยมุสลิม ค่ายอาสาพัฒนา 4 สถาบัน นิสิตนักศึกษานูรณะชนบท ค่ายอาสาของสำนักกลาง

นักเรียนคริสเตียน สมาคมนิสิตนักศึกษาสัมพันธ์ ค่ายอาสามหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ ค่ายนิสิต นักศึกษาพัฒนาบ้านเซเวียร์ ค่ายอาสาศึกษานิเทศศาสตร์วิทยาลัยกรุงเทพ เป็นต้น

นอกจากกลุ่มค่ายอาสาพัฒนาชนบทแล้ว องค์กรทางด้านศาสนา คือ สำนักกลาง นักเรียนคริสเตียน และยุวพุทธิกสมาคม ได้พยายามเป็นศูนย์กลางในการกระตุ้นนักศึกษา ให้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อพัฒนาตนเอง และทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม โดย ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยได้มีส่วนสนับสนุนกิจกรรมของนิสิตนักศึกษา มาตั้งแต่ พ.ศ. 2501 ด้วยการช่วยเหลือด้านค่ายอาสาพัฒนาและการจัดอบรมต่าง ๆ ให้แก่นิสิตนักศึกษาในปี 2510 ได้จัดการสัมมนาผู้นำนิสิตนักศึกษาทั่วประเทศในเรื่องบุคลิกภาพการเป็นผู้นำของ นักศึกษา ในการสัมมนาครั้งนี้ได้มีความพยายามที่จะรวมกลุ่มนักศึกษาให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยการตั้งศูนย์นิสิตนักศึกษายุวพุทธิกขึ้นมา แต่ศูนย์ดังกล่าวยังไม่มีกิจกรรมอะไรก็ล้มเลิก ไปในระยะเวลาอันสั้น

ส่วนสำนักกลางนักเรียนคริสเตียน, สนค. (Student Christian Center) เป็นศูนย์ บริการนักศึกษาในระดับสูง กิจกรรมของ สนค. แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายกิจกรรมสำหรับผู้ อยู่ในหอพัก ซึ่งเน้นทางด้านศาสนา และฝ่าย Center เป็นการบริการสำหรับนักศึกษาทั่วไป ฝ่าย Center ได้แบ่งกลุ่มกิจกรรมออกเป็นหลายกลุ่มตามความสนใจของสมาชิก เช่น กลุ่มละคร กลุ่ม ภาษาอังกฤษ กลุ่มอาสาสมัคร สภากาแฟ เป็นต้น

ระหว่างวันที่ 7-8 มกราคม 2509 กลุ่ม Center ได้จัดให้มีการสัมมนาครั้งใหญ่เรื่อง ความรับผิดชอบทางจริยธรรมเป็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ ซึ่งมีองค์ปาฐกถาที่สำคัญ คือ อาจารย์ป่วย อึ้งภากรณ์ คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานศาลฎีกา อาจารย์หมวก ไชยสังการณ์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียน ปรีธรรอแวลวิทยาลัยเชียงใหม่ และประธานสภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย นอกจากนี้ ยังมี กลุ่มบุคคลเข้าร่วมในฐานะพี่เลี้ยงของกลุ่มสมมนาย่อย เช่น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เกษม ศิริสัมพันธ์ เสน่ห์ จามริก สมศักดิ์ ชูโต มัทนี โมฆดารา จินตนา ยศสุนทร โกศล ศรีสังข์ นิพนธ์ คันธเสวี และ วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เป็นต้น การสัมมนาครั้งนี้ มีนักศึกษาเข้าร่วม 158 คน สาระสำคัญของการสัมมนา คือ การชี้ให้เห็นถึงภาระรับผิดชอบทางจริยธรรมต่อ สังคม ว่าต้องเริ่มจากบทบาทของมหาวิทยาลัย อันหมายถึงอาจารย์และนักศึกษา ข้อคิดเห็น ดังกล่าวถูกนำไปเผยแพร่สู่มหาวิทยาลัยต่าง ๆ จากจุดนี้เอง ทำให้เกิดการจัดกลุ่มกิจกรรมใน รูปแบบของการถกเถียงปัญหาของสังคมที่เรียกว่า สภากาแฟ (Coffee Clubs) ซึ่งเป็นกิจกรรม ที่ทำในสำนักกลางนักเรียนคริสเตียนแพร่หลายไปยังมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เช่น สภากาแฟ (มก.) กลุ่มเศรษฐกรรม กลุ่มไอเซค กลุ่มผู้หญิงจุฬา (จพ.) กลุ่มวลัญชทัศน์ (มช.) เป็นต้น

ในเวลานั้น นอกจากมีกลุ่มต่าง ๆ เกิดขึ้นในสถาบันระดับอุดมศึกษาแล้ว ยังมีกลุ่ม ในโรงเรียนมัธยมศึกษาที่ได้ร่วมกันจัดนิทรรศการทางวิชาการเกี่ยวกับการเรียนการสอน แต่ ภายหลังมีความสนใจที่จะรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์แก่สังคมหลายกลุ่ม เช่น

กลุ่มยูวชนสยาม กลุ่มม้าหิน กลุ่มสิกขเสวนา กลุ่มหกลีบ และกลุ่มเยาวชนอิสระ เป็นต้น (แสงชัย [นามแฝง], 2527 : 33-45)

จากสภาพสังคมในยุคเร่งรัดพัฒนาประเทศ ซึ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปทุกส่วนของสังคมไทย สังคมมหาวิทยาลัยก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กิจกรรมนิสิตนักศึกษาซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของสังคมมหาวิทยาลัย เริ่มจุดประกายที่หลากหลายออกจากกิจกรรมแบบเดิม ๆ ในอดีต นิสิตนักศึกษาที่ไม่เห็นด้วยกับรูปแบบกิจกรรมที่ดำเนินอยู่ เริ่มคิดค้นแสวงหาในสิ่งที่ตนเองต้องการและนำพาตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้องกับสังคมมากขึ้น ตามคติความเชื่อของกลุ่มที่ว่า มหาวิทยาลัยต้องรับผิดชอบสังคม และจากการเริ่มต้นในระบอบนี้ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของสังคมโดยนิสิตนักศึกษาในเวลาต่อมา

ในกลางปี 2511 ในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ได้พยายามผ่อนคลายนโยบายแบบเผด็จการที่มีมายาวนาน โดยการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับที่ 8 เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน 2511 ทำให้นักศึกษาประชาชนซึ่งรอคอยบรรยากาศของประชาธิปไตย มีความตื่นตัวทางการเมืองเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเพียงวันเดียว บรรดาประชาชนและนักการเมืองกลุ่มหนึ่ง ซึ่งได้จัดการชุมนุมอภิปรายขึ้น ณ ห้องสนามหลวง ผลปรากฏว่าทางรัฐบาลไม่ยินยอมให้มีการอภิปราย และมีการจับกุมนักการเมืองกลุ่มดังกล่าว จำนวน 5 คน โดยกล่าวหาว่าเปิดไฮปาร์คหรืออภิปรายในที่สาธารณะโดยไม่ได้รับอนุญาต ส่งผลให้นักศึกษาและประชาชนที่เข้าร่วมฟังการอภิปรายไม่พอใจจึงได้เดินขบวนประท้วงไปยังรัฐสภา นับเป็นการเดินขบวนครั้งแรกในรอบ 10 ปี ของนักศึกษา นับตั้งแต่ปี 2501 เป็นต้นมา นอกจากนี้ นิสิตนักศึกษายังได้ประท้วงการขึ้นค่าโดยสารรถประจำทางจาก 50 สตางค์ เป็น 75 สตางค์ ได้เป็นผลสำเร็จ โดยรัฐบาลยอมลดค่าโดยสารลงมาเท่าเดิม

ในต้นปี 2512 รัฐบาลกำหนดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรขึ้น ในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2512 โดยมีการรณรงค์หาเสียงตั้งแต่ปี 2511 นิสิตนักศึกษาจาก 15 สถาบันได้รวมตัวกันเพื่อเข้าสังเกตการณ์เลือกตั้ง โดยใช้ชื่อกลุ่มว่ากลุ่มนิสิตนักศึกษาอาสาสมัครสังเกตการณ์การเลือกตั้ง และถือเอาวันที่ 1 ธันวาคม 2511 ซึ่งเป็นวันประชุม เป็นวันกำเนิดกลุ่มฯ และได้พัฒนาไปสู่องค์กรกลางที่เป็นศูนย์กลางของนิสิตนักศึกษาทั่วประเทศ คือ ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (National Student Center of Thailand) (พิศศักดิ์ นีวาตพันธ์, 2513 : 24-25) เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2515

ส่วนบรรยากาศภายในสถาบันอุดมศึกษา ก็มีลักษณะจำลองจากบรรยากาศในสังคม นิสิตนักศึกษามีความตื่นตัวในเรื่องสิทธิเสรีภาพมากขึ้น การรวมตัวเพื่อประท้วง เรียกร้องเกิดขึ้นแทบทุกสถาบัน ส่วนมากจะเกิดจากแรงกดดันของระบบบริหารและระบบการปกครองภายในสถาบันของตน เช่น การเรียกร้องให้มีการเลือกตั้งกรรมการสโมสร ที่มาจากนักศึกษาโดยตรง นักศึกษามหาวิทยาลัยมหิดลเรียกร้องให้มหาวิทยาลัยยินยอมให้นักศึกษาที่คะแนนไม่ถึง 70% ในปีที่ 3 เรียนต่อในปีที่ 4 ได้ (พ.ศ. 2512) นักศึกษาวิทยาลัยอาชีวศึกษาขอให้

วิทยาลัยประสาทปริญญาตรีเมื่อสำเร็จตามหลักสูตร (พ.ศ. 2513) นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เดิมชบวนต่อต้านการคอร์รัปชันในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2513) (นิตยา นิลกำแหง, 2525 : 53) นักศึกษาวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร ขอให้พิจารณาฐานะวิทยาลัยเป็นมหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2514) นักศึกษาคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรียกร้องให้ยกเลิกการคิดคะแนนสอบแบบหน่วยกิต และให้กลับไปใช้แบบร้อยละเหมือนเดิม ตลอดจนการต่อต้านการให้อภิสิทธิ์แก่บุคคลจากหน่วยงานต่าง ๆ เข้าเรียนในมหาวิทยาลัยโดยไม่ผ่านการสอบคัดเลือก เช่น ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ รวมทั้งบางครั้งก็ชุมนุมเรียกร้องให้ปลดอาจารย์หรือผู้บริหารบางคน บางกรณีก็เรียกร้องให้ปฏิบัติงานต่อ รวมทั้งต่อต้านกิจกรรมฟุ่มเฟือยต่าง ๆ โดยเฉพาะฟุตบอลประเพณี จุฬา-ธรรมศาสตร์ เป็นกิจกรรมที่ถูกต่อต้านมากที่สุด และในปี 2514 มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหง ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเปิดและเป็นมหาวิทยาลัยที่เน้นการสอนทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ จึงเป็นการขยายแหล่งของการเคลื่อนไหวเพื่อแสดงพลังความคิดและความต้องการของนิสิตนักศึกษาเพิ่มขึ้นอีก

ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของนิสิตนักศึกษานั้น เกิดขึ้นท่ามกลางบรรยากาศที่มีการแสดงออกอย่างกว้างขวางทั้งภายในและภายนอกสถาบัน สิ่งพิมพ์หลายประเภทเป็นเวทีของการแสดงความคิดเห็นของอาจารย์และนักศึกษา เช่น วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับนิสิตนักศึกษา สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับบัณฑิต วิทยาลัยปริทรรศน์ ชัยพฤกษ์ฉบับนักศึกษาประชาชน นิสิตนักศึกษาฉบับมหาวิทยาลัย นิตยสารจตุรัส วลีชูทัศน์ ลอมฟาง สารสภาน้ำโดม เสียงนักศึกษา เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีหนังสือเล่มที่มีอิทธิพลต่อความคิดของนิสิตนักศึกษาในยุคนี้ก็เป็นจำนวนมาก

ส่วนกลุ่มอิสระที่ปรากฏอยู่ตามมหาวิทยาลัยที่มีมาบ้างก่อนหน้านั้น ยังคงดำเนินกิจกรรมวิพากษ์สังคมอยู่เป็นระยะ ๆ ได้แก่

1. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้แก่ กลุ่มเศรษฐกิจ กลุ่มสภาน้ำโดม กลุ่มผู้หญิง มธ. กลุ่มนิติศึกษา
2. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้แก่ กลุ่มฟื้นฟูโซดัสใหม่ กลุ่มผู้หญิงจุฬาฯ ชมรมรัฐศึกษา
3. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้แก่ กลุ่มสภากาแฟ กลุ่มแรงงานเศรษฐศาสตร์
4. มหาวิทยาลัยรามคำแหง ได้แก่ กลุ่มชมรมคนรุ่นใหม่ กลุ่มวินเสาร์ กลุ่มสภาหัวหมาก กลุ่ม 16 มกรา
5. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้แก่ ชมรมวรรณศิลป์ และแนวร่วมนักศึกษา เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า การดำเนินกิจกรรมของนิสิตนักศึกษาในยุคนี้ ไม่มีการโจมตีหรือทำร้ายอำนาจรัฐโดยตรงเลย เป็นแต่เพียงการแสดงความคิดเห็น ไม่มีการเคลื่อนไหวในเชิงปฏิบัติอย่างแท้จริง การเคลื่อนไหวส่วนใหญ่เป็นการเรียกร้องจากผู้บริหารมหาวิทยาลัย ทั้งในเรื่องการเรียนการสอน การบริหารงาน การยกสถานะภาพทางวิชาการ ทั้งในส่วนสถาบันและกลุ่มการมี

ส่วนการบริหารกิจกรรมนิสิตนักศึกษา ในระยะก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ในส่วนของมหาวิทยาลัย มีการแต่งตั้งอาจารย์ดำรงตำแหน่งบรรยเวกษ์ ทำหน้าที่ดูแลการดำเนินงานและการทำกิจกรรมของนิสิตนักศึกษา รูปแบบกิจกรรมนิสิตปรากฏในรูปสโมสรมีคณะกรรมการกลาง ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนคณะ ตำแหน่งกรรมการได้จากการเลือกตั้งภายในจากผู้แทนคณะต่าง ๆ

เนื่องจากความเรียบง่ายของกิจกรรมนิสิตดังกล่าว จึงพบว่ารูปแบบขององค์กรนิสิตมิได้มีความซับซ้อนแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงการตั้งคณะกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนของคณะ เข้ามาร่วมดำเนินกิจกรรมเท่านั้น แต่เมื่อมหาวิทยาลัยมีการพัฒนาและมีความซับซ้อนมากขึ้นในยุคต่อมา การขยายตัวของมหาวิทยาลัยทำให้จำนวนนักศึกษาเพิ่มขึ้น มีการเรียนการสอนในหลายสาขาวิชาและด้วยวิธีการที่หลากหลายขึ้น การพัฒนาคณาจารย์ของมหาวิทยาลัยโดยการให้ทุนไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ ทำให้อาจารย์เหล่านั้นได้พบเห็นลักษณะมหาวิทยาลัยที่เป็นสากลซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับมหาวิทยาลัยของไทยแล้ว สภาพมหาวิทยาลัยของไทยในยุคนั้นไม่ได้มีการบริหารและดำเนินงานตามหลักการที่แท้จริงของมหาวิทยาลัยอย่างเพียงพอ และได้มาตรฐานสากล จากบันทึกการสัมมนาปัญหาและบทบาทมหาวิทยาลัยในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2507 ศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ ได้เสนอหลักการสำคัญของมหาวิทยาลัย 3 ประการ คือ University Autonomy, Academic Freedom และ Student Government ซึ่งในประเด็นที่ 3 ท่านได้อธิบายว่า มหาวิทยาลัยควรยึดถือหลักการ

...ความสามารถที่นักศึกษาจะควบคุมดูแลตนเองได้ มหาวิทยาลัยควรให้มี student government ให้มีการปกครองกันเองในหมู่นักศึกษา ข้อนี้เป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นการเสริมสร้างและเป็นการฝึกหัดให้เด็ก ซึ่งจะเป็นผู้ใหญ่ออกไปเป็นผู้นำของชาติในแขนงวิชาต่าง ๆ ในวันข้างหน้าได้เริ่มฝึกวิถีชีวิตแห่งการเข้าสู่การเป็นผู้นำ สร้าง sense of leadership ให้มีขึ้นด้วย... (อดุลย์ วิเชียรเจริญ, 2507 : 58)

จากแนวคิดในการพยายามปรับเปลี่ยนมหาวิทยาลัยให้เข้าสู่ระบบที่เป็นสากลมากขึ้น ผนวกกับสถานการณ์ทางสังคมในเวลาต่อมา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริหารกิจกรรมนักศึกษา ทั้งในระดับมหาวิทยาลัย และระดับนิสิตนักศึกษา อันเป็นความพยายามที่จะผลักดันไปสู่หลักการปกครองตนเองของนักศึกษาดังกล่าว ซึ่งพัฒนาการหลัก ๆ ของโครงสร้างการบริหารองค์กรกิจกรรมนิสิตศึกษามีดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การบริหารกิจกรรมนิสิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ให้นิสิตได้ฝึกการทำงานร่วมกัน รู้จักปกครองตนเอง เน้นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์และนิสิต การบริหารกิจกรรมจึงดำเนินไปในรูปแบบที่อาจารย์และนิสิตทำกิจกรรมร่วมกัน กิจกรรมที่จัดมักเป็นกิจกรรมภายในมหาวิทยาลัยและเป็นไปเพื่อการพัฒนาตนเองเป็นหลัก โครงสร้างการบริหารกิจกรรมสโมสรนิสิตใช้รูปแบบโครงสร้างที่มีองค์กรบริหารคณะเดียว คือ คณะกรรมการกลาง

เมื่อมหาวิทยาลัยมีความซับซ้อนมากขึ้น จึงมีการตราระเบียบสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2503 ขึ้น กำหนดวัตถุประสงค์ของสโมสรนิสิตไว้ดังนี้

1. ส่งเสริมความสามัคคีและแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างนิสิต
2. ฝึกฝนให้นิสิตรับผิดชอบ ในการดำเนินการจัดกิจกรรมนอกหลักสูตรของมหาวิทยาลัยซึ่งไม่ขัดกับการศึกษาตามหลักสูตร
3. ฝึกฝนให้นิสิตรู้จักรับผิดชอบในหน้าที่และการปกครองตนเอง (กอบแก้ว สิงห์ดี, 2533 : 45)

การบริหารกิจกรรมนิสิตในระดับมหาวิทยาลัยยังคงแต่งตั้งอาจารย์ประจำของมหาวิทยาลัยดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายปกครองเป็นผู้รับผิดชอบในการบริหารกิจกรรมนิสิต รวมทั้งการแต่งตั้งอาจารย์ที่ปรึกษาชมรมให้คำปรึกษาแก่ชมรมต่าง ๆ ด้วย ส่วนการบริหารกิจกรรมของสโมสรนิสิต ยังคงใช้โครงสร้างการบริหารสโมสรในรูปแบบที่มีองค์กรเดียว แต่เปลี่ยนชื่อจากกรรมการกลาง เป็น สภานิสิต

ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นิสิตได้เรียกร้องให้มีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารสโมสรนิสิตใหม่ โดยเสนอให้จัดโครงสร้างการบริหารสโมสรในรูปแบบที่มีองค์กรบริหารและสภานิสิต ด้วยเหตุผลที่ว่า เพื่อให้นิสิตมีผู้แทนเข้าร่วมในกิจกรรมของสโมสรมากขึ้น และเพื่อให้มีฝ่ายที่ทำหน้าที่ตรวจสอบการบริหารของสโมสรนิสิต อันเป็นการฝึกประสบการณ์การปกครองตามระบอบประชาธิปไตยไปในตัวด้วย ซึ่งข้อเสนอดังกล่าวมหาวิทยาลัยเห็นด้วย จึงได้ออกระเบียบเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมของนิสิต 2 ฉบับ คือ

1. ระเบียบว่าด้วยสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2510 แก้ไขเพิ่มเติม 2516
2. ระเบียบจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยว่าด้วยสภานิสิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516

สาระสำคัญของระเบียบดังกล่าวคือ การกำหนดโครงสร้างของสโมสรนิสิต เป็นรูปแบบที่ประกอบด้วยฝ่ายบริหารสโมสรนิสิต และสภานิสิต โดยให้สภานิสิตมีหน้าที่ควบคุมการบริหารของสโมสรนิสิต อันเป็นการนำหลักการปกครองตนเองของนิสิตมาใช้ให้ครบถ้วนมากยิ่งขึ้น

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งกำเนิดของความพยายามที่จะปกครองตนเองของนิสิตนักศึกษา ถ้าจะพิจารณาถึงลักษณะการปกครองตนเองของนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พบว่า นักศึกษาได้พยายามเรียกร้องเพื่อให้สามารถปกครองตนเองได้เป็นครั้งแรกในปี 2491 ตามระเบียบการสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2481 รูปแบบของสโมสรตามระเบียบดังกล่าว เป็นรูปแบบการผสมผสานการมีองค์กรปกครองตนเองในรูปสหภาพนิสิตนักศึกษา (student union) กับชุมนุมกีฬาและการพักผ่อน (club) สหภาพนักศึกษาทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการรักษาและส่งเสริมสิทธิอันพึงมีและประโยชน์ที่พึงได้ของนักศึกษาเช่นเดียวกับสหภาพแรงงาน สมาคมธุรกิจ และสมาคมอาชีพ ในขณะที่ชุมนุมกิจกรรมทำหน้าที่สนับสนุนกิจกรรมนักศึกษาด้านกีฬาและการพักผ่อน

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองช่วงต้นทศวรรษ 2500 พบว่ารูปแบบการปกครองสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขไปจากเดิม กล่าวคือ ได้มีการยกเลิกการปกครองตนเอง ให้มีเฉพาะชุมนุมทำกิจกรรม ด้วยเหตุผลที่ว่าองค์กรปกครองตนเองของนักศึกษา เป็นช่องทางให้เกิดการแทรกแซงทางการเมืองจากบุคคลภายนอก โดยเฉพาะจากคอมมิวนิสต์ ด้วยเหตุนี้ข้อบังคับที่แก้ไขใหม่ในปี 2502 2507 2508 และ 2510 จึงเป็นรูปแบบของสโมสรสำหรับกิจกรรมของชุมนุม โดยไม่มีองค์กรปกครองตนเอง และในขณะเดียวกันกิจกรรมเหล่านั้น ยังถูกควบคุมโดยอาจารย์ที่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกสโมสรและกรรมการสโมสรด้วยตามข้อบังคับสโมสร

ผลพวงจากการเปลี่ยนแปลงข้อบังคับสโมสรดังกล่าว ทำให้ทิศทางในการดำเนินกิจกรรมของนักศึกษาถูกหันเหไปให้ความสนใจเฉพาะกิจกรรมเพื่อความบันเทิง กีฬา ทัศนวิจารณ์บอลล์ ส่วนกิจกรรมด้านการเมืองและสังคมค่อย ๆ หดหายไป ผลที่ตามมาคือ การที่สังคมมหาวิทยาลัยก้าวสู่ยุคสายลมแสงแดด มหาวิทยาลัยจึงมีลักษณะเป็นเสมือนหอคอยงาช้างที่ห่างเหินจากสภาพที่แท้จริงของสังคม

ในปี 2511 ผู้บริหารมหาวิทยาลัยเห็นว่ากรณีที่อาจารย์ดำรงตำแหน่งนายกสโมสร เป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม เพราะรู้สึกผิดแปลกไปจากสถาบันอื่น ๆ เมื่อมีการประชุมระหว่างสถาบัน และเห็นว่านักศึกษาเป็นผู้ที่เติบโตพอที่จะฝึกความรับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ ของสโมสรได้แล้วจึงสมควรแก้ไขข้อบังคับว่าด้วยสโมสรเพื่อให้ให้นักศึกษาได้มีความรับผิดชอบมากขึ้น แต่ยังคงตำแหน่งที่ปรึกษาเป็นอาจารย์ หรือข้าราชการที่อธิการบดีแต่งตั้ง คอยให้คำแนะนำและควบคุมอยู่ ดังนั้น การออกข้อบังคับสโมสรฉบับใหม่ ในปี 2511 จึงนำเอาระบบการเลือกตั้งตัวแทนนักศึกษามาใช้ในการเลือกตั้งกรรมการสโมสรทุกตำแหน่ง รวมทั้งตำแหน่งนายกสโมสรด้วย แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากข้อบังคับใหม่มิได้มีผลอะไรมากมายนัก เนื่องจากเป็นการเลือกตั้งสำหรับองค์กรบริหารกิจกรรมในระดับชุมนุม มิใช่เรื่ององค์กรปกครองตนเอง

การดำเนินงานของสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ดำเนินไปได้ไม่นานก็เริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อให้มีการแก้ไขข้อบังคับสโมสร พ.ศ. 2511 ด้วยเหตุผลที่ว่า สโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีขอบข่ายงานที่คับแคบ และไม่ทันต่อสถานการณ์โดยมีการเสนอการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริหารของสโมสรให้เป็นรูปแบบขององค์การนักศึกษา ซึ่งมีจุดประสงค์ที่สำคัญ คือ เพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกฝนตนเองตามระบอบประชาธิปไตย และมีเอกภาพที่แท้จริงในหมู่นักศึกษา รูปแบบขององค์การนักศึกษาตามข้อเสนอเริ่มแรกในปี 2513 ประกอบด้วยการใช้อำนาจ 3 ฝ่าย คือ (สุนทรีย์ อาสะวีย์ และสุภาภรณ์ จรัสพัฒน์, 2530 : 190)

1. ฝ่ายบริหาร เรียกว่า คณะกรรมการบริหารนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2. ฝ่ายนิติบัญญัติ เรียกว่า สภานักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีอำนาจ

ควบคุมการบริหารงานของฝ่ายบริหาร

3. ฝ่ายตุลาการ เรียกว่า คณะกรรมการวินัยนักศึกษา มีอำนาจหน้าที่ในการ

สอบสวนกรณีพิพาทระหว่างนักศึกษารวมถึงอาจารย์ เพื่อนำเสนอต่ออธิการบดีตัดสินลงโทษ

ข้อเสนอนี้ ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการฝ่ายการนักศึกษาของอธิการบดี ซึ่งมี ศาสตราจารย์อดุล วิเชียรเจริญ เป็นประธาน คณะกรรมการฯ รับหลักการและเสนอต่อมหาวิทยาลัยสมัยพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเป็นอธิการบดี เมื่อมหาวิทยาลัยรับหลักการ สโมสรนักศึกษาจึงยกร่างองค์การนักศึกษาที่เรียกว่า ธรรมนูญการปกครองนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อย่างไรก็ตาม ร่างข้อบังคับปี 2513 ต้องประสบกับอุปสรรคหลายประการ ทั้งจากกลุ่มอาจารย์และนักศึกษาตลอดช่วงปี 2514-2515 จนกระทั่งในการประชุมสภามหาวิทยาลัย วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2516 ร่างข้อบังคับฯ ดังกล่าวได้ผ่านการรับรองจากสภามหาวิทยาลัย และประกาศเป็นข้อบังคับใช้ในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2516 โดยไม่มีคณะกรรมการตุลาการ แต่ให้เป็นอำนาจหน้าที่ของสภานักศึกษา ธรรมนูญนี้มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า ข้อบังคับมหาวิทยาลัยว่าด้วยการปกครองนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2516 กำหนดขององค์การนักศึกษาในครั้งนี้นำมาพร้อมกับการเปลี่ยนโฉมหน้าใหม่ของทบพทนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขบวนการนิสิตนักศึกษาในสังคมไทยเลยทีเดียว

ตามข้อบังคับว่าด้วยการปกครองนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2516 ได้กำหนดการปกครองนักศึกษาในรูปองค์การนักศึกษาเป็นรูปแบบที่นักศึกษามีสิทธิและหน้าที่ในการปกครองตนเอง โดยมีองค์กรหลักคือ สภานักศึกษา และองค์การบริหาร ซึ่งมีโครงสร้างดังนี้

1. สภานักศึกษา ประกอบด้วยสมาชิกสภาที่นักศึกษาเลือกตั้งขึ้น จำนวน 60 คน

โดยเลือกตามฐานะชั้นปี ปีละ 15 คน และให้มีตำแหน่งประธานสภา เลขานุการ ผู้ตรวจสอบการเงิน กรรมการฝ่ายวิชาการและการนักศึกษา และกรรมการอื่น ๆ ตามที่เห็นสมควร มีหน้าที่ตรวจสอบการทำงานของคณะกรรมการบริหาร

2. องค์การบริหาร ประกอบด้วยคณะกรรมการบริหาร และชุมนุมต่าง ๆ ของนักศึกษา คณะกรรมการบริหารประกอบด้วยกรรมการบริหาร 15 คน ที่มาจากการเลือกตั้งมีอำนาจหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย จัดทำแผนงาน และบริหารกิจการทั้งปวงที่เกี่ยวกับนักศึกษา

ชุมนุมของนักศึกษาอยู่ภายใต้การควบคุมของกรรมการบริหาร โดยให้มีกรรมการชุมนุม และสมาชิกดำเนินกิจกรรมของแต่ละชุมนุม

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในช่วงแรก การบริหารกิจการนิสิตของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในระดับมหาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2485-2507 ตำแหน่งสูงสุดด้านการบริหารกิจกรรมนิสิต คือ เลขาธิการมหาวิทยาลัย (ขณะนั้น ได้แก่ อาจารย์กวี วิสุทธารมย์) โดยมีอาจารย์จากสำนักงานอธิการบดีเป็นคณะทำงาน ในเวลาต่อมา คือ ระหว่าง พ.ศ. 2508-2515 มหาวิทยาลัยได้กำหนดตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายปกครองและสวัสดิการ เนื่องจากมหาวิทยาลัยบังคับให้นิสิตปี 1 ทุกคน พักในหอพักของมหาวิทยาลัยเพื่อให้เรียนรู้การใช้ชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกัน เป็นการอบรมให้มีน้ำใจรักในหมู่คณะ รู้จักใช้ชีวิตในมหาวิทยาลัย และได้ฝึกปฏิบัติงานตามความต้องการในหลักสูตรได้สะดวก

สำหรับโครงสร้างการบริหารกิจการนิสิตในระยะแรก คือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2488-2505 โครงสร้างการบริหารกิจกรรมนิสิตมีเพียงองค์กรเดียว คือ องค์การนิสิต (พิบูล บุญประเสริฐ, 2533 : 47) คณะกรรมการองค์การนิสิตประกอบด้วย นายกององค์การนิสิต (เลือกตั้งโดยคะแนนเสียงส่วนใหญ่ของนิสิตปี 1-5) เป็นหัวหน้าในการบริหารและปกครอง มีรองนายกององค์การฯ เற்றுณีก และเลขานุการเป็นผู้ช่วย แบ่งกิจการออกเป็น 2 ส่วน คือ คณะกรรมการบริหารนิสิต และคณะกรรมการปกครองนิสิต

คณะกรรมการบริหารนิสิต ประกอบด้วยประธานกรรมการบริหาร เลือกตั้งจากนิสิต ปี 1-5 หรือให้นายกององค์การฯ เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งนี้เองก็ได้ นอกจากนี้มีรองประธาน เற்றுณีก ปฏิคม สารณียากร เลขานุการ ประธานแผนกต่าง ๆ (ประมาณ 12 แผนก) ผู้แทนคณะทุกคณะ และประธานชุมนุมนิสิตหญิงเป็นกรรมการ และมีอาจารย์ที่ปรึกษาที่นิสิตเลือกอีก 2 คน

คณะกรรมการปกครองนิสิต ประกอบด้วยคณะกรรมการปกครอง (เลือกตั้งจากนิสิตปี 3-5) มีรองประธาน เลขานุการ ผู้แทนคณะทุกคณะ หัวหน้าหอพักนิสิต และผู้แทนนิสิตปี 2-5 เป็นกรรมการ มีอาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งนิสิตเลือกขึ้นอีก 2 คน

ในระยะต่อมา โครงสร้างการบริหารองค์การนิสิตได้มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลง เพื่อให้สอดคล้องกับการขยายตัวของสังคมมหาวิทยาลัย การทำกิจกรรมมีมากขึ้น งบประมาณในการดำเนินการเกี่ยวกับกิจกรรมนิสิตมีมากขึ้น โครงสร้างการบริหารกิจกรรมนิสิตในช่วงนี้จึงเป็นรูปแบบที่มีองค์การบริหารและสภานิสิตเพิ่มขึ้น สภานิสิตทำหน้าที่เป็นตัวแทนนิสิตในการรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมของนิสิต ตรวจสอบการใช้เงิน การดำเนินกิจกรรมตามนโยบายขององค์การบริหาร ตรวจสอบทรัพย์สินและพัสดุ รวมทั้งการประเมินผลการทำกิจกรรมนิสิต

สำหรับการได้มาซึ่งกรรมการบริหารกิจกรรมนิสิต เช่น นายกองค์การบริหาร ประธานสภานิสิต ประธานคณะกรรมการบริหาร ประธานกรรมการปกครองได้จากการเลือกตั้งโดยนิสิตทั้งหมด ส่วนตำแหน่งรองนายกฯ เลขานุการ และเหรัญญิก นายกองค์การบริหารจะเป็นผู้เลือกเอง ส่วนธรรมนูญที่ใช้ในการบริหารงานนั้นก่อน พ.ศ. 2511 ยังไม่มีระเบียบบังคับการดำเนินงานกิจกรรมนิสิต ต่อมาในปี 2511 มหาวิทยาลัยได้กำหนดธรรมนูญนิสิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พุทธศักราช 2511 ขึ้น เพื่อใช้เป็นกรอบในการดำเนินกิจกรรมนิสิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และเป็นแนวทางในการดำรงอยู่แบบนิสิตปกครองนิสิตอย่างแท้จริง

โดยภาพรวมแล้ว จะเห็นได้ว่าการดำเนินกิจกรรมนักศึกษาในระยะก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มีมหาวิทยาลัยเพียง 2 แห่ง คือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมด้านการบันเทิง การกีฬาและการทัศนศึกษา เนื่องจากขณะนั้นจำนวนนิสิตนักศึกษายังมีไม่มากนัก นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยส่วนใหญ่เป็นบุตรหลานของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดี วัตถุประสงค์ของการเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยก็เพื่อออกไปประกอบอาชีพเป็นข้าราชการซึ่งในยุคสมัยดังกล่าวมีความต้องการข้าราชการเป็นจำนวนมาก ดังนั้น ผู้เรียนจึงสนใจสังคมภายในมหาวิทยาลัยมากกว่าสภาพสังคมภายนอก และในเวลาเดียวกันมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งเน้นการเรียนการสอนด้านการเมืองการปกครองนั้น มีลักษณะเป็นตลาดวิชา ผู้เรียนไม่จำเป็นต้องมาฟังบรรยายในห้องเรียนก็ได้ ทำให้รวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมเพื่อสังคมยังไม่เกิดขึ้น ยกเว้นบางกรณีที่มีผลกระทบกับนักศึกษาโดยตรง คือ การที่รัฐบาลบุกยึดมหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2494 ทำให้นักศึกษารวมตัวกันเรียกร้องที่เรียนคืนจากรัฐบาล แต่การเรียกร้องครั้งนั้นก็กระทำเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มนักศึกษา ยังไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอก

ความเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบกิจกรรมนิสิตนักศึกษาเกิดขึ้น เมื่อมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้น ทำให้จำนวนนักศึกษามีมากขึ้น ในขณะเดียวกันรัฐบาลก็พยายามเข้าครอบงำมหาวิทยาลัยโดยการแทรกแซงการบริหารมหาวิทยาลัย ด้วยการส่งนักการเมืองเข้าดำรงตำแหน่งผู้บริหารระดับสูงในมหาวิทยาลัย จำกัดรูปแบบการดำเนินกิจกรรมของนิสิตนักศึกษาให้เน้นความบันเทิงเพื่อมิให้นิสิตนักศึกษาหันไปสนใจสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองภายนอกมหาวิทยาลัย เพราะจะทำให้เกิดคำถามมากมายต่อรัฐบาล

ความพยายามของรัฐบาลประสบผลสำเร็จในระยะแรก คือ ระหว่าง พ.ศ. 2488-2511 นิสิตนักศึกษาของมหาวิทยาลัย 8-9 แห่ง ที่มีอยู่ในขณะนั้น ยังคงให้ความสนใจในการใช้ชีวิตเฉพาะกลุ่มของตน ที่มีผู้เรียกว่าเป็นอภิสิทธิ์ชน เน้นความรื่นเริง หรุษรา สะดวกสบาย อย่างไรก็ตาม ภายใต้บรรยากาศกิจกรรมแบบฟุ่มเฟือยนั้น ก็มีกิจกรรมรูปแบบใหม่ที่ก่อตัวขึ้นในหมู่นิสิตนักศึกษากลุ่มเล็ก ๆ ตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ซึ่งน่าจะมีแนวคิดมาจากความอึดอัดของนักศึกษาที่มาจากชนบท เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนนักศึกษาทำให้ลักษณะของนิสิตนักศึกษาเปลี่ยนแปลงไป จากกลุ่มบุตรหลานข้าราชการระดับสูงที่อาศัยอยู่ในเมือง มาเป็นกลุ่มลูกหลานเกษตรกร ชาวไร่ ชาวนา ที่มีชีวิตที่แร้นแค้น ได้มาพบเห็นการใช้ชีวิตหรูหราฟุ่มเฟือยของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย จึงมีการรวมตัวกันเสวนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างนักศึกษาต่างมหาวิทยาลัยและนักคิดนักเขียน นักเคลื่อนไหวนอกรั้วมหาวิทยาลัย ทำให้เกิดรูปแบบกิจกรรมใหม่ขึ้นมาในยุคต้นทศวรรษ 2500 คือ การรวมกลุ่มกันเพื่อออกค่ายอาสาพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นการหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับรัฐบาลในการแก้ปัญหาสังคมตามวิถีทางของตน

ความคลี่คลายของบรรยากาศทางการเมือง เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศแทนการปกครองโดยทหาร ในปี 2511 และการก่อตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหง ในปี 2514 เป็นปัจจัยสำคัญที่ผนวกเข้ากับการสะสมปัญหาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และโดยเฉพาะจำนวนนิสิตนักศึกษาที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล ซึ่งเป็นผลพวงมาจากการเร่งขยายการศึกษาของรัฐบาล ในช่วงต้นทศวรรษที่ 2500 ส่งผลให้เกิดกระแสการต่อต้านรัฐบาลอย่างรุนแรง เนื่องจากความไม่พอใจรัฐบาลที่ไม่มีความจริงใจในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในขณะนั้นได้ และนำไปสู่เหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมือง 14 ตุลาคม 2516 ในที่สุด

รายการอ้างอิง

- กอบแก้ว สิงห์ดี. แนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมนิตินิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาอุดมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ชัยศิริ สมุทวณิช. นิสิตนักศึกษากับการพัฒนาประเทศ. ใน มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม. หน้า 158. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. สำนักหนังสือธรรมศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพฯ : สามัคคีสาร, 2535.
- เทพศิริ สุขโสภา. ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับศิลปินและนักศึกษาศิลปินในมหาวิทยาลัย ศิลปากร. สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับนิสิตนักศึกษา. 4 (กรกฎาคม, 2510) : 30.
- ประทีป ราชแพทยาคม. บทบาทของนิสิตเกษตรในการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย. วารสารสภาการศึกษาแห่งชาติ. 3 (พฤษภาคม, 2512) : 50.
- พิกุล บุญประเสริฐ. พัฒนาการของกิจกรรมนิตินิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาอุดมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- มาณพ สุวรรณวิเศษศรี. ข้อคิดบางอย่างจากบทบาทของนักศึกษาไทยในอดีต. ใน มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม. หน้า 58. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- รังสรรค์ ธาระพรพันธ์. ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับศิลปินและนักศึกษาศิลปินในมหาวิทยาลัย ศิลปากร. สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับนิสิตนักศึกษา. 4 (กรกฎาคม, 2510) : 10.
- วิทยากร เขียงกุล. ฉันทจึงมาหาความหมาย. กรุงเทพฯ : สารศึกษการพิมพ์, 2521.
- สวัสดิ์ สกุลไทย. อดีตอธิการมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สัมภาษณ์. 14 กรกฎาคม 2535.
- สุนทรี่ อาสะไวย์ และสุภาภรณ์ จรัสพัฒนา. กำเนิด อมช. กับความเคลื่อนไหวในขบวนการ นิสิตนักศึกษา. ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บรรณาธิการ. อยู่เมืองไทย : รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสครบรอบ 50 ปี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- สุปรีดา ลอตระกุล. การวิเคราะห์พัฒนาการของขบวนการนักศึกษา. วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาอุดมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2523.
- อโณทัย วัฒนาพร, บรรณาธิการ. การเมืองไทยยุคใหม่. กรุงเทพฯ : แพร์พืทยา, 2527.

บทที่ 5

การบริหารมหาวิทยาลัยแบบมีส่วนร่วม

โครงสร้างการบริหารมหาวิทยาลัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น องค์การบริหารสูงสุดคือสภามหาวิทยาลัย หรือ คณะกรรมการมหาวิทยาลัย ประกอบด้วยผู้บริหารทั้งหมด กล่าวคือ กรรมการโดยตำแหน่ง ได้แก่ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต้นสังกัดของมหาวิทยาลัย อธิการบดี คณบดี กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งแต่งตั้งจากบุคคลภายนอก และส่วนใหญ่ได้แก่ ข้าราชการจาก กระทรวง ทบวง กรม ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยนั้น ๆ ในระดับคณะก็มี คณะกรรมการประจำคณะ ประกอบด้วยคณบดี และหัวหน้าแผนกวิชาเป็นกรรมการประจำคณะ สำหรับการเข้าสู่ตำแหน่งบริหารในระดับต่าง ๆ ภายในมหาวิทยาลัย ได้มาโดยการแต่งตั้งของผู้บริหารในระดับสูงขึ้นไป

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งมหาวิทยาลัยมีการปรับปรุงหลักสูตร การเรียน การสอน ตลอดจนมีการกำหนดวัตถุประสงค์ และภารกิจของมหาวิทยาลัยให้หลากหลายขึ้น ทำให้ระบบบริหารมหาวิทยาลัยมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย จากการศึกษาที่คณะกรรมการสภามหาวิทยาลัยประกอบด้วยนายสภามหาวิทยาลัยที่เป็นโดยตำแหน่ง มาเป็นบุคคลที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง และได้มีการกำหนดวาระในการดำรงตำแหน่งไว้ในพระราชบัญญัติอย่างชัดเจน กรรมการสภามหาวิทยาลัยซึ่งเดิมได้แก่ ผู้บริหารภายในมหาวิทยาลัย ได้มีการเพิ่ม กรรมการที่เป็นผู้บริหารจากส่วนราชการอื่นที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศ เช่น เลขาธิการ สภาการศึกษาแห่งชาติ เลขาธิการสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เลขาธิการคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน เลขาธิการสำนักงานสถิติแห่งชาติ เป็นต้น ทำให้แนวนโยบายในการพัฒนามหาวิทยาลัยเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เปิดกว้างขึ้น

ส่วนผู้บริหารมหาวิทยาลัยในระดับต่าง ๆ ซึ่งในอดีต เข้าสู่ตำแหน่งบริหารโดยการเป็นโดยตำแหน่งและการแต่งตั้งกันเองในหมู่ผู้บริหาร ได้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการเข้าสู่ตำแหน่งบริหาร กล่าวคือ มีการกำหนดวาระการดำรงตำแหน่งของผู้บริหารไว้ชัดเจน เปลี่ยนแปลงวิธีการเข้าสู่ตำแหน่ง จากการแต่งตั้งกันเองในหมู่ผู้บริหาร เป็นการถามความเห็นจากอาจารย์ เปิดโอกาสให้อาจารย์มีส่วนร่วมในการเสนอชื่อผู้ที่เห็นสมควรดำรงตำแหน่งบริหาร รวมทั้งอาจารย์มีโอกาสดำเนินการได้รับเลือกเป็นผู้บริหาร และการเปลี่ยนแปลงสำคัญในโครงสร้างการบริหารมหาวิทยาลัยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ การก่อตั้งสภาอาจารย์ ซึ่งเป็นองค์การบริหารในระดับสถาบัน แต่ไม่มีองค์ประกอบที่มาจากผู้บริหาร ทำหน้าที่และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกับผู้บริหาร สภาการบริหารมหาวิทยาลัยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งมีแนวโน้มของระบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมในมหาวิทยาลัย มีรายละเอียดดังนี้

1. สภามหาวิทยาลัย

สภามหาวิทยาลัย เป็นองค์กรสูงสุดในการบริหารมหาวิทยาลัย พระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัยทุกแห่ง ได้บัญญัติถึงลักษณะการบริหารงานมหาวิทยาลัยไว้คล้ายคลึงกันว่า ให้มีสภามหาวิทยาลัย ประกอบด้วยนายกสภามหาวิทยาลัย และกรรมการต่าง ๆ ทั้งกรรมการโดยตำแหน่งและกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ มีอำนาจหน้าที่ควบคุมดูแลกิจการทั่วไปของมหาวิทยาลัย และกิจการโดยเฉพาะตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติแต่ละมหาวิทยาลัย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยที่มีอยู่ทั้งหมดและที่ก่อตั้งใหม่ได้โอนสังกัดมาขึ้นกับสำนักนายกรัฐมนตรี โดยมี สภาการศึกษาแห่งชาติเป็นหน่วยประสานงานระหว่างมหาวิทยาลัยกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทำให้สภามหาวิทยาลัยมีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

1.1 องค์กรประกอบสภามหาวิทยาลัยมีบุคคลภายนอกมากขึ้น

กรรมการสภามหาวิทยาลัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งมหาวิทยาลัยทั้งหมดกระจายสังกัดตามกระทรวงต่าง ๆ มีองค์กรประกอบดังนี้

1.1.1 กรรมการโดยตำแหน่งประกอบด้วยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต้นสังกัด

อธิการบดี รองอธิการบดี และคณบดี

1.1.2 กรรมการผู้แทนอาจารย์ สภามหาวิทยาลัยจะเลือกตั้งจากศาสตราจารย์หรือ

อาจารย์ที่เป็นหัวหน้าแผนกวิชาในคณะต่าง ๆ คณะละ 1-2 คน มีวาระ 2 ปี และอาจได้รับเลือกตั้งใหม่ โดยไม่กำหนดการซ้ำวาระ

1.1.3 กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นบุคคลภายนอกที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

แต่งตั้งขึ้น มีจำนวนไม่เกินกึ่งหนึ่งของกรรมการใน 1 และ 2 มีวาระ 2 ปี และไม่กำหนดการซ้ำวาระ

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้นและมีการย้ายมหาวิทยาลัยทั้งหมดมาสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี ทำให้องค์กรประกอบสภามหาวิทยาลัยมีการเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ กรรมการโดยตำแหน่ง ได้แก่ นายกรัฐมนตรี อธิการบดี รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการสำนัก สถาบัน และได้เพิ่มบุคคลภายนอกอีก 1 ตำแหน่ง คือ เลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอก 4-9 คน โดยเฉพาะสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์กำหนดให้กรรมการสภาสถาบันประกอบด้วยบุคคลภายนอกเป็นส่วนใหญ่ ดังนี้

1. กรรมการโดยตำแหน่งจากส่วนราชการอื่น ได้แก่ นายกรัฐมนตรี อธิการบดี

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เลขาธิการสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ เลขาธิการสภาวิจัยแห่งชาติ เลขาธิการสำนักงานสถิติแห่งชาติ และเลขาธิการคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน

2. ผู้บริหารภายในมหาวิทยาลัย ได้แก่ อธิการบดี รองอธิการบดี ผู้อำนวยการสำนัก

3. ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5-8 คน

จากการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบสภามหาวิทยาลัยดังกล่าว จะเห็นได้ว่าสภามหาวิทยาลัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีบุคคลภายนอกมหาวิทยาลัยเป็นองค์ประกอบมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นนายกสภามหาวิทยาลัยทุกแห่ง กรรมการโดยตำแหน่ง ได้แก่ เลขาธิการสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ เลขาธิการสภาวิจัยแห่งชาติ เลขาธิการสำนักงานสถิติแห่งชาติ และเลขาธิการคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน รวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 4-9 คน ซึ่งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยเกือบทุกแห่งระบุว่าเป็นบุคคลภายนอก แต่ไม่มีการกำหนดคุณสมบัติของผู้ทรงคุณวุฒิดังกล่าว จึงปรากฏว่า กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิมีลักษณะและคุณสมบัติที่หลากหลาย เช่น อดีตผู้บริหารมหาวิทยาลัย นักธุรกิจ นักวิชาการ นักการเมือง เป็นต้น รวมทั้งประธานคณะกรรมการส่งเสริมมหาวิทยาลัย ที่มีการจัดตั้งขึ้นในมหาวิทยาลัยที่ก่อตั้งใหม่ในระยะนี้ อันเป็นการขยายแนวคิดในการพัฒนามหาวิทยาลัยให้กว้างขวางขึ้น โดยการนำแนวคิดอื่นนอกเหนือจากคนในมหาวิทยาลัย มาช่วยในการกำหนดนโยบายและแนวทางการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยให้หลากหลาย กว้างขวางยิ่งขึ้น แทนการคิดเฉพาะคนภายในมหาวิทยาลัยเอง จึงอาจกล่าวได้ว่า นโยบายของมหาวิทยาลัยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ปลอดภัยจากการควบคุมของบุคคลภายในมหาวิทยาลัยเช่นในอดีต

1.2 อำนาจของสภามหาวิทยาลัยกระจายไปยังหน่วยงานอื่น

ในระยะก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 สภามหาวิทยาลัยมีอำนาจมาก ไม่ว่าจะเป็นกำหนดนโยบายมหาวิทยาลัย การบริหารงบประมาณ การกำหนดมาตรฐานทางวิชาการ การบริหารงานบุคคลโดยเฉพาะตำแหน่งทางวิชาการ

ต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยมากขึ้น รัฐบาลต้องการให้มหาวิทยาลัยมีมาตรฐานใกล้เคียงกัน จึงได้มีการตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้น มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการจัดการศึกษาทุกระดับ รวมทั้งระดับมหาวิทยาลัย ดังนั้น อำนาจสำคัญ ๆ ของสภามหาวิทยาลัยที่มีมาแต่เดิมจึงตกไปอยู่กับสภาการศึกษาแห่งชาติ เช่น การอนุมัติหลักสูตร การกำหนดมาตรฐานการศึกษา การบริหารงานบุคคล และเมื่อมีการประกาศกฎกระทรวง (พ.ศ. 2503) จัดตั้งคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนในมหาวิทยาลัย (ก.ม.) การบริหารงานบุคคลที่เคยเป็นอำนาจของสภามหาวิทยาลัยก็ไปอยู่ในความดูแลของ ก.ม. เป็นต้น

1.3 สภามหาวิทยาลัยไม่ได้ตัดสินใจเรื่องสำคัญภายในมหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งมีกรรมการสภามหาวิทยาลัยส่วนใหญ่เป็นบุคคลภายในมหาวิทยาลัย และข้าราชการจากกระทรวงต้นสังกัดของมหาวิทยาลัยนั้น ๆ มีอำนาจหน้าที่ ตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย ครอบครัวและการบริหารมหาวิทยาลัยทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการบริหารนโยบาย การบริหารวิชาการ และการบริหารงานบุคคล ดังปรากฏในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ดังนี้

...มาตรา 15 สภามหาวิทยาลัยมีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

- (1) พิจารณาอนุมัติหลักสูตรวิชาต่าง ๆ
- (2) จัดหาวิธีการอันจะยังการศึกษาของมหาวิทยาลัยให้เจริญยิ่งขึ้น
- (3) พิจารณาจัดวิชาในคณะตั้งเป็นแผนกวิชา หรือเลิกกลุ่ม
- (4) พิจารณาให้ความเห็นเกี่ยวกับการจัดตั้ง หรือเลิกกลุ่มคณะ หรือแผนกอิสระ
- (5) แต่งตั้งผู้หนึ่งผู้ใด ซึ่งมีคุณสมบัติตามมาตรา 22 เป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัย หรือให้พ้นจากตำแหน่ง
- (6) แต่งตั้งคณบดีและหัวหน้าแผนกอิสระ หรือให้พ้นจากตำแหน่ง
- (7) ให้ปริญญา อนุปริญญา และประกาศนียบัตร ตามมาตรา 43 มาตรา 44 มาตรา 45 และมาตรา 46
- (8) จัดทำงบประมาณของมหาวิทยาลัย
- (9) จัดวางระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการเงินและทรัพย์สินของมหาวิทยาลัย
- (10) เสนอนโยบายการศึกษา และจำนวนเงินอุดหนุนที่จะต้องดำเนินกิจการของมหาวิทยาลัย ในปีต่อไปต่อกระทรวงศึกษาธิการ
- (11) พิจารณาและให้ความเห็นอันเกี่ยวกับมหาวิทยาลัย หรือเรื่องการศึกษา ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการขอปรึกษา (พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495)

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อมหาวิทยาลัยทั้งหมดไปสังกัดในสำนักนายกรัฐมนตรีรัฐบาลได้จัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้น มีฐานะเป็นกรม ในสำนักนายกรัฐมนตรี มีอำนาจหน้าที่ในการวางแผนการศึกษาในทุกๆระดับของประเทศ และอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยโดยตรง คือ

- ...(5) พิจารณางบประมาณประจำปีของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ
- (6) อนุมัติการจัดตั้ง ยุบกรม และเลิกกลุ่มมหาวิทยาลัย
- (7) อนุมัติการจัดตั้ง ยุบกรม และเลิกกลุ่มคณะหรือแผนกวิชาในมหาวิทยาลัย

(8) พิจารณาให้ความเห็นชอบจากการวางหลักสูตรในมหาวิทยาลัย 1-8...
(พระราชบัญญัติสภาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2502 : 1-8)

คณะกรรมการสภาการศึกษาแห่งชาติ ประกอบด้วยนายกรัฐมนตรี อธิการมหาวิทยาลัยทุกแห่ง ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ และเลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ นอกจากนี้ยังมีกรรมการอื่น ๆ เช่น คณะกรรมการวิจัย คณะกรรมการหาทุน คณะกรรมการมหาวิทยาลัยฝ่ายบริหารกลั่นกรองงาน แต่ละด้านช่วยคณะกรรมการสภาการศึกษาแห่งชาติ ส่วนที่ปรึกษาของสภาการศึกษาแห่งชาติประกอบด้วยรัฐมนตรี เป็นที่ปรึกษา 5 คน คือ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการเกษตร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

ส่วนการบริหารงานบุคคลนั้น ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการข้าราชการ มหาวิทยาลัย (ก.ม.) ขึ้น ประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน รองนายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการบริหารสภาการศึกษาแห่งชาติ ปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี อธิการบดีทุกมหาวิทยาลัย ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ อธิบดีกรมบัญชีกลาง เลขาธิการคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน และเลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ มีหน้าที่ในการกำหนดรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานบุคคลในมหาวิทยาลัย

เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบ และอำนาจหน้าที่ของสภาการศึกษาแห่งชาติ พบว่าการพิจารณาตัดสินใจเรื่องสำคัญ ๆ ที่เคยเป็นอำนาจของสภาวิทยาลัย ได้ถูกกำหนดให้เป็นอำนาจของคณะกรรมการสภาการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งประกอบด้วยบุคคลภายนอกเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นการวางแผนและโครงการทางการศึกษา การพิจารณางบประมาณประจำปีของมหาวิทยาลัย การบริหารงานบุคคล การจัดตั้ง ยุบรวม และเลิกล้มมหาวิทยาลัย คณะ หรือแผนกวิชาในมหาวิทยาลัย รวมทั้งการพิจารณาให้ความเห็นชอบหลักสูตรของมหาวิทยาลัย

2. สภาอาจารย์

สภาอาจารย์ เป็นหน่วยงานหนึ่งในการบริหารสถาบันอุดมศึกษา และได้รับความสนใจจากอาจารย์ไม่น้อยไปกว่าองค์กรบริหารอื่น ๆ ในมหาวิทยาลัย เพราะการมีสภาอาจารย์ จะทำให้แนวการบริหารสถาบันพ้นจากกลุ่มผู้บริหารจำนวนน้อย มาเป็นการบริหารที่รวมความคิดเห็นความต้องการของอาจารย์และนิสิตนักศึกษาเข้าด้วยกัน

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ไม่มีองค์กรลักษณะสภาอาจารย์ แต่เป็นลักษณะสโมสรอาจารย์ กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ว่าจะส่งเสริมความรู้จักคุ้นเคยและความสามัคคีในหมู่อาจารย์ เป็นแหล่งกลางที่อาจารย์จะได้พบปะ หรือรับประทานอาหารร่วมกัน นอกจากนั้น ยังเป็นศูนย์กลางที่จะทำให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ และเป็นที่ยกเปลี่ยนความรู้ในหมู่

อาจารย์อีกด้วย กิจกรรมที่สโมสรอาจารย์ดำเนินการเป็นประจำ คือ การจัดแสดงปาฐกถาทางวิชาการ จัดทัศนศึกษาและจัดการกีฬา

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยเริ่มมีการตื่นตัว เนื่องจาก

...อาจารย์มหาวิทยาลัยเกือบทุกคนที่ไปเรียนกลับมา มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงมหาวิทยาลัย American Education เข้ามาตอนนั้น แต่ก่อนนั้น เราก็อังกฤษ พอหลังสงครามโลกก็อเมริกัน กระทรวงศึกษาธิการก่อน แล้วก็มหาวิทยาลัย พวกนี้มีพลังมากเกือบพันคน... (สวัสดี สุกุลไทย, 2535)

ทำให้อาจารย์เหล่านั้น เกิดความคิดที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบมหาวิทยาลัยที่เป็นอยู่ ไม่ว่าจะเป็นด้านมาตรฐานวิชาการ การเรียนการสอน การวิจัย รวมทั้งการบริหารมหาวิทยาลัยขณะนั้นมีผู้เรียกกันว่า เป็นระบบปิด เพราะการบริหารมหาวิทยาลัยขึ้นอยู่กับกลุ่มผู้บริหารเพียงส่วนน้อย อาจารย์ไม่มีส่วนร่วมในการบริหารไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม ลักษณะของสโมสรอาจารย์เพิ่งมีการก่อตั้งเป็นครั้งแรก ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 มีดังนี้

2.1 เป็นองค์กรที่ก่อตั้งใหม่ภายใต้โครงสร้างการบริหารแบบเดิม

โครงสร้างการบริหารมหาวิทยาลัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ประกอบด้วยสภามหาวิทยาลัยซึ่งเป็นองค์กรบริหารสูงสุด ผู้บริหารทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย มีอำนาจหน้าที่ในการควบคุม การดำเนินงานของมหาวิทยาลัยทุกด้าน รวมทั้งการคัดเลือกผู้บริหาร การตัดสินใจต่าง ๆ เป็นอำนาจของสภามหาวิทยาลัย ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 แนวคิดของการบริหารแบบมีส่วนร่วมเริ่มก่อตัวขึ้นในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เนื่องจากแนวการจัดการศึกษาแบบตะวันตก โดยเฉพาะอเมริกาถูกถ่ายทอดมาหลายทาง ทั้งจากการรับช่วยเหลือด้านผู้เชี่ยวชาญ การฝึกอบรมบุคลากรและอาจารย์ที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตก กลับมามีส่วนในการรับรู้ปัญหาการบริหารมากกว่ามหาวิทยาลัยจึงรวมตัวกันเรียกร้องให้มีการก่อตั้งสภาอาจารย์ เพื่อเปิดโอกาสให้อาจารย์ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจของมหาวิทยาลัยโดยเฉพาะด้านวิชาการ

2.2 เป็นองค์กรที่มีบทบาทด้านการบริหารแต่ประกอบด้วยอาจารย์ล้วน ๆ

การบริหารมหาวิทยาลัย ทำให้การตัดสินใจขึ้นอยู่กับผู้บริหารแต่เพียงกลุ่มเดียว ดังปรากฏในการเล่าถึงบรรยากาศในการบริหารในยุคนี้ว่า

... ปกติในปัจจุบันนี้ การบริหารมหาวิทยาลัยตกอยู่ในอำนาจหน้าที่ของสภามหาวิทยาลัย อธิการบดี รองอธิการบดี คณบดี รองคณบดี บางมหาวิทยาลัยก็มีที่ประชุมคณบดี กรรมการคณะ เพิ่มเติมขึ้นเป็นพิเศษ ดังนั้น อำนาจบริหารทั้งในด้านวิชาการและธุรกิจ ธุรกิจทั้งหลาย นับได้ว่าตกอยู่ในกำมือชั้นบริหาร เพียงไม่กี่คน ในบางครั้งบางคราวประชุมสภามหาวิทยาลัยหรือที่ประชุมคณบดี ตกอยู่ในกำมือบริหารของกรรมการเพียงคนหนึ่งหรือสองคน ยิ่งกว่านั้นการบริหารมักดำเนินไปอย่างที่เคยปฏิบัติแต่เมื่อโพ้น มติ และข้อบังคับต่าง ๆ ก็มักจะดำเนินไปตามใจผู้บริหาร น้อยนักที่จะคำนึงว่า อาจารย์และนิสิตนักศึกษาคิดถึงเรื่องนั้นอย่างไรบ้าง ทั้งที่มติและข้อบังคับนั้นจะมีผลกระทบกระเทือนอาจารย์และนิสิตนักศึกษาเป็นส่วนใหญ่ มิได้กระทบกระเทือนกรรมการมหาวิทยาลัยหรือคณบดีเลยแม้สักนิด... (สุดใจ เหล่าสุนทร, 2513 : 24)

เมื่อมีมติและข้อบังคับปรากฏออกมา มักสร้างความอึดอัดใจให้อาจารย์... อึดอัดตรงที่ว่า เราต้องทำตามคนที่ไม่รู้ว่าจะใครตั้งเข้ามา มาเป็นอธิการบดีบ้าง มาเป็นคณบดีบ้าง นั่งคิดว่ามหาวิทยาลัยต้องเป็นอย่างไร อย่างนี้ แล้วก็สั่งให้เราทำเราก็อึดอัด...

จึงมีการเสนอให้มืองค์กรของอาจารย์เพื่อการตรวจสอบผู้บริหาร และให้อำนาจการตัดสินใจหลุดพ้นจากกลุ่มผู้บริหาร โดยให้เหตุผลว่า

...เพื่อสร้างบรรยากาศการควบคุมส่งเสริมอาจารย์ด้วยตนเอง ควรมีสภาอาจารย์ (Faculty Senate) ให้ทำหน้าที่วางมาตรฐานตำแหน่งทางวิชาการ เสนอแนะ หรือตำหนิอาจารย์และมหาวิทยาลัยได้ สภาอาจารย์นี้ประกอบด้วยสมาชิก ซึ่งเป็นอาจารย์หรือเจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการ โดยให้มีการเลือกตั้งจากบรรดาอาจารย์ และนักวิชาการทุกระดับของมหาวิทยาลัย จุดประสงค์สำคัญคือว่า ให้อาจารย์และนักวิชาการทุกระดับได้มีผู้แทนของตนในสภาอาจารย์ในลักษณะที่สมดุลย์กัน... (รายงานผลการสัมมนามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 1 : 95-97)

2.3 เป็นองค์กรที่มีบทบาทในการตรวจสอบการทำงานของผู้บริหาร

เมื่อเริ่มก่อตั้ง สภาอาจารย์มีสถานะภาพเป็นองค์กรที่ปรึกษา ยังไม่มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบชัดเจน เนื่องจากการประกาศข้อบังคับฉบับแรกเมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2514 กระทำ

ภายใต้กรอบโครงสร้างกฎหมายเดิม ซึ่งให้อำนาจหน้าที่ต่าง ๆ แก่องค์กรอื่นหมด ดังคำอธิบายของ ศ.ดร.วิจิตร ศรีสอ้าน ประธานร่างข้อบังคับสภาอาจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น

...เมื่อตอนที่เรานั้นเราก็พบว่าอะไรที่ทำได้ก่อนโดยไม่จำเป็นต้องรอแก้พระราชบัญญัติ ทำไปก่อน แล้วหวังว่า วันหนึ่งพระราชบัญญัติที่แก้ไขใหม่จะมารองรับเอง เผอิญโชคเราไม่ดี เสนอพระราชบัญญัติไปที่ไรสภาล้ม หรือยังไม่เข้าสภา สภาล้ม อะไรอย่างนี้ เพราะฉะนั้นเมื่อใช้หลักว่าอะไรทำได้ก่อน ก็เอาร่างของสภาอาจารย์ที่ร่างประกอบพระราชบัญญัติขอแก้ไขนั้นเอาออกเสียก่อน เมื่อเอาออกก่อนมันต้องออกในโครงสร้างของกฎหมายเดิมที่มีอยู่ แต่เมื่อในกฎหมายเดิมให้อำนาจเหล่านี้ไว้แก่องค์กรอื่นหมด ถ้าไม่แก้กฎหมายแล้วจะไป deligate อำนาจหน้าที่เหล่านี้มาให้องค์กรสร้างใหม่ก็ทำไม่ได้ ก็เลยทำให้สถานภาพสภาอาจารย์ในจุดเริ่มต้นของข้อบังคับฉบับแรก ซึ่งประกาศใช้เมื่อ 23 สิงหาคม 2514 ต้องมีสภาพเป็นองค์กรที่ปรึกษา...

อย่างไรก็ตาม บทบาทดังกล่าวก็เป็นที่ยอมรับของผู้บริหารของมหาวิทยาลัย เพราะผู้บริหารเห็นว่า

...สภาอาจารย์เป็นขุมความคิด เป็นผู้แทนของอาจารย์ เป็นผู้ผสมผสานความคิด ความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการอื่น คณาจารย์ และนิสิต นักศึกษากับฝ่ายบริหาร (ทองจันทร์ หงศ์ลดารมภ์) สภาอาจารย์เป็นองค์กรที่สำคัญและมหาวิทยาลัยแต่งตั้งให้ร่วมเป็นกรรมการทุกชุดของมหาวิทยาลัย เพราะการทำงานควรมีผู้วางตั้ง มิฉะนั้นจะเหลือเราอาจจะรำคาญใจบ้าง แต่ก็ทำให้งานมีความรอบคอบขึ้น อาจารย์จึงควรมีตัวแทนเพราะส่งผลให้ทุกคนร่วมมือร่วมใจกัน มิใช่ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างเอาใจใส่หน่วยงานของตน (นงเยาว์ ชัยเสรี) สภาอาจารย์เป็นกระบอกเงาสง่าให้ฝ่ายบริหารเห็นเป็นอย่างดี เพราะสภาอาจารย์ได้นำเอาข้อคิดเห็น ข้อตำหนิติเตียนมาสาธยายในที่ประชุมสภาอาจารย์เป็นประจำ ช่วยให้ฝ่ายบริหารมองเห็นตัวเองได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ไม่ใช่เป็นเสียงนกเสียงกา แต่เป็นเสียงของปัญญาชน ซึ่งสภามหาวิทยาลัยรับฟังและนำไปแก้ไขเสมอ... (ทองจันทร์ หงศ์ลดารมภ์, นงเยาว์ ชัยเสรี และบุญรอด บิณฑสันต์ อ้างจาก เสนาะ เพียรวิญญูกรรม, 2530 : 98)

และที่สำคัญ การที่อาจารย์ได้รับเลือกขึ้นมาเพื่อมีส่วนร่วมในการบริหารมหาวิทยาลัยร่วมกับผู้บริหารที่มาจากการแต่งตั้งนั้น

...ทำให้ฝ่ายบริหารทำงานด้วยความระมัดระวัง ด้วยความเอาใจใส่ ด้วยภาวะที่ไม่กล้าใช้อำนาจมืดในการดำเนินการบางอย่างที่อาจเกิดขึ้น ในบางยุค เมื่อมีบทบาทเป็นการแนะนำเสนอแนวคิดโครงการต่าง ๆ ให้ ก็กลายเป็น partnership ที่ดีที่สุดในการดำเนินงานของมหาวิทยาลัย...

ดังความคาดหวังของ ศาสตราจารย์อรุณ สรเทศน์ อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในโอกาสเปิดประชุมสภาอาจารย์ครั้งแรก เมื่อวันศุกร์ที่ 1 ตุลาคม 2514 ณ ห้องสัมมนา ตึก 2 คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ว่า

...ข้าพเจ้าเห็นประโยชน์ของการมีสภาคณาจารย์ ในฐานะเป็นองค์กรหนึ่งที่จะช่วยให้ความคิดเห็นและเสนอแนวทางในการดำเนินงานของมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะในส่วนของอาจารย์มีความถนัดและมีความสนใจ สภาคณาจารย์จึงเป็นเสมือนจักรกลตัวใหม่ อันใหม่ที่เพิ่มขึ้นในระบบงานเดิม การที่จักรกลอันนี้จะดำเนินการไปได้บรรลุผล ก็จำเป็นต้องทำตามขอบข่ายหน้าที่ความรับผิดชอบ ประสานสัมพันธ์กับจักรกลตัวอื่น ๆ ไม่ควรที่จะก้าวก่าย หรือทำงานซ้ำซ้อนกันกับอำนาจหน้าที่ที่อยู่ในขอบข่ายขององค์กรบริหารอื่น ๆ ข้าพเจ้าอยากจะเรียกสภาคณาจารย์ว่าเป็น ชุมความคิด ที่จะช่วยให้ข้อคิดเห็นอันจะเป็นประโยชน์ต่อมหาวิทยาลัยโดยส่วนรวม พร้อมทั้งชี้แนวทางเพื่อให้ฝ่ายบริหารได้รับไปดำเนินการตามที่เห็นสมควรและเหมาะสม ความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายบริหารและสภาคณาจารย์จึงควรเป็นไปในทางเอื้อและส่งเสริมซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตรงกันข้าม ในลักษณะฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาลของการเมือง ข้าพเจ้าสนับสนุนให้มีสภาคณาจารย์ขึ้นด้วยเจตนาบริสุทธิ์ โดยมุ่งหวังที่จะให้บุคคลทุกกลุ่ม ทุกฝ่ายในมหาวิทยาลัย ได้มาร่วมกันคิด ร่วมมือกันทำงาน เพื่อพัฒนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย...

2.4 ศูนย์กลางของอำนาจกระจายออกจากกลุ่มผู้บริหารไปสู่คณาจารย์

นอกจากการตรวจสอบการทำงานของผู้บริหาร โดยเน้นเกี่ยวกับการดำเนินงานต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะมาตรฐานทางวิชาการดังกล่าวแล้ว การมีสภาอาจารย์ทำให้อำนาจการตัดสินใจที่เคยมีเฉพาะในกลุ่มผู้บริหารได้เปิดกว้าง และให้โอกาสอาจารย์มากขึ้น ผู้บริหารและอาจารย์ได้ร่วมกันคิดร่วมมือกันทำงานเพื่อการพัฒนามหาวิทยาลัย เช่น ตามข้อบังคับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ว่าด้วยสภาคณาจารย์ พ.ศ. 2514 สภาคณาจารย์มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

- ...ข้อ 4 ให้สภาคณาจารย์มีหน้าที่เสนอขอแนะนำและให้คำปรึกษาต่ออธิการบดี ในเรื่องต่อไปนี้
- 4.1 นโยบายและมาตรฐานทางวิชาการ
 - 4.2 นโยบายเกี่ยวกับงานกิจการนิสิต
 - 4.3 กฎเกณฑ์เกี่ยวกับตำแหน่งทางวิชาการ
 - 4.4 มาตรฐานและจริยธรรมของอาจารย์
 - 4.5 เรื่องที่อธิการบดีมอบหมายให้พิจารณา
 - 4.6 ความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินงานต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัย...

นอกจากนั้น สภาคณาจารย์อาจเชิญผู้บริหาร คณาจารย์ หรือเจ้าหน้าที่อื่นใดของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเข้าร่วมประชุมได้เป็นครั้งคราว และอาจแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อกระทำกิจการหรือพิจารณาเรื่องใด ๆ อันอยู่ในหน้าที่ของสภาคณาจารย์ให้คณะกรรมการดังกล่าวรายงานต่อสภาคณาจารย์ (แก้ไขแล้วตามข้อบังคับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยว่าด้วยสภาคณาจารย์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2515 ประกาศใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 24 มีนาคม 2515 ตามประกาศของอธิการบดี ผู้ทำการแทนนายกสภามหาวิทยาลัย ลงวันที่ 10 เมษายน 2515)

จากหน้าที่ที่ปรากฏในข้อบังคับดังกล่าว สภาอาจารย์จึงมีบทบาทในการให้ข้อเสนอแนะแก่อธิการบดีในด้านการบริหาร วิชาการ และกิจการนิสิต โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอาจารย์ โดยมีการตั้งคณะกรรมการในแต่ละด้าน เพื่อให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพ ดังรายละเอียดที่อดีตประธานสภาคณาจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกล่าวถึงการทำงานไว้ว่า

...ในการทำงาน สภาคณาจารย์พยายามเสนอแนะต่อฝ่ายบริหาร แต่ไม่แยกจากฝ่ายบริหาร ถ้ามีเรื่องอะไรเราจะเชิญฝ่ายบริหารมาให้ข้อมูลเพื่อให้สภาคณาจารย์ได้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ เราไม่ตัดสินใจอย่างขาดข้อมูล การทำงานของสภาคณาจารย์แบ่งเป็นคณะกรรมการต่าง ๆ

มีกรรมการประจำ 4 ชุด ทางด้านวิชาการ ด้านบริหารมหาวิทยาลัย
ด้านกิจการอาจารย์ และกิจการนิสิต...

การมีสภาอาจารย์ ซึ่งเป็นองค์กรเดี่ยวภายในมหาวิทยาลัยในขณะนั้น ที่มีที่มาแบบ
ประชาธิปไตย โดยสมาชิกขององค์กรได้รับเลือกตั้งจากอาจารย์ประจำของมหาวิทยาลัย นอก
จากนั้นจะเป็นการกระจายอำนาจการบริหาร จากกลุ่มผู้บริหารมาสู่อาจารย์แล้ว ได้ก่อให้เกิด
ประโยชน์หลายประการแก่การบริหารภายในมหาวิทยาลัย เช่น เป็นการสร้างมิตรจิต
มิตรภาพหรือความรู้จักกันในหมู่อาจารย์ด้วยกัน การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นใน
มหาวิทยาลัย เช่น เรื่องสถานภาพ ของอาจารย์ สวัสดิการ นอกจากนี้

...สภาอาจารย์ยังมีบทบาทในการสร้างผู้นำรุ่นใหม่ ๆ ขึ้นมา
แต่ก่อนใครจะเป็นคณบดี อธิการบดี จะต้องเป็นชั้นพิเศษขึ้นไป
การมีสภาอาจารย์ทำให้คนรุ่นต่าง ๆ ที่เข้ามาเป็นสมาชิกสภา
อาจารย์ได้มีบทบาทในการเป็นผู้นำ... (สุขุม นวลสกุล, 2525 : 428)

นอกจากนั้น การมีสภาอาจารย์ได้ส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงวิธีการได้มาซึ่งผู้ดำรง
ตำแหน่งบริหาร ดังที่อดีตสมาชิกสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง กล่าวว่

...การมีสภาอาจารย์ขึ้นมานั้น ได้มีการสร้างบรรยากาศประชาธิปไตย
ให้เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัย อันนี้แหละสำคัญ เราได้มีการเลือกตั้ง
กรรมการสภาอาจารย์กันก่อน ก่อนที่จะมีการเลือกตั้งหัวหน้าภาควิชา
ก่อนการเลือกตั้งคณบดี แม้กระทั่งก่อนการเลือกตั้งอธิการบดี
เมื่อก่อนหัวหน้าภาค รองคณบดี คณบดี มาจากการแต่งตั้งทั้งสิ้น
แต่พอมีสภาอาจารย์ขึ้นมา มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาอาจารย์จาก
คณะต่าง ๆ พอบรรยากาศอย่างนี้เกิดขึ้น มันกระทบเพราะฉะนั้น
การที่มีสภาอาจารย์ก็เป็นจุดกำเนิดอันหนึ่งที่ทำให้บรรยากาศ
ประชาธิปไตยเกิดขึ้นในมหาวิทยาลัย...(ดำรง ธรรมรักษ์,
2527, 85)

3. การได้มาซึ่งผู้บริหารมหาวิทยาลัย

3.1 วิธีการได้มา จากการเป็นโดยตำแหน่งเป็นการแต่งตั้งและเลือกตั้ง

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยทุกแห่ง ล้วนกำหนดให้ผู้บริหารอันได้แก่ อธิการบดี รองอธิการบดี คณบดี หัวหน้าแผนกวิชา หัวหน้าแผนกอิสระ มาจากการแต่งตั้งโดยองค์อำนาจ คือ สภามหาวิทยาลัย โดยที่อาจารย์ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในการได้มาซึ่งผู้บังคับบัญชาของตนดังปรากฏในมาตรา 24 แห่งพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2497 ดังนี้

...กิจการในคณะหนึ่ง ๆ ของมหาวิทยาลัยนั้นให้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของคณบดี ซึ่งสภามหาวิทยาลัยจะได้เลือกตั้งขึ้นจากบรรดาหัวหน้าแผนกวิชาในคณะนั้น และดำรงอยู่ในตำแหน่งสี่ปี แต่จะเลือกตั้งให้อยู่ในตำแหน่งอีกคราวละสี่ปีก็ได้ กิจการในแผนกวิชานั้นให้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของหัวหน้าแผนกวิชา ซึ่งสภามหาวิทยาลัยจะได้เลือกตั้งขึ้นจากบรรดาศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ หรืออาจารย์ในแผนกวิชานั้น ๆ...

สภาพการได้มาซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งบริหารภายในมหาวิทยาลัยระดับต่าง ๆ ก็ยังคง

...เป็นอำนาจของสภามหาวิทยาลัยที่จะแต่งตั้งอธิการบดี คณบดี หัวหน้าภาค ถ้าท่านเป็นอธิการบดี ก็เป็นการเสนอแต่งตั้งเพราะเป็นตำแหน่งซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง อำนาจในการเสนอแต่งตั้งก็อยู่ที่สภามหาวิทยาลัยก็ดำเนินการในวงแคบ ๆ ในวงจำกัด เป็นสมบัติผลัดกันชม ทุกครั้งที่มีการหมุนเวียนเปลี่ยนวาระ ก็เสนอกันภายใน เสนอในวงแคบ ๆ แบบที่เรียกกันว่า สายฟ้าแลบ พอใกล้ ๆ จะหมดก็เสนอในที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยดูมเข้าไปเลย... (ดำรง ธรรมรักษ์, 2531 : 84)

ความคิดที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารภายใน โดยเฉพาะวิธีการได้มาซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งบริหาร และให้มีวิธีการกำหนดวาระในการดำรงตำแหน่ง เริ่มก่อตัวขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อมหาวิทยาลัยเริ่มขยายตัวและปรับเปลี่ยนบทบาทภารกิจ ให้สอดคล้องกับสภาพสังคม และความเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบมากขึ้น โดยเฉพาะความกระตือรือร้นของบรรดาอาจารย์ที่มีโอกาสไปศึกษาต่างประเทศ ความคิดที่จะเปลี่ยน

แปลงมหาวิทยาลัยเกิดจากคนเหล่านี้ ทุกคนได้เคยไปต่างประเทศ เคยไปเห็นมหาวิทยาลัยในต่างประเทศ แล้วทุกคนก็รู้ว่ามันแตกต่างกัน บรรยากาศมันแตกต่างกัน วิธีสอนและมาตรฐานก็รู้ อยู่แก่ใจ ก็เลยอยากจะเปลี่ยนแปลงบริหารด้วย จนมีการประท้วงว่าระบบเป็นจรรยาบรรณนี้ต้องเล็ก...หัวหน้าแผนกวิชาที่ดี คนบดีที่ดี ใครเป็นก็เป็นตลอด เพราะมีอำนาจมาก (ระวี ภาวิไล อ้างจาก ไพฑูรย์ สินลารัตน์, ม.ป.ป.) จึงมีผลทำให้ในปี พ.ศ. 2508 ได้มีการดำเนินการบางอย่าง เพื่อปรับปรุงวิธีการเข้าสู่ตำแหน่งบริหาร กล่าวคือ

...เท่าที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ที่หาได้ ตั้งแต่ปี 2508 เท่าที่เริ่มมีการชาวเสียงอย่างเป็นทางการและเป็นกิจลักษณะ และนำผู้ที่ไม่ได้เป็นอาวุโสสูงสุดในทางราชการมาให้สภามหาวิทยาลัยแต่งตั้ง โดยอาศัยการนำเอาผู้ที่เขาได้รับเสียงส่วนใหญ่ในหน่วยงานมาเสนอ อันนี้เป็นการเริ่มต้นของการหยั่งเสียงหรือชาวเสียง เอามา เพื่อพิจารณาแต่งตั้งเป็นผลให้ผู้อาวุโสน้อยได้รับการแต่งตั้งจากสภามหาวิทยาลัยให้เป็นคนบดี นั่นเป็นครั้งแรกที่มีการชาวเสียง... (ดำรง ธรรมารักษ์, 2531 : 85)

นอกจากการชาวเสียงดังกล่าวแล้ว ยังมีการนำกลยุทธ์บางประการมาใช้เพื่อใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตัวผู้บริหาร เช่น

...การเลือกคนบดีในช่วงท้าย ๆ ก่อนที่จะมีการใช้การเลือกตั้ง ทุกคนที่คณะก็บอกว่า เอออย่างนี้ใหม่ ทุกคนลาออกจากหัวหน้าภาควิชาทั้งหมด ทุกคนก็ทำตามนั้น ตอนหลังมาพบว่าเป็นแผนที่จะเอาหัวหน้าภาควิชาออกเพื่อจะได้หาใหม่... (ระบิล รัตนพานี, 2527 : 34)

ซึ่งการกระทำดังกล่าวก็มีได้รับการทักท้วงหรือต่อต้านจากผู้บริหารมากนัก เนื่องจากช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยมีการตื่นตัว แล้วผู้ใหญ่ก็ยึดหยุ่น คือ แทนที่จะบอกว่าชักจะเอาใหญ่แล้ว ก็บอกว่าเอายังไงก็ได้ (ระวี ภาวิไล) การเข้าสู่ตำแหน่งบริหารจึงได้ปรับปรุงวิธีการเรื่อยมา จากการเป็นโดยตำแหน่ง โดยการแต่งตั้งเองในหมู่ผู้บริหารและเป็น การสรรหาในที่สุด

3.2 มีการกำหนดวาระในการดำรงตำแหน่งและให้มีผลในการปฏิบัติ

การดำรงตำแหน่งบริหารในอดีต แม้จะมีการกำหนดวาระในการดำรงตำแหน่งไว้ในพระราชบัญญัติ แต่ก็ไม่มี การปฏิบัติตามนั้น เช่น ตำแหน่งคณบดี พระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัยทุกแห่งกำหนดไว้คล้ายคลึงกัน คือ

...กิจการในคณะหนึ่ง ๆ ของมหาวิทยาลัยอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของคณบดี ซึ่งสภามหาวิทยาลัยจะได้เลือกตั้งจากบรรดาหัวหน้าแผนกวิชาในคณะนั้น ๆ และดำรงตำแหน่ง 4 ปี แต่จะเลือกตั้งให้อยู่ในตำแหน่งอีกคราวละ 4 ปีก็ได้...

อย่างไรก็ตาม ในพระราชบัญญัติไม่ได้มีการกล่าวถึงวาระการดำรงตำแหน่งของหัวหน้าแผนกวิชาไว้เลย จึงทำให้ดูเหมือนว่า เมื่อสภามหาวิทยาลัยเห็นสมควรแต่งตั้งผู้ใดเป็นหัวหน้าแผนกวิชา หรือคณบดีแล้ว ผู้นั้นจะดำรงตำแหน่งตลอดไปจนกว่าจะลาออกหรือถูกถอดถอน และผู้บริหารในอดีตมีอำนาจมาก ดังปรากฏในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2500 มาตรา 4 ทวิ...ให้เลขาธิการ และคณบดีมีอำนาจบังคับบัญชา ให้บำเหน็จ ลงโทษ บรรจุ แต่งตั้ง ถอดถอนข้าราชการได้...สภาพการใช้อำนาจดังกล่าวปรากฏอยู่ในมหาวิทยาลัยทั่วไป คณบดีมีอำนาจเด็ดขาด เป็นคณบดีก็เป็นต่อไปเรื่อย จนกว่าจะเกษียณอายุราชการ หัวหน้าภาควิชาที่ไม่ต้องพูดถึงกฎหมายไม่ได้กำหนดทอมไว้ อยู่กันใต้ตลอดไป (เกษม สุวรรณกุล, 2525 : 27) และผู้ที่ เป็นหัวหน้าภาควิชาทำตัวเหมือนเจ้าสำนัก หัวหน้าภาควิชาเกือบจะเป็นคนแรก และคนสุดท้ายที่ตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ทุกคนในภาควิชาจึงให้ความเกรงใจ (ประสม สถาปิตานนท์, 2527 : 28)

ต่อมาเมื่อเริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อปรับปรุงการได้มา และการดำรงตำแหน่งของผู้บริหาร โดยคณาจารย์เสนอให้มีการกำหนดวาระในการดำรงตำแหน่ง และปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (ฉบับที่ 10) พ.ศ. 2508 ในหมายเหตุท้ายพระราชบัญญัติ

...สมควรปรับปรุงวิธีการแต่งตั้งคณบดีเสียใหม่ โดยให้สภามหาวิทยาลัยเป็นผู้เลือกตั้ง คณบดีจากหัวหน้าแผนกวิชาในคณะนั้น ๆ และให้มีการดำรงตำแหน่งโดยมีกำหนดระยะเวลา เพื่อเปิดโอกาสให้มีการผลัดเปลี่ยนกันบริหารงานของคณะให้ก้าวหน้า...

ในที่สุดกระแสของการเรียกร้องเพื่อมีส่วนร่วมในการบริหารมหาวิทยาลัยของอาจารย์ โดยผ่านการประชุม สัมมนา ตลอดจนการแสดงความคิดเห็นผ่านข้อเขียนต่าง ๆ ทำให้มีการปรับปรุงกฎระเบียบ ข้อบังคับเกี่ยวกับวาระในการดำรงตำแหน่งบริหาร และปรากฏในพระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัยทุกแห่งในเวลาต่อมา โดยกำหนดให้ผู้บริหารมหาวิทยาลัยมีวาระในการดำรงตำแหน่งและซ้ำวาระรวดได้ไม่เกิน 2 วาระ

3.3 คุณสมบัติของผู้ดำรงตำแหน่งบริหารเปลี่ยนจากการพิจารณาความอาวุโสเป็นการพิจารณาถึงความรู้ความสามารถ

ผู้บริหารในอดีต ได้แก่ ผู้ที่มีอาวุโสในการรับราชการมานาน โดยไม่มีการคำนึงถึงความรู้ความสามารถ กล่าวคือ

...ในแง่ของคุณสมบัติที่ใช้ในการเสนอตัวผู้ที่เหมาะสมในการเข้ามาเป็นผู้บริหารนี้ เท่าที่ปรากฏก็คำนึงถึงจากอาวุโส เคยกับการบริหารงานมาก่อน เห็นหน้าบ่อย ๆ อยู่ในวงผู้บริหาร ที่สำคัญที่สุดก็คือ ผู้บังคับบัญชาที่กำลังจะพ้นไปหรือจะต้องไปเป็นผู้ให้ความสนับสนุน เป็นการมองตัวบุคคลอย่างแคบ ๆ ในวงจำกัดทั้งในด้านผู้เสนอและผู้ถูกเสนอ แล้วสภามหาวิทยาลัยก็ใช้อำนาจแต่งตั้งไป... (ดำรง ธรรมารักษ์, 2527 : 85)

นอกจากความอาวุโสแล้ว การเป็นผู้บริหารยังจำกัดเฉพาะผู้มีตำแหน่งในหน่วยงานหรือกล่าวอย่างง่าย ๆ คือ เป็นผู้บริหารโดยตำแหน่ง เช่น กรรมการสภามหาวิทยาลัย ได้แก่ อธิการบดี รองอธิการบดี คณบดี หัวหน้าแผนกวิชา คณบดีก็ได้จากการเลือกตั้งหัวหน้าแผนกวิชาโดยสภามหาวิทยาลัย ทุกตำแหน่งไม่เปิดโอกาสให้อาจารย์ได้เข้าเป็นผู้บริหาร เป็นการวนเวียนกันเฉพาะในกลุ่มผู้บริหารด้วยกันเอง ต่อมาได้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติเพื่อเปิดโอกาสให้อาจารย์ประจำได้มีส่วนในการเป็นผู้บริหาร เช่น พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. 2511 และพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. 2512 มาตรา 22 กำหนดไว้ว่า ...คณบดีนั้น สภามหาวิทยาลัยจะแต่งตั้งจากคณาจารย์ หรือผู้ที่เคยดำรงตำแหน่งกรรมการสภามหาวิทยาลัยมาแล้ว...จึงทำให้คุณสมบัติของผู้ที่จะเข้าสู่ตำแหน่งบริหารในระดับกลาง เริ่มคลี่คลายออกกว้างขวางมากขึ้น ซึ่งการคลี่คลายดังกล่าว เกิดจากการสัมมนาร่วมกันของอาจารย์รุ่นใหม่ จากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่เห็นว่าการคัดเลือกผู้บริหารมหาวิทยาลัยควรพิจารณาผู้ที่มีความรู้ความสามารถมากกว่าความอาวุโสแต่เพียงอย่างเดียว นอกจากนั้นยังมีการเสนอให้ผู้บริหารควรดำรงตำแหน่งประจำเพียงตำแหน่งเดียว เพื่อให้สามารถปฏิบัติงานได้เต็มที่ เป็นลักษณะของหนึ่งคนหนึ่งตำแหน่งเท่านั้น

3.4 อาจารย์มีส่วนในการพิจารณาคัดเลือกผู้ดำรงตำแหน่งบริหาร

การแต่งตั้งผู้บริหารในอดีต ล้วนเป็นอำนาจของสภามหาวิทยาลัยซึ่งประกอบด้วยผู้บริหารเพียงกลุ่มเดียว กล่าวคือ

...การเลือกมันก็อยู่ในกลุ่มคณบดีมหาวิทยาลัยไม่กี่คน และก็ป็นระบบฟังพาทายกัน... ฉะนั้น การเป็นผู้บริหารมักเป็นติดต่อกัน เป็นกันเรื่อยมาคล้ายกับเป็นระบบว่าวันนี้ผมเสนอให้คุณ วันหลังคุณเสนอให้ผมแบบนี้ตลอดมา เมื่อหมดเทอมก็เป็นกันเรื่อย ๆ เป็นกันจนกระทั่งปลดเกษียณแล้ว 50 ปี ก็เป็นกันต่อไป... (เกษม สุวรรณกุล, 2527 : 20)

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การเคลื่อนไหวเพื่อการมีส่วนร่วมในการพิจารณาผู้ดำรงตำแหน่งบริหารมหาวิทยาลัยได้เริ่มก่อตัวเรื่อยมาตั้งแต่การสัมมนาเรื่องปัญหาและบทบาทมหาวิทยาลัยในประเทศไทย เมื่อวันที่ 1-5 มิถุนายน 2507 มีผลทำให้ใน พ.ศ. 2508 มีการดำเนินกิจกรรมบางอย่างเพื่อให้อาจารย์มีส่วนร่วมในการกำหนดตัวผู้บริหารมหาวิทยาลัย เช่น การชาวเสียงจากบุคลากรในคณะเพื่อการสรรหาคณบดี ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น และเมื่ออาจารย์สามารถจัดตั้งองค์กรของอาจารย์ เช่น สโมสรอาจารย์ และสภาคณาจารย์ จึงเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้อาจารย์ได้มีส่วนในการกำหนดตัวผู้บริหารอย่างมีระบบมากขึ้น

รายการอ้างอิง

- การศึกษาแห่งชาติ, สภา. รายงานการสัมมนาหาวิทยาลัยครั้งที่ 1 วันที่ 15-18 กรกฎาคม 2509 ณ สถานพักฟื้นสวางวคินิवास สมุทรปราการ.
พระนคร : สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี, 2510.
- การอภิปรายเรื่อง อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของภาควิชา. ใน รายงานการสัมมนาการบริหารงานภาควิชา 15-18 สิงหาคม 2527. หน้า 25-55.
กรุงเทพฯ : งานฝึกอบรม กองการเจ้าหน้าที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- เกษม สุวรรณกุล. การอภิปราย. ใน ความคิดเห็นเกี่ยวกับการได้มาและคุณลักษณะตามความคาดหวังของบุคลากรต่อผู้บริหารจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
หน้า 77-78. กรุงเทพฯ : สมาคมอาจารย์, 2531.
- _____. การบรรยายนำเรื่อง ภาควิชากับการบริหารมหาวิทยาลัย. ใน รายงานการสัมมนาการบริหารงานภาควิชา 15-18 สิงหาคม 2527.
หน้า 25-55. กรุงเทพฯ : งานฝึกอบรม กองการเจ้าหน้าที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- ประสม สถาปิตานนท์. ภาควิชา : จะก่อหรือจะแก้ปัญหาให้กับมหาวิทยาลัย ใน รายงานการสัมมนาเกี่ยวกับการบริหารงานภาควิชา คณะ และสถาบันระหว่างวันที่ 15-17 ตุลาคม 2525. หน้า 1-20. กรุงเทพฯ : งานฝึกอบรม กองการเจ้าหน้าที่ สำนักงานอธิการบดี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ความคิดเห็นเกี่ยวกับการได้มาและคุณลักษณะตามความคาดหวังของบุคลากรต่อผู้บริหารจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
กรุงเทพฯ : สมาคมอาจารย์, 2531.
- _____. 70 ปีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : รำลึกอดีต. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- ดำรง ธรรมารักษ์. การอภิปรายนำ. ใน ความคิดเห็นเกี่ยวกับการได้มาและคุณลักษณะตามความคาดหวังของบุคลากรต่อผู้บริหารจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
หน้า 84-85. กรุงเทพฯ : สมาคมอาจารย์, 2531.
- ระบิล รัตนพานี. การอภิปรายเรื่อง อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของภาควิชา. ใน รายงานการสัมมนาการบริหารงานภาควิชา 15-18 สิงหาคม 2527.
หน้า 25-55. กรุงเทพฯ : งานฝึกอบรม กองการเจ้าหน้าที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

สุปพนนท์ เกตุทัต และภิญโญ สาร. ประวัติสมาคมจารย์. ใน สมาคมจารย์ 2515.

หน้า 2-4. พระนคร : สมาคมจารย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515.

สุดใจ เหล่าสุนทร. สมาคมจารย์. วารสารสภาการศึกษาแห่งชาติ. 5 (พฤศจิกายน

2513) : 12-15.

บทที่ 6

สรุปและวิเคราะห์

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสได้ลดลงอย่างมาก โดยเฉพาะในทวีปเอเชียและประเทศไทยเอง ประเทศอเมริกาได้เข้ามามีบทบาทแทนบทบาทของอเมริกานั้น มีอย่างกว้างขวางและรอบด้านครอบคลุมตั้งแต่แนวคิดและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมไทย จนทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางเป็นการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ที่มีรูปแบบและแนวทางแตกต่างไปจากเดิมอย่างมากทีเดียว

การเปลี่ยนแปลงในจุดแรกและเป็นจุดที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจ ที่รูปแบบเศรษฐกิจของไทย ที่เน้นหนักไปทางด้านเกษตรและเทคโนโลยีพื้นฐาน มาเป็นแนวทางของอุตสาหกรรม ที่เน้นหนักในการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น ระบบของการค้า การเงิน การธนาคารที่สอดคล้องกับระบบอุตสาหกรรมก็ได้รับการพัฒนา และส่งเสริมอย่างกว้างขวางตามไปด้วยวิถีชีวิตรูปแบบใหม่ของคนไทยที่เกิดขึ้นอย่างมากมาด้วย

เมื่อแนวคิดการพัฒนาประเทศ หันไปเน้นอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น รัฐบาลเองก็ได้วางระบบเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว ด้วยการจัดแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศขึ้น และกำหนดให้องค์กรต่าง ๆ ในสังคมดำเนินการเพื่อให้สอดคล้องกับแผนดังกล่าว ระบบการศึกษาที่จำเป็นที่จะต้องดำเนินไปให้สอดคล้องกันไปด้วย

การพัฒนาเศรษฐกิจที่หันมาเน้นการอุตสาหกรรมเป็นหลักนี้ ได้รับการพัฒนาให้สอดคล้องกันด้วยระบบการบริหาร การจัดการ และการดำเนินงานที่ส่งเสริมให้เอกชนเข้ามามีบทบาทร่วมกับรัฐในการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้เพราะ เอกชนจะดำเนินงานได้คล่องตัว รวดเร็ว และยืดหยุ่นกว่าหน่วยงานของรัฐ อีกทั้งเป็นการส่งเสริมให้เอกชนเข้ามาแบ่งเบาภาระของรัฐไปด้านหนึ่งด้วย

การส่งเสริมให้เอกชนมีบทบาทในการดำเนินงานด้านธุรกิจ การค้าและอุตสาหกรรมนี้ ทำให้ต้องมีการส่งเสริมให้เอกชนมีความสามารถ และมีบทบาทสูงพอที่จะดำเนินงานอย่างเป็นอิสระและดำเนินการส่งเสริมให้เอกชนมีความคิดริเริ่มที่จะพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเองต่อไปได้เป็นอย่างดี

ในขณะที่มีการส่งเสริมให้เอกชนเข้ามามีบทบาทในกิจการต่าง ๆ แล้วก็จำเป็นจะต้องปรับบทบาทของภาครัฐให้ยืดหยุ่น คล่องตัวเพิ่มขึ้น สามารถเปิดรับกับความเปลี่ยนแปลงและความต้องการใหม่ของสังคมให้มากขึ้น การบริหารและการดำเนินของภาครัฐจึงต้องเน้นบทบาทในเชิงของการอธิบาย การให้บริการ การร่วมมือกับภาคธุรกิจ การค้าและอุตสาหกรรมมากขึ้น

นอกจากการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และบทบาทของภาครัฐแล้ว ในเชิงแนวคิดของสหรัฐอเมริกาเอง ก็ยังส่งเสริมความคิดในเชิงของประชาธิปไตยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อให้เป็นกระแสด้านแนวคิดเชิงเผด็จการคอมมิวนิสต์พร้อมกันไป ดังนั้น การสร้างหลักความคิดในเชิงของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในระบบของการศึกษา ซึ่งประเทศไทยได้รับเอาหลักของอเมริกามาใช้อย่างมาก

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ก่อให้เกิดผลต่อสังคมไทยหลายประการด้วยกัน ประการแรก ก่อให้เกิดการพัฒนาที่มีความทันสมัยขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน ก็ก่อให้เกิดปัญหาใหม่ที่เป็นผลพวงจากการพัฒนาสังคมเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคม ปัญหาชุมชนแออัด ปัญหาการว่างงาน เป็นต้น นอกจากนั้น สภาพสังคมเกษตรกรรมที่เคยสงบเรียบง่ายได้กลายมาเป็นสังคมที่มีการแข่งขันสูง

จากปัญหาดังกล่าว ซึ่งเป็นปัญหาใหม่สำหรับสังคมไทย และมีความซับซ้อนมากกว่า ทำให้ต้องมีการแสวงหาแนวทาง และวิธีการใหม่เพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้น มหาวิทยาลัยซึ่งเป็นกลไกในสังคมจึงมีการปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์ บทบาท ภารกิจ ตลอดจนแนวทางการบริหาร เพื่อที่จะให้รับกับภาระหน้าที่ใหม่ ๆ สร้างบุคคลและทรัพยากรใหม่ ๆ ให้กับสังคมได้อย่างเพียงพอและมีประสิทธิภาพ ซึ่งครอบคลุมประเด็นสำคัญคือ

1. การทบทวนบทบาทภารกิจให้ชัดเจนและกว้างขึ้น
2. การปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนให้กว้างขึ้น
3. การปรับบทบาทนิสิตนักศึกษาให้สอดคล้องกับสังคมขึ้น และ
4. การปรับเปลี่ยนระบบการบริหารภายใน ให้ทันสมัยขึ้น

การทบทวนภารกิจของมหาวิทยาลัยไทยนั้น เห็นได้ชัดว่าเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและหลากหลายเพื่อสนองตอบต่อภารกิจใหม่ ๆ ของสังคม ซึ่งเดิมทีนั้นระบบราชการทำหน้าที่หลักในการบริหารจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม ภารกิจของมหาวิทยาลัยจึงเน้นไปที่การสร้างบัณฑิต ให้ทำงานราชการเป็นหลัก ส่วนหน้าที่อื่น ๆ นั้นก็ดำเนินการแต่เพียงเล็กน้อย เมื่อความจำเป็นของรัฐบาล เอกชนมีมากขึ้น จึงทำให้มหาวิทยาลัยปรับสาระและกระบวนการเรียนการสอนให้สนองตอบต่อวงการธุรกิจเอกชนมากยิ่งขึ้นด้วยการเปิดสาขาใหม่ ปรับกระบวนการเรียนการสอนและเพื่อหาสาระให้สอดคล้องกับด้านนี้มากยิ่งขึ้น

นอกจากนั้นมหาวิทยาลัยก็ยังเพิ่มบทบาทใหม่ ๆ ซึ่งเป็นบทบาทที่มากับแนวคิดของมหาวิทยาลัยในสหวิชาบวกกับความต้องการในสังคมไทยเองด้วย คือการวิจัยค้นคว้าและการให้บริการทางวิชาการแก่สังคม ทั้งนี้เมื่อสภาพเศรษฐกิจ สังคมเปลี่ยนไป สังคมมีความต้องการในเรื่องของความรู้และวิชาการต่าง ๆ ที่เป็นความรู้ใหม่มากขึ้น ซึ่งสาระเหล่านี้ในลักษณะอื่น ๆ ไม่อยู่ในฐานะที่จะให้ความรู้ได้ มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งของความรู้ใหม่ เหล่านี้จึงต้องปรับบทบาทให้สนองตอบต่อความต้องการของสังคมให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ไม่ใช่สนองตอบต่อราชการแต่เพียงอย่างเดียว อีกทั้งยังขยายมหาวิทยาลัยสู่ภูมิภาคมากขึ้น ไม่ใช่กระจุกตัวอยู่เพียงในเมืองหลวงเท่านั้น

การทบทวนและขยายขอบเขตของภารกิจเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของมหาวิทยาลัยที่เปิดกว้างกับภารกิจใหม่และกลุ่มคนกลุ่มใหม่จำนวนใหม่ที่หลากหลายขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะการขยายมหาวิทยาลัยออกสู่ภูมิภาคมากขึ้น

การปรับปรุงหลักสูตรและการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้ ยังปรากฏแนวคิดใหม่ที่มีอิทธิพลมาจากประเทศสหรัฐอเมริกาชัดเจนยิ่งขึ้น นั่นคือ เป้าหมายในการผลิตบัณฑิตที่มุ่งเน้นให้บัณฑิตเป็นบัณฑิตที่มีความรู้กว้างขึ้น ไม่ให้เรียนแคบเฉพาะสาขาเหมือนแต่เดิม ที่มีลักษณะรูปแบบของอังกฤษเป็นสำคัญ โดยการจัดหลักสูตรวิชาการศึกษามีขึ้นนั้น เป็นลักษณะเฉพาะของการศึกษาแบบอเมริกาที่ต้องการให้บัณฑิตเป็นคนที่สมบูรณ์ สามารถมีบทบาทในสังคมได้กว้างขวางขึ้น

แนวคิดของความเป็นคนที่สมบูรณ์นี้สะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนขึ้นจากการจัดระบบการเรียนการสอนแบบชั้นปีมาเป็นระบบหน่วยกิต ซึ่งโอกาสแต่ละคนที่พัฒนาและเติบโตตามศักยภาพของแต่ละคนให้มากขึ้น ให้แต่ละคนมีบทบาทเฉพาะของตนเองมากขึ้น รวมไปถึงการสอนที่เน้นการเรียนรู้ด้วยตนเอง และการวัดผลที่เน้นความสามารถของผู้เรียนเฉพาะบุคคลขึ้น เป็นการเปิดโอกาสให้แต่ละบุคคลมากขึ้น ให้แต่ละคนได้พัฒนาก้าวหน้าไปตามศักยภาพของตนเองมากขึ้น

การปรับบทบาทของนิสิตนักศึกษา นั้นเป็นไปตามสภาพและลักษณะของสังคมหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งมี 2 ภาพซ้อนกันอยู่ นั่นคือ การเติบโตของธุรกิจการค้าและอุตสาหกรรมมีผลให้สังคมพัฒนาขึ้นอย่างมาก เศรษฐกิจเติบโตขึ้น ผู้คนในสังคมนี้มีรายได้ดีขึ้น มีการใช้จ่ายมากขึ้น มีสินค้าหลากหลายให้เลือกซื้อมากขึ้น ทำให้นิสิตนักศึกษาจำนวนมากใช้ชีวิตอย่างสนุกสนาน หูร่าและฟุ่มเฟือย แต่ในขณะเดียวกันก็เกิดสำนึกใหม่ ในหมู่นิสิตนักศึกษาที่หันมาสนใจปัญหา สังคมวิเคราะห์เจาะลึกในผลทางลบของการพัฒนา ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เศรษฐกิจเติบโตขึ้น แต่ปัญหาสังคมเกิดขึ้นอย่างมากมาย แม้บางกลุ่มของประชากรจะมีรายได้ดี แต่ก็ยังมีคนจำนวนมากไม่น้อยยากจน ระบบการค้าและธุรกิจเติบโตส่งผลให้มีคอร์รัปชันเกิดขึ้นตามมา การแข่งขันเกิดขึ้นอย่างสูงในสังคม ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันน้อยลงไป

ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบของการพัฒนาในแนวใหม่ที่มีผลพวงตามมาอีกมาก ส่งผลให้นิสิตนักศึกษาและอาจารย์จำนวนมากไม่น้อยเริ่มตระหนักสำนึกและจัดกิจกรรมเพื่อเรียนรู้ ทำความเข้าใจกับปัญหาเหล่านี้มากขึ้น

การปรับเปลี่ยนระบบการบริหารภายในของมหาวิทยาลัย ถือได้ว่าเป็นจุดสำคัญของการเปลี่ยนแปลงแนวทางของมหาวิทยาลัยที่สำคัญ โดยเฉพาะเป็นการเปลี่ยนจากภาพที่ผูกขาดในกลุ่มผู้บริหารมาเป็นระบบที่เปิดโอกาสให้ประชากรของมหาวิทยาลัยและประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น จะเห็นได้จากการปรับโครงสร้างของมหาวิทยาลัยที่กรรมการสภามหาวิทยาลัยมีบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ผู้บริหารมากขึ้น โดยเฉพาะเปิดโอกาสให้คณาจารย์ได้เข้าไปมีส่วนในการบริหาร บริหารงานระดับนโยบายมากขึ้น นอกไปจากนั้นยังได้มีการจัดตั้งสภาอาจารย์ขึ้นใน

มหาวิทยาลัย มีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาอธิการบดี แต่ในทางปฏิบัติทำหน้าที่เป็นตัวแทนของคณบดี ในด้านต่าง ๆ ด้วยพร้อมกันไป ซึ่งนับได้ว่าเป็นสิ่งใหม่มากในระบบบริหารราชการแบบไทย เช่นเดียวกับการได้มาซึ่งผู้บริหารมหาวิทยาลัยเอง ก็ได้ปรับบางส่วนไปมากขึ้น โดยคณาจารย์ ได้มีบทบาทในการเลือกผู้บริหารมากขึ้น ซึ่งแต่เดิมจะเลือกกันเฉพาะในกลุ่มผู้บริหารเท่านั้น

การปรับเปลี่ยนในส่วนของการบริหารภายในนี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดและ หลักการใหม่ที่พัฒนามาควบคู่กับแนวคิดในการพัฒนาประเทศ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เปิดกว้างให้กับกิจกรรมใหม่ ๆ กลุ่มคนใหม่ ๆ และวิธีการใหม่ ๆ ในสังคม ซึ่งวิธีการใหม่เหล่านี้จะ เน้นที่ความเป็นปัจเจกชนมากขึ้น เน้นบทบาทของบุคคลมากขึ้น เน้นการมีส่วนร่วมของบุคคล และเน้นผลประโยชน์ที่ตกแก่ส่วนใหญ่มากขึ้น อันเป็นผลมาจากการเรียนรู้และการเผยแพร่ แนวคิดที่สืบทอดมาจากมหาวิทยาลัยของสหรัฐอเมริกาด้วยพร้อมกัน

ทิศทางของความทันสมัยตามนัยแห่งการเปลี่ยนแปลงของมหาวิทยาลัยในยุคหลัง สงครามโลกครั้งที่ 2 จึงสะท้อนให้เห็นแนวทางหลัก 5 ประการใหญ่ คือ

1. การเกิดเสรีภาพทางความคิด และการแสดงออกของอาจารย์ นักศึกษาอย่าง กว้างขวาง
2. การเน้นความเป็นตัวของตัวเองและความก้าวหน้าของบุคคล
3. การมีส่วนร่วมในการบริหารของประชาคมที่อยู่ในองค์กร
4. การแก้ปัญหาอย่างมีหลักการ โดยอาศัยข้อมูลทางวิชาการ และการวิจัยที่จัดทำ ขึ้นอย่างมีระบบ

5. ความหลากหลายในกิจกรรมและการดำเนินงานในมหาวิทยาลัย

แนวทางดังกล่าวเป็นการปรับเปลี่ยนแนวทางความคิดและแนวทางในการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยไปอย่างมาก แนวคิดเหล่านี้เกิดจากบริบทใหม่และการแก้ปัญหาใหม่ใน แนวทางใหม่ที่ แตกต่างไปจากเดิม แนวทางดังกล่าวนี้เกิดจากแนวทางของเสรีนิยม (Liberalization) ซึ่งเกิดและเติบโตมาด้วยอิทธิพลของแนวคิดและวิธีการของอเมริกาเป็นสำคัญ

บรรณานุกรม

เนื่องจากในแต่ละบทได้รวบรวมรายการอ้างอิงไว้ท้ายบทแล้ว ในบรรณานุกรมนี้จึงรวบรวมเฉพาะเอกสารที่เป็นประโยชน์โดยตรงกับมหาวิทยาลัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ไว้เป็นการเฉพาะเท่านั้น

- กอบแก้ว สิงห์ดี, แนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมนิสิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาอุดมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529
- การศึกษาแห่งชาติ, สภา. รายงานการสัมมนาวิทยาลัยครั้งที่ 1 วันที่ 15-18 กรกฎาคม 2509 ณ สถานพักฟื้นสวางคณีवास สมุทรปราการ, พระนคร : สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี, 2510
- เกษม สุวรรณกุล, การบรรยายนำเรื่อง ภาควิชาการบริหารมหาวิทยาลัยใน รายงานการสัมมนาการบริหารงานภาควิชา 16-18 สิงหาคม 2527, หน้า 25-55, กรุงเทพฯ : งานฝึกอบรม กองการเจ้าหน้าที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527
- เกษม สุวรรณกุล, การสัมมนาผู้สอนวิชาการศึกษาทั่วไป, กรุงเทพฯ : โครงการการศึกษาทั่วไป ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- ขอนแก่น, มหาวิทยาลัย. ครบรอบ 25 ปี มหาวิทยาลัยขอนแก่น (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532)
- จันทร์ภา บุรณฤกษ์, การศึกษาผลกระทบทางการเมืองจากความสัมพันธ์ไทย สหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2463-2506) . กรุงเทพฯ : ทุณวิจัยรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521
- จรรยา วงศ์สายัญ . ระบบการศึกษาไทยในระบอบรัฐธรรมนูญช่วง พ.ศ. 2475-2520. กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2531. (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายจรรยา วงศ์สายัญ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร 8 พฤษภาคม 2532)
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. การจัดสอนวิชาการศึกษาทั่วไปของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : อดีต ปัจจุบัน แนวโน้มใน อนาคต, กรุงเทพฯ : โครงการการศึกษาทั่วไป ฝ่าย วิชาการ, 2532
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 70 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : รำลึกอดีต. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530

- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. การประชุมทางวิชาการ เรื่อง วิชาพื้นฐานทั่วไปของหลักสูตร การศึกษาระดับปริญญาตรีระหว่างวันที่ 2-4 สิงหาคม 2522 ณ ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายการศึกษาทั่วไป จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ความคิดเห็นเกี่ยวกับการได้มาและคุณลักษณะตามความคาดหวัง ของบุคลากรต่อผู้บริหารจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : สภาคณาจารย์, 2531
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. โครงการพัฒนาเศรษฐกิจจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2504- 2509, พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2503
- ชัยศิริ สมุทวณิช, นิสิตนักศึกษากับการพัฒนาประเทศ. ใน มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม. หน้า 158. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง, กรุงเทพฯ : สามัคคีสาร, 2535
- เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย. ที่ระลึกครบรอบ 20 ปี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527
- ดำรง ชรรมารักษ์, การอภิปรายนำ. ใน ความคิดเห็นเกี่ยวกับการได้มาและคุณลักษณะตามความคาดหวังของบุคลากรต่อผู้บริหารจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 84-85. กรุงเทพฯ : สภาคณาจารย์, 2531
- แถมสุข นุ่มนนท์. ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-สหรัฐอเมริกาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2525
- ทบวงมหาวิทยาลัย. สองทศวรรษทบวงมหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : ทบวงมหาวิทยาลัย, 2537.
- ทบวงมหาวิทยาลัย. สองทศวรรษทบวงมหาวิทยาลัย : หนังสือที่ระลึกคล้ายวันสถาปนาทบวงมหาวิทยาลัย ครบ 20 ปี. กรุงเทพฯ : ทบวงมหาวิทยาลัย, 2537
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. การสัมมนาการปรับปรุงหลักสูตรพื้นฐานทั่วไปของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ หาดผาแดง ศรีราชา ชลบุรี 10-12 มกราคม 2524. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ, 2524
- ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. ผลการเลือกกระบวนการศึกษาของนักศึกษาปีที่ 1 ปีการศึกษา 2513. จุลสารธรรมศาสตร์ 1 (มีนาคม, 2513) : 3
- นิยม วาจนนท์, นโยบายทบวงมหาวิทยาลัยในเรื่องหลักสูตรวิชาพื้นฐานทั่วไป กรุงเทพฯ : ทบวงมหาวิทยาลัย, 2535

- ประชุมสุข อาชวอำรุง, การจัดสอนวิชาทางวิทยาศาสตร์ทั่วไปในคณะครุศาสตร์ ใน
งานมหาวิทยาลัย หน้า 86-106. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดตั้งทุนศาสตราจารย์
ดร.ประชุมสุข อาชวอำรุง, 2522
- ประสม สถาปิตานนท์. ภาควิชา : จะก่อหรือจะแก้ปัญหให้กับมหาวิทยาลัย ใน รายงานการ
สัมมนาเกี่ยวกับการบริหารงานภาควิชา คณะ และสถาบัน ระหว่างวันที่ 15-17
ตุลาคม 2525, หน้า 1-20. กรุงเทพฯ : งานฝึกอบรม กองการเจ้าหน้าที่ สำนักงาน
อธิการบดี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525
- พรภิรมณ์ (เอี่ยมธรรม) เชียงกุล, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เล่ม 1 (2475-2424).
กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2535.
- พยนต์ อิศวพิชยนต์, มูลเหตุของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530
- พิกุล บุญประเสริฐ, พัฒนาการของกิจกรรมนิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาอุดมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2529
- ไพฑูรย์ สีนลรัตน์. พัฒนาการของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญามหา
บัณฑิต แผนกวิชาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2516
- รอง สยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช,
2525.
- ระบิล รัตนพานี่. การอภิปรายเรื่อง อดีต ปัจจุบันและอนาคตของภาควิชา. ใน รายงานการ
สัมมนาการบริหารงานภาควิชา 16-18 สิงหาคม 2527, หน้า 25-55. กรุงเทพฯ :
งานฝึกอบรม กองการเจ้าหน้าที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527
- ลิขิต ธีระเวคิน, วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. (แก้ไขเพิ่มเติม).
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.
- วิทยากร เชียงกุล, ฉันทน์ จิงมาหาความหมาย, กรุงเทพฯ : สารศึกษการพิมพ์, 2521
- วารุณี โอสธารมย์, พัฒนาการอุดมศึกษาในประเทศไทย : การศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบาย
และผลพวงที่มีต่อการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต. กรุงเทพฯ : รายงานการ
วิจัยในโครงการจัดทำแผนอุดมศึกษาระยะยาว กองแผนงาน ทบวงมหาวิทยาลัย,
2533.
- สมุทร สุรักษกะ, การปฏิวัติไทยและรัฐประหาร 2489-2507, พระนคร เสือการพิมพ์, 2507
- สิปปนนท์ เกตุทัต และภิญโญ สาธร, ประวัติสมาคมอาจารย์. ใน สมาคมอาจารย์ 2515, หน้า
2-4, พระนคร : สมาคมอาจารย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515.

- สุดใจ เหล่าสุนทร, สภาอาจารย์, วารสารสภาการศึกษาแห่งชาติ 5 (พฤศจิกายน, 2513) :
12-16
- สุปราณี อัสวสีพ. การวิเคราะห์วิธี การประเมินผล การศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหิดล. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาอุดมศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2535.
- สุปรีดา ลอตระกุล, การวิเคราะห์พัฒนาการของขบวนการนักศึกษา, วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาอุดมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2529
- สุวิทย์ เพียรกิจธรรม การพัฒนาวิชาหลักสูตรพื้นฐานใหม่มหาวิทยาลัยมหิดล ใน 30 ปี
คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล 2501-2531. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
มหิดล, 2531
- อโณทัย วัฒนาพร, บรรณานุกรม, การเมืองไทยยุคใหม่, กรุงเทพฯ : แพรวพินทยา, 2527
- อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ และพัชรี สีโรรส, คู่มือเหตุการณ์สำคัญทางสังคมเศรษฐกิจ การเมือง
ไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2428-2528. กรุงเทพฯ : 2533